

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

На правах рукопису

ПРОКОПЕЦЬ ЛЮДМИЛА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 631.11: 009.12

**ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

**Дисертація на здобуття
наукового ступеня кандидата економічних наук**

Науковий керівник:
доктор економічних наук, професор
Лопатинський Юрій Михайлович

Чернівці – 2015

ЗМІСТ

Вступ

Розділ 1. Теоретичні основи конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.....	11
1.1. Конкурентоспроможність підприємства як економічна категорія.....	11
1.2. Особливості та фактори забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.....	28
1.3. Методичні підходи до оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.....	46
Висновки до розділу 1	60
Розділ 2. Аналіз конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області	63
2.1. Умови формування конкурентоспроможності суб'єктів господарювання в сільському господарстві.....	63
2.2. Оцінка рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області	85
2.3. Основні чинники формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.....	115
Висновки до розділу 2	122
Розділ 3. Напрями забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.....	124
3.1. Формування конкурентних стратегій сільськогосподарських підприємств	124
3.2. Інвестиційно-інноваційна складова підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств	138
3.3. Забезпечення умов конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на державному і місцевому рівнях.....	160
Висновки до розділу 3	177
Висновки	179
Список використаних джерел.....	182
Додатки	207

ВСТУП

Актуальність теми. Конкуренентоспроможність завжди була суттєвою умовою успіху підприємств, а в період глобалізації стала визначником їхнього існування. Будь-яке підприємство, незалежно від галузі й виду діяльності, прагне досягти певної мети. Головна мета кожного підприємства – ринковий успіх, свідченням чого є отримання ним кращих результатів у цьому секторі.

Трансформація аграрного сектору економіки України за останні роки характеризувалася не тільки суттєвими організаційно-економічними змінами, а й посилила непередбачуваність економічних процесів, їх мінливість, що активізувало зростання конкуренції в сільському господарстві. Для багатьох агропідприємств стало проблематичним існування на ринку, виникли проблеми з акумуляцією ресурсів, збутом продукції, що в кінцевому підсумку обмежило можливості їхнього розвитку. Така ситуація змушує підприємства галузі до пошуку новаторських рішень, більшої орієнтації на потреби ринку, застосування новітніх методів управління з метою підвищення конкурентоспроможності, що дає змогу визнавати її ключовим фактором для кожного суб'єкта господарювання.

Дослідження проблеми конкурентоспроможності мають широкий діапазон: від теоретичних положень до обґрунтування конкретних практичних дій. Теоретичним надбанням є наукові праці відомих зарубіжних вчених-економістів різних часів: Г. Азоева, І. Ансоффа, П. Друкера, Ф. Еджуорта, А. Курно, А. Лернера, Б. Оліна, М. Портера, Д. Рікардо, Дж. Робінсон, П. Сраффи, А. Сміта, А. Стрікланда, А. Томпсона, Е. Хекшера, Р. Фатхутдинова, Ф. Хайека, Е. Чемберліна, А. Юданова та інших. Серед українських учених проблематика конкурентоспроможності відображена в працях Л. Балабанової, В. Гейця, І. Должанського, Т. Загорної, О. Костусева, Г. Кулешової, В. Савчука, С. Шевельова та ін. Доволі ґрунтовно проблемами підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств займалися й вітчизняні вчені-аграрники, зокрема В. Андрійчук, П. Березівський, В. Бойко, Ю. Губені, О. Гудзинський, Т. Дудар, С. Дусановський, С. Кваша, Т. Куць,

Ю. Лопатинський, М. Малік, Л. Мармуль, В. Месель-Веселяк, О. Нужна, М. Пархомець, П. Саблук, О. Шпичак, Г. Черевко, І. Яців та багато інших науковців. Ними розвинуті як окремі теоретичні та методичні положення стосовно формування конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності, так і обґрунтовані практичні дії суб'єктів господарювання щодо її підвищення. Водночас, конкурентоспроможність підприємств є багатоаспектним і динамічним явищем, що зумовлює відмінності як у його інтерпретації, так і практичній реалізації. Сучасні підходи до її дослідження у сільськогосподарських підприємствах потребують врахування зміни масштабів виробництва, оточення, маркетингової та ринкової діяльності. Необхідність вирішення цих проблем обумовило вибір теми дисертаційної роботи, її актуальність, дало змогу визначити мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану комплексної науково-дослідної проблематики кафедри економіки підприємства та управління персоналом Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича за темами “Національні та регіональні аспекти дії економічного механізму функціонування підприємств” (номер державної реєстрації 0106U003606) та “Організаційно-економічний механізм підвищення ефективності функціонування підприємств” (номер державної реєстрації 0111U002507). Участь дисертанта у виконанні зазначених тем полягає у визначенні дії факторів конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та окресленні шляхів її підвищення.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є обґрунтування теоретичних засад та прикладних напрямів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Для досягнення поставленої мети були визначені такі основні завдання:

- узагальнити теоретичні положення щодо сутності конкурентоспроможності підприємства як економічної категорії;
- встановити основні фактори та складові формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств;

- систематизувати методичні підходи до оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств;
- визначити умови формування, особливості та головні проблеми підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств;
- сформулювати пропозиції щодо формування конкурентних стратегій у діяльності сільськогосподарських підприємств;
- обґрунтувати роль та встановити основні напрямки інвестиційно-інноваційного розвитку в забезпеченні конкурентоспроможності підприємств;
- розробити рекомендації щодо механізму державної підтримки конкурентоспроможних сільськогосподарських підприємств.

Об'єктом дослідження є процес формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Предметом дослідження є теоретико-методичні та прикладні аспекти підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є положення економічної теорії, сукупність прийомів, методів та принципів наукового дослідження. Для досягнення поставленої мети було використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, зокрема: абстрактно-логічний (у процесі пізнання сутності, визначення особливостей конкуренції та формування конкурентоспроможності підприємств у сільському господарстві); аналізу та синтезу (для обґрунтування типів, складових конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, їх детермінант та функціональних взаємозв'язків); економіко-статистичний (для встановлення тенденцій зміни і залежностей рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств від окремих чинників); порівняння (для оцінки конкурентних переваг, порівняння умов господарювання, стану конкуренції та конкурентоспроможності за природними зонами, спеціалізації та різних типів підприємств); анкетування (для дослідження стану конкуренції та проблем формування конкурентоспроможних господарських структур); графічний (для наочного відображення динаміки досліджуваних явищ і процесів).

Інформаційною базою дослідження стали законодавчі та нормативно-правові акти щодо діяльності сільськогосподарських підприємств та їх конкурентоспроможності, офіційні дані Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Головного управління статистики у Чернівецькій області, статистично-бухгалтерська звітність сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств, публікації вітчизняних і зарубіжних учених щодо розгляду проблем підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, дані анкетного опитування. Обробка інформації здійснювалася за допомогою сучасних програмно технічних засобів та інформаційних технологій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці теоретичних та методичних засад і практичних рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Основними результатами, отриманими автором, що зумовлюють рівень і характер новизни дослідження та виносяться на захист, такі:

удосконалено:

– трактування поняття “конкурентоспроможність”, яку запропоновано розглядати як властивість підприємства, що визначає можливість досягнення, отримання та (або) розширення його переваги над діючими суб’єктами в тій самій галузі на ринку та може проявлятися у пропонуванні нижчої ціни, вищої якості або інших привабливих ознаках продукту, вигідніших за пропозиції конкурентів, умінні отримувати і розширювати ринкову частку, здатності до підвищення внутрішньої ефективності функціонування підприємства та ефективної реалізації товарів на ринку;

– методичні підходи до встановлення інтегрального показника конкурентоспроможності підприємств, який запропоновано визначати з урахуванням її статичного стану (стосовно певного місця і часу) та динамічних змін (вміння здобувати і отримувати конкурентну перевагу) на основі чотирьох ключових джерел формування конкурентних переваг: ресурсних, виробничих, фінансових та ринкових;

– підходи до тлумачення та розвитку традиційної і новітньої концепцій конкурентоспроможності з урахуванням сучасних теорій підприємництва та структури цілей залежно від рівня їх складності та відмінності засобів, що забезпечить оптимальний вибір методів дослідження та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств;

набули подальшого розвитку:

– визначення основних факторів і складових формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств з подальшим їх розподілом на внутрішні та зовнішні, класифікацією чинників конкурентоспроможності у контексті глобальних трендів з урахуванням потреб інноваційного розвитку та здобуття тривалої конкурентної переваги на конкретному ринку;

– ідентифікація окремих видів конкурентоспроможності підприємств, серед яких з урахуванням низки чинників та причинно-наслідкових залежностей запропоновано виділяти конкурентоспроможність реальну (результативну), визнану клієнтами, ресурсну, а також конкурентоспроможність системи функціонування підприємства, що дасть змогу визначити фактори впливу на неї;

– взаємозв'язок конкурентних стратегій з інвестиційно-інноваційним розвитком, що є основною передумовою підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Встановлено необхідність розробки відповідних інноваційних стратегій та розширення інвестиційної привабливості як самих господарств, так і сільського господарства загалом;

– організаційно-методичні підходи до процесу формування та розвитку кластерів сільськогосподарських підприємств, який охоплює вихідний стан, кластерну ініціативу, сам кластер та кластерну організацію, що, на відмінну від існуючих підходів, забезпечить належний рівень спеціалізації та підвищить конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств на ринку;

– теоретичні обґрунтування механізму державної підтримки сільськогосподарських підприємств з метою отримання конкурентних переваг на основі розробки відповідних стратегій розвитку з урахуванням поставлених цілей

та відповідних інструментів підприємств сільськогосподарської галузі економіки залежно від їх інвестиційної привабливості.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наукові розробки дисертанта спрямовані на створення умов для формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та забезпечення їх довгострокових конкурентних переваг і конкурентних позицій на ринку. Практичне значення одержаних у процесі дослідження результатів підтверджено довідками про їхнє впровадження, зокрема: у ТОВ “АТЗТ Мирне” (довідка № 22/12-01 від 22.12.2014 р.) використовується пропозиція щодо збільшення поголів'я основного стада шляхом удосконалення виробничих процесів на основі впровадження інноваційних технологій у тваринницькій галузі; у ТОВ “Киселівське” (довідка № 72 від 24.12.2014 р.) використовуються пропозиції щодо підвищення рівня кваліфікації працівників та взято до уваги необхідність закупівлі нової техніки; у ТОВ “Агрофірма “Оршівська” (довідка № 29/01-02 від 29 січня 2015 р.) прийняті до впровадження рекомендації щодо збільшення кількості внесення добрив для пшениці та сої. Окремі положення дисертаційної роботи використовуються Управлінням агропромислового розвитку Кіцманської районної державної адміністрації Чернівецької області (довідка № 01-22/54 від 06.03.2015 р.); Департаментом агропромислового розвитку Чернівецької обласної державної адміністрації (довідка № 04-212-455 від 16.03.2015 р.); Чернівецькою обласною радою (довідка № 01-12/39-301 від 18.03.2015 р.).

Теоретичні розробки дисертаційної роботи використано в навчальному процесі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича в процесі викладання дисциплін “Управління конкурентоспроможністю підприємства”, “Економічний механізм функціонування підприємств”, “Економіка та організація агропромислових формувань” (довідка № 15/15-720 від 16.03.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною особистою працею здобувача. Дослідження, пропозиції та розробки, які наведені в ній, здійсненні автором самостійно. З опублікованих наукових праць у співавторстві

у дисертаційній роботі використані лише ті ідеї, які належать здобувачу особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні результати наукового дослідження доповідались і отримали позитивну оцінку на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: “Розвиток національної економіки в умовах євроатлантичної інтеграції та світової фінансової кризи” (м. Чернівці, 2009); “Економіка і менеджмент” (м. Львів, 2010); “Сучасні тенденції розвитку наукової думки” (м. Лондон, 2011); “Найновите научни постижения” (м. Софія, 2011); “Aktualne problemy nowoczesnych nauk-2011” (м. Перемишль, 2011); “Актуальні проблеми інформаційних технологій, економіки і права” (м. Чернівці, 2011); “Фінансово-кредитний механізм в соціально-економічному розвитку країни” (м. Макіївка, 2011); “Суперечності та тенденції сучасної економічної динаміки” (м. Чернівці, 2012); “Сучасні проблеми інвестиційної діяльності в Україні” (м. Київ, 2013); “Модернізація та суспільний розвиток економіки країни”, (м. Сімферополь, 2013); “Актуальні питання підвищення конкурентоспроможності держави, бізнесу та освіти в сучасних економічних умовах” (м. Полтава, 2013); “Конкурентоспроможність економіки України: теорії, моделі, механізми” (м. Дніпропетровськ, 2013); “Актуальні проблеми розвитку сучасної економіки”, (м. Дніпропетровськ, 2013); “Актуальні проблеми економіки та управління сучасної України” (м. Ужгород, 2014); “Сучасні тенденції в економіці та управлінні: новий погляд” (м. Донецьк, 2014) та всеукраїнській науково-практичній конференції “Економіко-правові особливості розвитку України та її регіонів в умовах євроінтеграції” (м. Сімферополь, 2011).

Публікації. Основні положення та результати дослідження опубліковані у 28 наукових працях (8 з яких у співавторстві) загальним обсягом 9,19 друк. арк. (особисто автору належить 8,72 друк. арк.), з них: один підрозділ у колективній монографії обсягом 0,83 друк. арк., 9 наукових праць, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації (у тому числі 1 стаття у зарубіжному науковому виданні) загальним обсягом 5,66 друк. арк., 18 праць апробаційного характеру загальним обсягом 3,53 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг роботи викладено на 250 сторінках. Робота містить 26 рисунків на 14 сторінках, 47 таблиць на 23 сторінках, 35 додатків на 44 сторінках. Список використаних джерел налічує 235 позицій на 26 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

1.1. Конкуренентоспроможність підприємства як економічна категорія

Зміна економічного і політичного устрою в Україні на початку 90-х років минулого століття спричинила появу явища конкуренції. Особливо цей процес активізувався там, де державна власність і чітке регулювання були замінені приватною власністю і вільним ринком.

Складність адаптації до умов ринкової економіки та тривала фінансова криза в останні роки підвищили рівень невизначеності, ризик діяльності суб'єктів господарювання. У складній ситуації опинилися і суб'єкти господарювання в сільському господарстві, де характерним став перерозподіл ресурсів і ринків збуту, тривалі організаційно-структурні зміни. Головною їх метою стало утриматися на ринку шляхом підвищення власної конкурентоспроможності.

Проблеми конкуренції та конкурентоспроможності як економічних явищ стали предметом дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених. Проте, у вітчизняній економічній літературі, незважаючи на наявність значних напрацювань, не існує єдиного підходу до окреслення шляхів та механізмів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств з урахуванням секторальних особливостей, що обумовлює актуальність дослідження.

Конкуренція є основним принципом функціонування, основним економічним механізмом ринкової економіки, головною рушійною силою еволюції взаємовідносин суб'єктів господарювання. Конкуренція (лат. *concurrentia* – змагання, суперництво) – суперництво між виробниками (продавцями) товарів за кращі, економічно вигідніші умови виробництва та реалізації продукції, за отримання найвищого прибутку чи інших переваг. З економічної точки зору конкуренція має на меті максимізацію господарюючим суб'єктом доходу з продажу, або вигоди з закупівлі продуктів.

Вона означає боротьбу за джерела забезпечення засобами виробництва і праці, а передусім, ринки збуту і розширення участі на ньому. Конкуренція є цивілізованою, легалізованою формою боротьби суб'єктів підприємництва за існування, дієвим механізмом відбору та регулювання в ринковій економіці. Це важлива складова ринкової економіки, яка відіграє вирішальну роль у підвищенні якості продукції, робіт та послуг, зниженні виробничих витрат, освоєнні новацій тощо [82, с. 427].

Як ринкова характеристика і складова ринкового механізму конкуренція проявляється через попит і пропозицію. Саме в цьому конспекті, як суперництво між продавцями та покупцями за найбільш вигідні умови продажу і купівлі відповідно, виникла одна з перших теорій конкуренції Адама Сміта з його принципом «невидимої руки» ринку [201, с. 423]. Саме Адам Сміт вперше теоретично обґрунтував суть механізму та умови ефективною конкуренції.

Проте поняття конкуренції у розумінні суперництва функціонувало в аналізі багатьох авторів, ще до А. Сміта. Зокрема, вони розглядалися в працях Й. Кантільйона, А. Тургота, Й. Стюарта та інших [16, с. 395-399].

Протягом багатьох років вихідною точкою аналізу конкуренції була неокласична модель досконалої конкуренції. В її основі було закладена велика кількість суб'єктів, однорідність товарів, певні знання учасників ринку, раціональність поведінки покупців, відсутність бар'єрів виходу на ринок. Хоча вважалося, що такі умови мало ймовірні, однак така модель зазначалася зразковою, до якої треба прагнути. Треба відмітити, що нобелівський лауреат Альберт Сімон і бехавіоральна (поведінкова) школа піддавали сумніву положення про раціональну поведінку покупців. Вони вважали, що домінують раціональні обмеження, люди вибирають не оптимальні рішення, а перші з тих, які їх задовольняють [22].

У 70-80 роках минулого століття дискусії про силу конкуренції почали менше стосуватися кількості суб'єктів ринку, і все частіше увага зверталася на їх здатності до конкуренції. Ключовими стають якість стратегії, адекватність форми організації, підприємницькі та інноваційні здібності суб'єктів.

Найвідомішими представниками цього напрямку є Й. Шумпетер, І. Ансофф, П. Друкер, М. Портер та інші.

Найбільш знаною і достатньо широко висвітленою в економічній літературі є теорія М. Портера, яка ґрунтується на трьох основних концепціях: силах конкуренції, які визначають структурну привабливість галузей, стратегіях конкуренції та ланцюгу вартості, який формують фізичні і технологічні дії підприємства, створюючи вартість.

М. Портер свого часу відмітив, що: «конкуренція – це не рівновага, а постійні зміни. Удосконалення й оновлення галузі – неперервний процес, а не одноразова подія, за якою настає тривале затишшя» [154, с.91]. Дане твердження актуальне і для сьогодення, адже поширюється на всі сектори національної економіки.

Сучасні економісти говорять про п'яту хвилю конкуренції, пов'язану з інтернетом та інформацією, щораз більше основану на знаннях. Наразі ця хвиля не характеризується викристалізованою теорією, але новий спосіб конкурування дозволяє вирішувати певні проблеми краще, ніж в попередні періоди [4]. Моделі конкуренції значно відрізняються в залежності як від структури ринку, так і методів конкурування діючих тут суб'єктів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Окремі характеристики основних моделей конкуренції в ринковій економіці

Характеристики	Досконала конкуренція	Монополістична конкуренція	Олігополістична конкуренція	Чиста монополія
Кількість виробників/продавців	Велика	Багато	Декілька	Один
Величина ринку підприємства	Мала	Переважно мала	Велика	Велика або мала
Бар'єри виходу на ринок	Низькі	Відносно низькі	Високі	Високі
Вплив виробника на ціну	Відсутній	Значний	Значний	Брак конкуренції
Методи конкурування	Виключно цінова конкуренція	Конкуренція нецінова, основа на якості, промоції, вигідності продажу (купівлі)	Нецінова конкуренція. В т.ч. і за рахунок диференціації товарів	Брак конкуренції

Джерело: узагальнено автором на основі [4;16;153].

Моделі конкуренції переплітаються з формами конкуренції. Оскільки конкурентна боротьба здійснюється в багатьох формах, то доцільно вести мову про їх класифікацію. Залежно від того, на якому ринку продавець реалізовуватиме свою продукцію, як і що саме він намагатиметься реалізувати, розрізняють конкуренцію внутрішньогалузеву, міжгалузеву, цінову, нецінову, чисту, недосконалу, монополістичну, олігополістичну та недобросовісну (рис. 1.1):

1) внутрішньогалузева – це конкуренція між аналогічними товарами та послугами, їх асортиментом, що задовольняють ту саму потребу, але відрізняються ціною, якістю, рівнем обслуговування клієнтів. Суперництво може бути явним – між представленими (діючими) в певній галузі підприємствами та потенційним – з потенційними конкурентами, що можуть увійти в галузь, маючи для цього достатні ресурси [82, с. 427-428];

2) міжгалuzeва – конкуренція між пропозиціями суб'єктів господарювання різних галузей, що задовольняють різні (інколи ті ж самі) потреби індивідуальних та інституційних споживачів;

3) цінова – здійснюється через зниження цін і залежить від собівартості продукції і послуг. Досить часто проявляється у формі демпінгу;

4) нецінова – здійснювана на основі нецінових факторів, насамперед стосовно різних характеристик товару та умов їх продажу;

5) чиста (ідеальна, досконала) – це конкуренція на ринку з багатьма продавцями тотожного, взаємозамінного товару, коли жоден із продавців чи покупців не здатний відчутно вплинути на ціну чи обсяги продажу;

6) недосконала – коли окремі виробники мають змогу контролювати ціни й обсяги продажу продукції, яку вони виробляють;

7) монополістична – характеризується наявністю на ринку відносно багатьох продавців і покупців та значною диференціацією товарів, цін на них;

8) олігополістична – характерна для ринку з обмеженою кількістю великих продавців товарів, що дозволяє їм диктувати ціни;

9) недобросовісна – методи конкурентної боротьби пов'язані з порушенням норм і правил ринкової конкуренції, зокрема: неправомірне

використання фірмового найменування, знаку для товарів і послуг чи будь-якого маркування товару; неправомірне копіювання форми, упакування, дизайну, а також імітація, копіювання, пряме відтворення товару іншого підприємства, самовільне використання його імені; умисне поширення неправдивих або неточних відомостей, що можуть зашкодити діловій репутації чи майновим інтересам іншого підприємства; зловживання панівним становищем на ринку;

10) добросовісна – дотримання встановлених законодавством і суспільними етичними нормами принципів економічного суперництва.

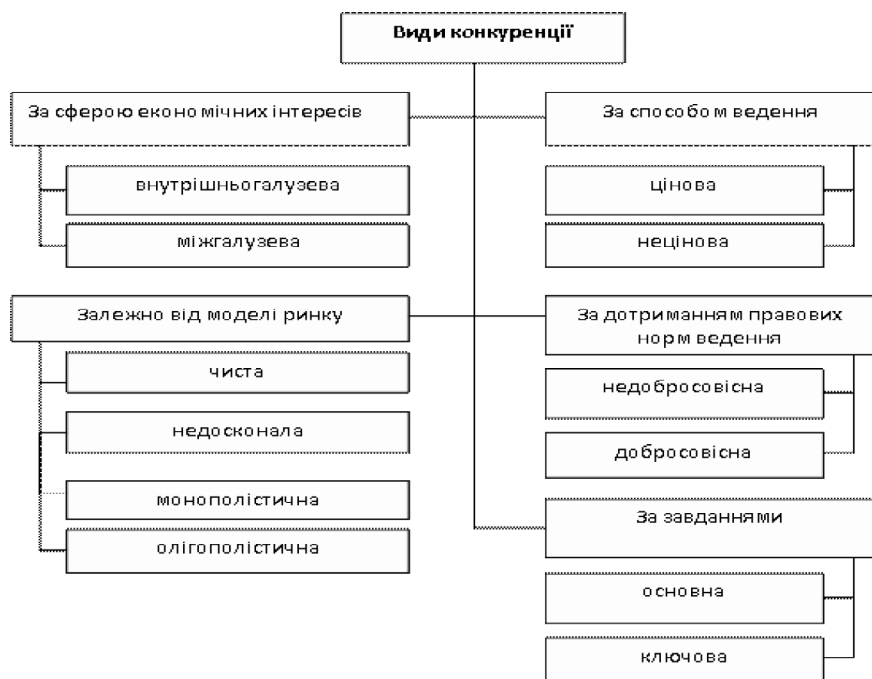

Рис. 1.1. Класифікація видів конкуренції

Джерело: узагальнено автором на основі [153].

Конкурентоспроможність походить від конкуренції і є її елементом. «Конкуренція» і «конкурентна здатність» – це категорії взаємопов'язані і взаємодоповнюючі. Конкуренція означає суперництво між окремими суб'єктами в реалізації їх цілей, що часто можуть бути подібними, а конкурентна здатність – це здатність до ефективного суперництва. Поняття це багатогранне і відносне. Конкурентоспроможність як теоретична категорія недосить вписується у дослідження реальних економічних процесів, оскільки вимагає порівняння з зовнішнім середовищем. Звідси випливає, що емпіричні

дослідження стосовно конкурентоспроможності повинні передувати встановленню вимірювань оцінок, їх ваги, вибору методів дослідження стосовно досліджуваного предмету.

Багато вітчизняних і зарубіжних авторів, дискутуючи на тему конкурентоспроможності, не дають стандартних ознак її дефініції. В економічній літературі триває достатньо жвава дискусія стосовно розуміння цього поняття та вибору показників виміру.

Конкурентоспроможність часто відносять до міжнародного ринку чи відкритої економіки, тобто глобального ринку, на якому діє певна країна, підприємство, товари, марки. Існує погляд, згідно з яким успіх на глобальному ринку залежить від попередньо виграної конкуренції на місцевому, регіональному та внутрідержавному ринках [153, с. 22]. Це дозволяє виділити наступні суб'єкти конкуренції (рис. 2.2):

Рис. 2.2. Рівні і суб'єкти конкуренції

Джерело: розробка автора

- група країн, макрорегіон (мегарівень);
- держава (макрорівень);
- сектор, галузь (мезорівень);
- підприємство (мікрорівень);
- товар, послуга (мікро-мікрорівень).

У літературі стосовно досліджень конкуренції можна знайти і виділити конкурентоспроможність на рівні мікро-мікро, яка стосується окремих працівників чи споживачів. Однак, ця категорія дуже складна для розрахунків [9]. Всі рівні і суб'єкти конкуренції між собою взаємопов'язані і взаємозалежні.

Конкурентоспроможність в мікроекономічному сенсі аналізує позицію даного суб'єкта – його запаси, можливості, шанси і потенціал по відношенню до структури ринку. У такому розумінні Д. Фолкнер і Ц. Босман (D. Faulkner, C. Bosman) розрізняють два основні поняття конкурентоспроможності: основну і ключову. Перша включає у себе «процеси і системи, які дають підприємству позицію лідера в галузі» і пов'язана з уміннями підвищувати підприємством корисну вартість, яка сприймається клієнтами. Друга – ототожнюється з компетенціями, необхідними для здобуття тривалої конкурентної переваги на даному ринку і не завжди може покриватися основною конкурентоспроможністю, в склад якої включають конкурентоспроможність оперативну і системну [8, с. 44]. Оперативну конкурентоспроможність названі автори визначають як конкретні технічні вміння, які достатньо важливі з точки зору функціонування на певному ринку. Стосується це технології, дистрибуції, логістики, контролю тощо. Натомість системна конкурентоспроможність – це набір дій, виконуваних підприємством у сфері загальної і фінансової ефективності. Вона охоплює забезпечення вартості, її підвищення та інноваційність [8, с. 35-40].

У сукупності конкурентоспроможність усіх секторів визначає конкурентоспроможність національної економіки, яка є результатом взаємодії всіх суб'єктів економічних відносин країни, формується в органічному поєднанні реалізації інтересів суб'єктів різних рівнів під впливом таких чинників, як товар, підприємство, галузь, економіка в цілому і залежить від того, наскільки інтегрованими є орієнтири підвищення ефективності використання суспільних ресурсів на цих рівнях. Узагальнено можна констатувати, що міжнародна конкурентоспроможність – це здібність та мотивація даної економіки до довготривалого економічного розвитку в умовах

відкритої економіки.

Конкурентоспроможність національної економіки має певні особливості, зокрема:

1) розвивається у внутрішньому середовищі країни у процесі конкурентного змагання між суб'єктами економічних відносин;

2) потребує постійного розширення джерел для розвитку суб'єктів господарювання та ґрунтується на принципах конкурентних взаємовідносин між ними;

3) визначається умовами економічного розвитку країни та залежить від здатності суб'єктів економічних відносин використовувати ці умови з максимальною ефективністю;

4) виявляється у процесі міжнародних економічних відносин. Прагнення досягти високого рівня конкурентоспроможності є виразом як національних економічних інтересів, так й інтересів окремих підприємств, які беруть участь у міжнародних економічних відносинах [42, с. 28]. Як бачимо, ці характеристики доволі узагальнені.

Прикладом дефініції, що походить з теорії економічного зростання, є формулювання Б.Скотта, який визначає конкурентоспроможність економіки як «здатність даної країни до виробництва і дистрибуції товарів і послуг, конкурентних по відношенню до інших країн при умові зростаючого рівня життя суспільства» [21].

Однак, дефініція поняття «конкурентоспроможність», зокрема на рівні підприємства, потребує детального вивчення, систематизації, та узагальнення. Так, конкурентоспроможність розглядають як комплексну категорію, переваги якої остаточно реалізуються через торгівлю, але базис конкурентних переваг створюється на всіх ланках національного виробництва, у тому числі значною мірою за рахунок структурної перебудови і дієвої економічної політики [215].

Одну з перших вітчизняних спроб дослідження проблем конкурентоспроможності зробили М. Долинська та І. Соловійов [71]. І хоч їх праця присвячена проблемам конкурентоспроможності товару, проте в ній вперше акцентується увага на тому, що поняття «конкурентоспроможність»

все частіше розповсюджується не тільки на продукцію, але і на підприємство, і на країну в цілому. У роботі приводиться визначення конкурентоспроможності, що надано дослідницькою організацією «European Management Forum» (м. Женева): «Конкурентоспроможність – це реальна і потенційна здатність компаній, а також наявність у них для цього можливості проектувати, виготовляти і збувати в тих умовах, в яких їм доводиться діяти, товари, які за ціновими і неціновими характеристиками в комплексі привабливіші для споживачів, ніж товари їх конкурентів» [128]. Проте в даному визначенні акцентується увага на властивості товару, тому таке трактування конкурентоспроможності не повне.

Зокрема, М. Кривенко [107, с. 26-30] вважає, що конкурентоспроможність підприємства – це рівень досягнень суб'єкта господарювання в порівнянні з іншими підприємствами-конкурентами, у відповідності з вибраною тактикою і методами планування, технологією, рівнем кваліфікації персоналу, системою управління.

На наше переконання, дане твердження заслуговує уваги, але з врахуванням часового фактору, тобто конкурентоспроможність підприємства необхідно визначати у теперішніх умовах та у майбутньому – на перспективу, тобто повинна враховуватися стратегічність цілей та діяльності підприємства. Такої ж думки дотримується Н. Гарнавська, яка визначає конкурентоспроможність підприємства як здатність у реальному масштабі часу та у перспективі формувати і використовувати систему знань, умінь і навичок спільного зі споживачем творення принадливого для нього продукту, випереджаючи за часом теперішніх і можливих конкурентів [207, с. 101].

У свою чергу І. Должанський та Т. Загорна трактують конкурентоспроможність підприємства як здатність виробляти й реалізовувати продукцію швидко, в достатній кількості, при високому технологічному рівні обслуговування та як можливість ефективно розпоряджатися власними й позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку [70, с. 28]. С. Шевельова розглядає конкурентоспроможність підприємства як здатність підприємства підтримувати стійкі позиції на ринку, функціонувати

прибутково, бути привабливим для інвесторів, заслужити добрий імідж серед споживачів та різноманітних суб'єктів господарювання [226, с. 21].

У свою чергу, В. Іванюта [91, с. 98] підтримує ресурсний підхід до визначення конкурентоспроможності підприємства. Він зазначає, що це здатність підприємства шляхом запровадження новацій у виробництво продукції або надання послуг приваблювати споживачів кращими якісними характеристиками виробленої продукції за нижчою ціною; наявність відмінностей даного підприємства від підприємств конкурентів за рівнем ефективності господарської діяльності, формами вияву яких є здатність пристосуватися до умов економічної кон'юнктури й задовольнити своїми товарами та послугами потреби. У своєму визначенні автор врахував відносність категорії, характер пристосування до динамічних умов, а також умову новацій як найбільш вагомого фактора забезпечення конкурентоспроможності.

Більш системний підхід до трактування поняття конкурентоспроможності можна прослідкувати у працях М. Маліка, О. Нужної, В. Павлова, Ю. Іванова, О. Гудзинського.

Так, М. Малік і О. Нужна [119, с. 13] дають досить повне та системне визначення, проте забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств не обмежується тільки ефективним використанням ресурсів. Вони розглядають категорію як здатність суб'єктів економічної діяльності аграрної сфери пристосовуватись до нових умов господарювання, використовувати свої конкурентні переваги і перемагати в конкурентній боротьбі на ринках сільськогосподарської продукції та послуг, максимально ефективно використовувати земельні ресурси, якомога повніше задовольняти потреби покупця шляхом аналізу структури ринку і гнучко реагувати на зміну його кон'юнктури.

За визначенням В. Павлової [138, с. 12] конкурентоспроможність – це спроможність підприємства зберігати конкурентні позиції на ринку або змінювати їх у процесі адаптації до мінливого конкурентного середовища функціонування. Дане визначення має досить загальний характер, у ньому

враховується динамічний характер та відсутня відносність поняття.

О. Гудзинський, С. Судомир, Т. Гуренко [59, с. 45] трактують конкурентоспроможність підприємства як визнану ринком сформовану і реалізовану конкурентоздатність соціально-економічних систем, яка матеріалізована у формі товару чи послуг. Вона може визначитися у процесі оперативної діяльності при реалізації стратегій і в перспективі при обґрунтуванні можливих ситуацій і стратегій розвитку. Автори розглядають підхід до конкурентоспроможності як системи внутрішнього конкурентоздатного потенціалу та зовнішнього середовища, щодо функціонування та розвитку підприємства.

Ю. Іванов враховує динамічний системний характер поняття, робить безпосередній акцент на конкурентні переваги, тобто конкурентоспроможність підприємства для нього – це здатність виробничо-економічних систем змінювати траєкторію руху або запланований режим функціонування в процесі адаптації до дії зовнішнього середовища з метою збереження, розвитку тих, що вже існують, або створення нових конкурентних переваг [90, с. 22].

За визначенням С. Савчука [195] конкурентоспроможність підприємства – це його здатність теоретично нескінченно довго здійснювати виробничий цикл за рахунок власних ресурсів в умовах конкуренції або, іншими словами, життєдіяльність підприємства в конкурентному середовищі. Необхідно зазначити, що дане твердження, в якому ставиться акцент на довгостроковий характер, є справедливим, але в сучасних кризових умовах не менше значення відіграють і короткострокові чинники.

Достатньо цікавим є інвестиційно-стратегічний підхід до конкурентоспроможності окремих авторів, які вважають, що конкурентоспроможність підприємства не тотожна неухильному підтриманню конкурентоспроможності кожного товару, а полягає, навпаки, саме у спроможності підприємства до адекватної модернізації та переорієнтації виробництва відповідно до життєвого циклу товару. Вона свідчить про надійність інвестицій в дане підприємство, а отже, за інших рівних умов,

знижує вимогливість інвестора щодо норми прибутку та формується в конкурентній боротьбі внаслідок вибору адекватної стратегії діяльності [79].

Натомість маркетингового підходу до досліджуваної дефініції дотримується Л. Балабанова [38], яка підкреслює, що конкурентоспроможність ґрунтується на пропозиції товарів, що відповідають запитам і перевагам покупців за якістю, кількістю і асортиментом у необхідні терміни і на вигідних порівняно з конкурентами умовах. Автор вважає, що конкурентоспроможність підприємства – це не тільки можливість ефективного використання потенціалу, це також здатність підприємства своєчасно реагувати на зміни смаків і потреб споживачів; здатність до розробки дій у відповідь на нововведення конкурентів, уміння нівелювати несприятливі дії зовнішнього середовища тощо [39, с. 23].

Достатньо дискусійними є підходи до трактування «конкурентоспроможності підприємств» у західній економічній літературі, хоча тут поширене універсальне трактування конкурентоспроможності, запропоноване на Світовому економічному форумі в Лозані (1994 р.), де вона визначена як здатність країни чи підприємства до створення більшого багатства, а ніж конкуренти на світовому ринку [25]. Конкурентоспроможність визначається реальною та потенційною можливостями підприємства в існуючих для них умовах проектувати, виготовляти та збувати товари, які за ціновими й якісними характеристиками більш привабливі для споживачів, ніж товари конкурентів.

Серед зарубіжних економістів переважають нові погляди на конкуренцію, в значній мірі визначені глобалізаційними та кризовими процесами. Так, Е. Цирконь конкурентоспроможність підприємства розглядає як процес, в якому учасники ринку, прагнучи до реалізації своїх інтересів, пробують представити корисніші від інших пропозиції ціни, якості чи інших характеристик, що впливають на рішення укладання трансакції [3]. На думку Ф. Котлера пропозиція є успішною, а відповідно і конкурентоспроможною, якщо вона є цінною для клієнтів і є джерелом їх задоволення. Споживачі вибирають ту пропозицію, яка з їх погляду є найбільш цінною. Цінність може

бути трактована передусім як комбінація якості, способу обслуговування і низької ціни, що інакше називають “тріадою цінності клієнта” [15]. Цінність, таким чином, виступає як відношення між тим, що отримує клієнт, і тим, що може дати підприємство.

Пропонується також розгляд конкурентоспроможності підприємства як одночасне суперництво і співпрацю, що сприяють (приводять) пізнанню кращих технологій, потреб і вимог клієнтів [11].

Отже, у вітчизняній і світовій економічній літературі існують найрізноманітніші підходи до з'ясування суті та дефініції поняття «конкурентоспроможність підприємства» (табл. 1.2). Будь-яке визначення конкурентоспроможності підприємств має свої переваги та недоліки.

Так, одним із таких недоліків є неврахування впливу маркетингу на підвищення конкурентоспроможності підприємств.

Таблиця 1.2

**Систематизація наукових підходів до трактування поняття
«конкурентоспроможність підприємства»**

№ п/п	Науково-теоретичний підхід	Представники
1.	Конкурентоспроможність підприємства – це випуск продукції, відмінної від аналогічної конкурентної продукції на даному ринку.	Р. Фатхутдінов [217, с.324], М. Долинська, І. Соловійов [71], В. Марцин [122, с. 37], Н. Тарнавська [207, с.101], Л. Балабанова [207-39] та ін.
2.	Конкурентоспроможність підприємства – це володіння конкурентними перевагами.	Г. Азоев, А. Челенков [28; 29; 30, с. 60-61], В. Іванюта [91, с. 98] та ін.
3.	Конкурентоспроможність підприємства – це здатність підприємства використовувати власний потенціал та ресурси для виготовлення продукції, своєчасно реагувати на зміни ринку, спроможність переорієнтації підприємства відповідно до життєвого циклу.	М. Портер [153], О.Д'яченко [77], І. Должанський, Т. Загорна [70, с.28], В. Горбатов [53, с. 290], Я. Жаліло [79], В. Пантелєєв [142, с.11], В. Збарський, М. Місевич [89, с. 34-35] та ін.
4.	Конкурентоспроможність підприємства – це здатність підприємства утримувати конкурентну позицію, вчасно реагувати та вміння пристосовуватись до нових ринкових умов, створення стратегій розвитку.	М. Малік, О. Нужна [119, с. 18], В. Павлова [138, с. 12], Ю. Іванов [90, с. 22], О. Гудзинський, С. Судомир, Т. Гуренко [59, с. 45], П. Пуцентейло [188; 189], С. Савчук [195] та ін.

Джерело: власні узагальнення автора

При з'ясуванні його сутності слід враховувати взаємозв'язок між складовими конкурентоспроможності: продукції, підприємства, галузі, країни; між досягнутим країною рівнем конкурентоспроможності та реальним доходами населення; між здатністю національного виробництва задовольняти попит населення на основі досягнення кращих, ніж у конкурентів продуктів.

Водночас, розглядати поняття «конкурентоспроможність підприємства» необхідно з трактування «конкурентоспроможність продукції», оскільки саме її оцінка в різних ринкових умовах може бути різного виду та формує конкурентоспроможність конкретного підприємства на ринку. Однак, не слід забувати, що підприємство є головним ринковим суб'єктом, який безпосередньо веде конкурентну боротьбу, тому центральне місце повинно займати, все ж таки, конкурентоспроможність підприємства. Що стосується конкурентоспроможності продукції, то це відносний показник, який можна визначити тільки за допомогою порівняння з продукцією-аналогом; критерій оцінки певної продукції, який повинен бути узгоджений із конкретними ринком і певним часом продажу [223; 224, с. 120]. Вищою конкурентоспроможністю характеризується товар, що забезпечує більший корисний ефект у порівнянні з витратами споживання.

У той же час, конкурентоспроможність підприємства має еволюційну природу, оскільки чинники, що зумовлюють її рівень, постійно змінюються. Таку саму еволюційну природу має саме цей фактичний рівень конкурентоспроможності. У кожний конкретний момент часу він може бути або більший, або менший, характеризуючи або вищу, або нижчу конкурентоспроможність даного підприємства [108, с. 17]. Особливо актуально це для сільськогосподарських підприємств, адже, як відомо, сільське господарство є найбільш консервативним сектором національного господарства з високим рівнем несприйняття революційних змін. Тож у цьому випадку еволюційна концепція прийнятлівіша.

Конкурентоспроможність є поняттям відносним, оскільки вона може бути встановлена лише на основі порівняння з відповідним суб'єктом, який

розрізняють в залежності від сфери дослідження як товар, учасник ринку, сектор, підприємство, країна.

Термін конкурентоспроможність, на наш погляд, в певній мірі може розглядатися і як бажаний стан відповідного суб'єкту. Щодо конкретного підприємства, то конкурентоспроможність включає:

- продаж продукції на внутрішньому ринку і за кордоном;
- здатність до утримання, а навіть зміцнення частки на ринку;
- здатність до зрівноваженого і сталого розвитку в тривалому періоді.

Конкурентоспроможність – це потенціал, можливості і компетенції конкретного суб'єкту ринку до протиборства з конкуренцією, тобто суперництвом зі сторони інших діючих суб'єктів у цій самій галузі на ринку.

Оскільки кожне підприємство працює на ринку, створюючи певну пропозицію у вигляді товару чи послуги, то в певній мірі можна говорити про те, що конкурентоспроможність характеризує здатність проектувати, виготовляти і продавати товари, ціна, якість та інші характеристики яких є значно привабливішими від товарів, пропонованих конкурентами.

Конкуренція є процесом за допомогою якого учасники ринку прагнуть до реалізації своїх цілей і максимізації свого задоволення намагаються здійснити пропозиції, вигідніші від пропозицій своїх суперників. Конкуренція характерна як між продавцями, так і покупцями майна та послуг. Між продавцями існує конкуренція, яка полягає в здобутті споживачів, тоді як між покупцями – в обмеженні запасів на ринку.

Узагальнюючи відмітимо, що конкурентоспроможність є властивістю підприємства, яка обумовлює можливість досягнення, утримання та (або) розширення його переваги над діючими суб'єктами в цій самій галузі на ринку. Вона може проявлятися в:

- можливості пропонування нижчої ціни, вищої якості або інших привабливих ознак продукту більш вигідних від суперників;
- вмінні утримувати і розширювати частку на ринку;
- здатності до підвищення внутрішньої ефективності функціонування підприємства;

- здатності до ефективної реалізації цілей на ринку.

Аналіз конкурентоспроможності приводить до ідентифікації конкурентоспроможності відносно певних сфер та чинників, які сприяють конкурентоспроможності підприємства. Це в сукупності з причинно-наслідковими залежностями дозволяє виділити такі пов'язані між собою види конкурентоспроможності, як:

- реальна конкурентоспроможність (результативна) підприємства – його позиція на ринку виробничих ресурсів та сільськогосподарської продукції;
- конкурентоспроможність підприємства визнана клієнтами (покупцями, користувачами) – реальне сприйняття ними конкурентної позиції та конкурентних переваг підприємства;
- конкурентоспроможність ресурсна і уміннями підприємства – позиція у наявності відповідної кількості ресурсів і знань та можливостей їх поповнення;
- конкурентоспроможність системи функціонування підприємства – управління, організації виробництва, постачальницько-збутова діяльність, мотивація праці тощо.

Найбільш оптимальним варіантом для кожного підприємства є наявність конкурентних переваг у всіх аспектах конкурентоспроможності. Найбільш поширеною є конкурентна перевага, яка виражається у кращому вкомпонуванні підприємства на ринку стосовно конкурентів. Якщо підприємство має вищу ефективність діяльності в порівнянні з конкурентами, що дозволяє краще забезпечувати очікування інвесторів, власників, менеджерів та працівників підприємства, то в кінцевому результаті це позитивно відображається на ефективній діяльності всього підприємства.

Конкурентну перевагу часом визначають і як здатність до реалізації стратегії конкуренції підприємства, яка полягає на досягненні і утриманні конкурентної переваги.

Варто зауважити, що конкурентоспроможним підприємство може бути на ринку лише в певному місці і часі, тобто це поняття є статичним, однак, як вміння здобувати і утримувати конкурентну перевагу – це поняття динамічне.

Конкурентна перевага досягається шляхом кращого пристосування до ринку в порівнянні з конкурентами, за рахунок внутрішніх джерел, тобто засобів підприємства і його компетенцій.

Приймаючи до уваги концепцію конкурентоспроможності в динамічному аспекті треба ствердити, що сучасне мінливе оточення змушує відійти від традиційних джерел побудови внутрішніх конкурентних переваг (прості переваги, що виникають з низьких витрат виробничих ресурсів), до сфер сучасності, тобто сучасних технологій і сучасних методів у виробництві і управлінні. Тобто, джерела переваг еволюють від простих до складних та унікальних. Створення і використання їх вимагає високих кваліфікацій менеджерів і зайнятих працівників. Це – процес переходу від твердих до м'яких визначників конкуренції.

Традиційні концепції конкурентоспроможності підприємства концентруються на основних ринкових чинниках конкурентоспроможності (затрати, якість, маркетинг, позиція на ринку) та безпосередніх їх джерел. Можна виділити такі концепції конкурентоспроможності:

- затратна, основана на ефекті масштабу виробництва, спеціалізації, стандартизації і ефектах досвіду;
- лідерства в якості і системах управління якістю;
- ринкової сили підприємства (позиція лідера ринку і домінування на ринку);
- маркетингова концепція;
- лідерства в затратах і диференціації.

Традиційні концепції конкурентоспроможності передбачають, що основними її чинниками є затрати, далі якість, відмінності пропозиції та інтенсивна промоція. Традиційні концепції передбачають існування конкуренції на підприємстві олігопольної та монополістичної конкуренції. Вважається, що підприємство не схильне до співпраці, а приймає

конфронтаційну позицію. Сучасні теорії підприємства впроваджують більше змінних і враховують структуру цілей. Цілі нижчого порядку виникають з цілей вищого порядку, відповідно до рівня їх складності і відмінності (диференціації) засобів, які змушені бути використані для їх реалізації.

Отже, конкурентоспроможність підприємства є досить складною і неоднозначною економічною категорією, яка враховує різні аспекти та цілі діяльності суб'єкта господарювання.

1.2. Особливості та фактори забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

Аналіз конкурентоспроможності сільського господарства, як основа конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства, належить до досліджень на галузевому рівні (тобто мезорівень). Поняття зі сфери конкурентоспроможності на цьому рівні є більш точним, ніж в інших галузях економіки, оскільки галузь тісно пов'язана з переробною промисловістю, низька мобільність виробничих ресурсів, велика залежність від природних умов та обмежені можливості конкурувати сільськогосподарською продукцією на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Особливістю конкуренції у сільському господарстві є концентрація економічного суперництва не в самій галузі, а в середині ланцюга створення цінності, сформованого постачальниками матеріально-технічних ресурсів для аграрного виробництва, власне сільськогосподарськими товаровиробниками та покупцями їх продукції. Наслідки цієї конкуренції для сільгоспвиробників є доволі важкими, адже використання суб'єктами із суміжних галузей свого монопольного становища вважається однією з основних причин виникнення кризи в аграрному секторі [235, с. 34].

Специфіка сільського господарства зумовлює, що іншими є значення і ранг чинників, які визначають як конкурентоспроможність галузі, так і її суб'єктів.

Доцільно відмітити, що класичні і неокласичні економічні теорії та практика маркетингу і управління в меншій мірі можуть бути придатні до

досліджень конкурентоспроможності в сільському господарстві, зокрема і господарюючих тут суб'єктів. Основним вирішальним фактором специфіки дослідження конкурентоспроможності в сільському господарстві є сильно обмежена мобільність факторів виробництва. Це стосується не лише землі і робочої сили, зокрема у малих сімейних господарствах фермерського типу, але також і капіталу, пристосованого до специфіки сільського господарства, робочих і силових машин, будівель і споруд. Сільське господарство і його суб'єкти позбавлені можливостей отримання користі від трансферу виробничих ресурсів до більш ефективних галузей.

Низькі можливості виробничих чинників в сільському господарстві, обмежена можливість застосування інструментів конкуренції сільськогосподарськими виробниками, домінуюча участь переробних підприємств у використанні продукції і залежність економічних результатів від конкурентоспроможності переробних підприємств, спричиняють:

- конкурентоспроможність сільського господарства в міжнародних порівняннях (конкурентоспроможність зовнішня) досліджується переважно в затратному аспекті, оскільки затрати мають основний вплив на здатність конкурування продовольчих товарів. Саме тому, дослідження сільського господарства підпорядковане аналізу конкурентоспроможності споживчого сектору. З іншого боку, саме враховуючи інтеракції обох цих секторів агропромислового комплексу, аналіз сектору переробки сільськогосподарської продукції мусить бути інтегральною складовою досліджень стосовно конкурентоспроможності сільського господарства. Інший характер має аналіз конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, яка є предметом безпосереднього продажу на ринку. Стосовно цієї продукції собівартість і ціна є домінуючими чинниками, які визначають їх конкурентну позицію. Такими, і навіть важливішими, є маркетингова та логістична діяльність та діяльність стосовно подолання бар'єрів масштабів (обсягів) пропозиції продукції на ринок;

- дослідження конкурентоспроможності сільського господарства головним чином зводяться до оцінки конкурентної здатності даного сектора

(кількість і якість виробничих ресурсів, їх взаємоузгодженість, продуктивність землі, праці і капіталу). Оскільки конкурентоспроможність господарюючих суб'єктів у сільському господарстві значною мірою залежить від позасільськогосподарських чинників, то важливим є аналіз макроекономічних чинників організацій, діючих за межами сільського господарства.

Рівень мікро в сфері національної економіки стосується підприємств, а в сільському господарстві і селянських господарств. Аналіз на цьому рівні є достатньо ускладненим з огляду на зростаюче значення в економіці окремих країн та світової економіки транснаціональних підприємств, зокрема і великих агрохолдингів. Система фінансових і економічних зв'язків значно ускладнюють аналіз на макрорівні і здійснення відповідних узагальнень стосовно конкуренції. Практика показує, що окремо треба проводити аналіз і робити висновки для малих і середніх підприємств, підприємств з великими масштабами виробництва і транснаціональних фірм. Саме тому стосовно сільськогосподарських підприємств малододільним є застосування середніх порівнювальних характеристик всієї сукупності підприємств в досліджуваному регіоні (країні, території).

Конкуренцію в сільському господарстві треба сприймати як позитивний процес, який сприяє відповідній структуризації галузі, адаптації її суб'єктів до ринкових умов, впровадженню нових методів виробництва та його організації, що в кінцевому підсумку приносить ефекти як для всієї галузі, так і її суб'єктів.

У сфері сільського господарства конкуренція характеризується певними особливостями, оскільки сільськогосподарські товаровиробники помітно різняться за розмірами, спеціалізацією, характером поведінки на товарних ринках, застосовують різні принципи формування свого ресурсного потенціалу тощо. Тому у відносинах за участю сільськогосподарських підприємств можна простежити майже всі основні види конкуренції. Однак, за даними Антимонопольного комітету України, сільське господарство є єдиним видом діяльності зі слабкою відчутністю конкуренції. Цей висновок був зроблений за результатами самооцінки підприємств різних галузей протягом

кількох років: всього кілька відсотків сільськогосподарських підприємств зазначили, що їм доводилось зіштовхуватися з проявами конкуренції, щоправда в динаміці цей показник підвищується [34, с. 18].

Вважається, що найрозповсюджена форма конкуренції у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах – внутрішньогалузева, яка сприяє росту ефективності виробництва і поліпшення якості продукції. Товаровиробники однієї й тієї ж галузі, конкуруючи між собою, змушені постійно оновлювати засоби виробництва, впроваджувати нові технології, освоювати принципово нові вироби, збагачувати асортимент продукції, оптимізувати структуру виробництва відповідно до потреб ринку [109, с. 128].

Підсумовуючи відмітимо, що конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства забезпечується при умові:

- здатності ефективно функціонувати на ринку (внутрішньому та зовнішньому);

- конкурентоспроможності його продукції на фоні продукції конкурентів;

- наявності конкурентних переваг та їх утримання;

- ефективної інвестиційно-інноваційної політики та використання сучасних методів організації.

Водночас, конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств має характерні особливості, які потрібно враховувати. Серед них:

- а) специфіка сільського господарства як виду економічної діяльності;

- б) значний рівень конкуренції у середовищі сільськогосподарських товаровиробників;

- в) значна кількість та різноманітність виробників (підприємств);

- г) особливості сільськогосподарської продукції, яка використовується не тільки як кінцевий продукт, але і як сировина для подальшої переробки та виготовлення інших продуктів;

- д) обмежений товарний асортимент.

Особливості конкуренції в аграрному секторі економіки впливають на розвиток вітчизняного сільського господарства та його

конкурентоспроможність. Тому ця проблема має в сучасному світі складний багатоелементний характер. Від того, наскільки успішно вона вирішується, залежить рівень економічного і соціального життя кожної країни.

Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств трактується досить неоднозначно, і у загальному вигляді може бути визначена як його порівняльна перевага стосовно інших підприємств даної галузі усередині країни і за її межами. Тому, необхідно звернути увагу на фактори, вивчення яких дасть змогу збільшити виробництво високоякісної продукції, експортного потенціалу, знизити затрати праці, одержати прибутки в розмірах, необхідних для забезпечення розширеного відтворення в сільському господарстві економіки країни, підвищити надійність продовольчої безпеки та як результат забезпечить конкурентоспроможність підприємства [179, с. 392-393].

Рівень конкурентоспроможності підприємства визначається впливом сукупності факторів. Узагальнено під фактором конкурентоспроможності розуміється незалежна властивість суб'єкта економіки або зовнішнього середовища впливати на процес і результати функціонування даного суб'єкта в умовах конкуренції [196], яка, здебільшого, має сталий характер.

В економічній літературі існує різна класифікація факторів у залежності від ознак розподілу. Так, А. Томпсон і А. Стрікленд [210, с. 151] за об'єктом дослідження виділяють фактори: ті, що залежать від технології; які належать до сфери виробництва; що стосуються реалізації продукції; які входять до сфери маркетингу; що відносяться до професійних навичок; пов'язані з організаційними можливостями.

М. Портер [154] за природою виникнення поділив фактори на основні та розвинуті; загальні та спеціалізовані; природні та штучно створенні. Основними факторами, згідно з класифікацією М. Портера є природні ресурси, кліматичні умови, некваліфікована та напівкваліфікована робоча сила, капітал тощо. Розвинуті фактори – це сучасна інфраструктура обміну інформацією на підприємстві, висококваліфіковані кадри і досвідні відділи. До спеціалізованих факторів належать вузькоспеціалізований персонал, специфічна

інфраструктура, база даних у певних галузях знань тощо. Загальні фактори зустрічаються часто і дають обмежені конкурентні переваги, спеціалізовані природні включають географічне положення, природні ресурси, а штучно створені фактори – це фактори вищого порядку, які забезпечують більш стійку і високу конкурентоспроможність.

Є. Голубков [52] виділяє такі групи факторів, які впливають на результати діяльності конкурентів на ринку: імідж організації, якість і концепція продукції, ринкова частка підприємства, розвиток виробничої, науково-дослідної і конструкторської бази, стабільність фінансово-економічного становища підприємства на ринку, маркетингова діяльність, рівень післяпродажної підготовки і післяпродажного сервісу, політика організації в зовнішній підприємницькій діяльності.

Доцільно відмітити, що саме фактори конкуренції можуть визначати і відповідні концепції конкурентоспроможності. Перші з них визначають вплив технології, спеціалізації, диверсифікації, масштабу виробництва, досвіду, сировинної бази, інфраструктури, робочої сили та локалізації на конкурентоспроможність. Другі увагу концентрують на інформаційній системі, методах і процесах прийняття рішень, ресурсах знань і умінь та їх використанні, методах і процесах навчання організації, формах організації виробництва і структурі управління.

Е. Скавінська виділяє такі чинники зростання конкурентоспроможності підприємства:

1. Джерела конкурентної переваги – реструктуризація, технологічний прогрес, інновації, концентрація, консолідація, приєднання, система навчання, безпосередні інвестиції, преференції споживачів.

2. Потенціал конкурентоспроможності і вміння – майновий (речовий) і фінансовий потенціал, якість процесів, управління логістикою, організаційна культура, управління знаннями, зв'язки з постачальниками і покупцями, (включаючи неформальні), низькі витрати, інформація про клієнтів, якість кадрів маркетингу, управління дистрибуцією.

3. Інструменти конкурування – якість продукції, умови оплати, ціна продукції і послуг, реноме підприємства, широкість асортименту, система промоції, набір післяпродажних послуг, якість продуктів і послуг, відмінності продуктів.

4. Середовище – покупна спроможність покупців, позиція конкурентів, кредитна і фіскальна політика, організаційна структура суб'єктів, фаза циклу життя економіки, правові аспекти екологізації середовища, рівень технічної освіти суспільства, фінансова система, звичаї і етичні норми, рівень безробіття, митна політика, реальні доходи споживачів [23, с. 83].

Потенціал конкурентоспроможності, як одна з ключових характеристик можливостей та оцінки перспектив розвитку, охоплює такі елементи структури:

1) людський капітал – якість кадрів (кваліфікація, досвід, креативність, компетенції насамперед у сфері виробництва, фінансів, логістики і маркетингу);

2) фізичні засоби (якість, субституційність, комплементарність, структура) машин, механізмів, обладнання, інформаційної інфраструктури;

3) фінансові ресурси (розмір прибутку, вартість активів, рентабельність, наявність і плинність їх);

4) нематеріальні ресурси (інформація, технологія, інновації, імідж підприємства, компетенції, досвід, контакти, мікроклімат у праці і т.д);

5) організаційні ресурси – система прийняття рішень, організація дистрибуції і логістики, величина підприємства, способи відносин з постачальниками і покупцями, моніторинг [23, с. 65].

Можна запропонувати й інші підходи щодо розуміння потенціалу конкурентоспроможності, зокрема у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні – це всі ресурси, які використовуються чи можливі до використання підприємством (наявні). Безперечно, що тут можна вести мову про первинні та вторинні ресурси. У широкому розумінні потенціал конкурентоспроможності охоплює культуру підприємства, його ресурси, організаційну структуру, стратегічне бачення і процес створення стратегії.

Фактично мова йде про два розуміння конкурентоспроможності – традиційне і сучасне.

Розгляд сільськогосподарського підприємства як суб'єкту продовольчого ланцюга дозволяє відмітити такі основні види джерел їх конкурентоспроможності:

- виробничі – конкурентоспроможність є результатом лідерства в затратах або (і) пропозиції продукції вищої якості. Перевага в затратах виникає з позиції підприємства в середовищі, або внутрішніх причин, пов'язаних з розміщенням ресурсів;

- дистрибуційні – конкурентоспроможність підприємства, що впливає із менших витрат із замороження капіталу (за рахунок запасів), транспортних витрат та кращого обслуговування споживачів [14];

- маркетингові – конкурентоспроможність підприємства виникає з кращого пізнання ринку, відповідно кращого пристосування товару до потреб;

- технологічні – конкурентоспроможність підприємства виникає з лідерства, досягнутого завдяки результатам НДР, технологічної і продуктової інноваційності;

- місце на ринку (ринкові) – фірмовий знак, патенти, репутація – перевага виникає з лояльності покупців стосовно фірмового знаку і унікальності продукту;

- унікальність підприємства і його продукту (продуктові) – конкурентоспроможність досягається шляхом досягнення підприємством міні монополії шляхом відмінності товару;

- знання і інформація – значна роль знань і інформації;

- господарювання (управління) часом – здатність швидшого реагування (еластичність), ніж конкуренти на зміну ринку, уміння діяльності;

- триваліший часовий горизонт діяльності.

Відповідно можна вести мову про конкурентоздатність внутрішню і зовнішню (рис. 1.3).

Крім того, сільськогосподарські підприємства мають свою специфіку, яка визначається як у короткостроковому, так і в довгостроковому періодах. Основними особливостями є такі:

- коливання обсягу сільськогосподарського виробництва;
- низька цінова еластичність попиту;
- мінлива кон'юнктура зовнішніх ринків;
- невеликі доходи більшості виробників сільськогосподарської продукції;
- надлишкова чисельність працівників;
- наявність значної кількості товаровиробників;
- різноманітна структура сільськогосподарського виробництва;
- використання різноманітних каналів збуту сільськогосподарської продукції, відповідно різних підходів щодо формування цін на неї.

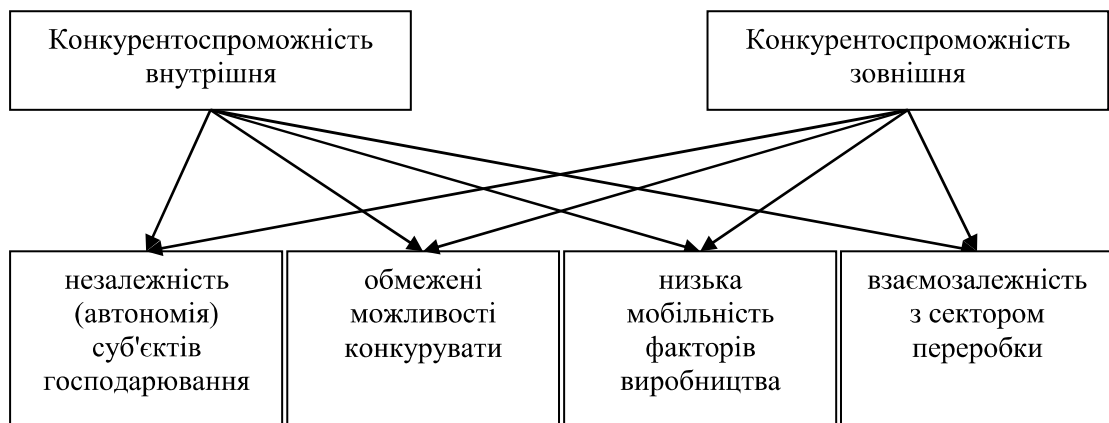

Рис. 1.3. Особливості сільського господарства в дослідженнях конкурентоспроможності

Джерело: власна розробка автора.

Дані особливості сільського господарства проявляються на фоні майже досконалої конкуренції в аграрному секторі, де значна кількість виробників продає стандартизовану продукцію, а отже, аграрії не можуть домовитися між собою з метою контролю за обсягами виробництва [116, с.74-75].

Зауважимо, що традиційні концепції конкурентоспроможності концентрують увагу на реальних чинниках і механізмах конкурентоспроможності, натомість нові – на чинниках і механізмах сфери регулювання, серед яких ключовими визнають:

- інформацію та інформаційні системи, як джерела конкурентної переваги;
- віртуальні форми організації та мережі підприємств;
- організації, які навчаються, та організації основані на знаннях [19].

Конкурентні переваги сільськогосподарського підприємства формуються як в сфері виробництва, так і в сфері обігу (рис. 1.4)

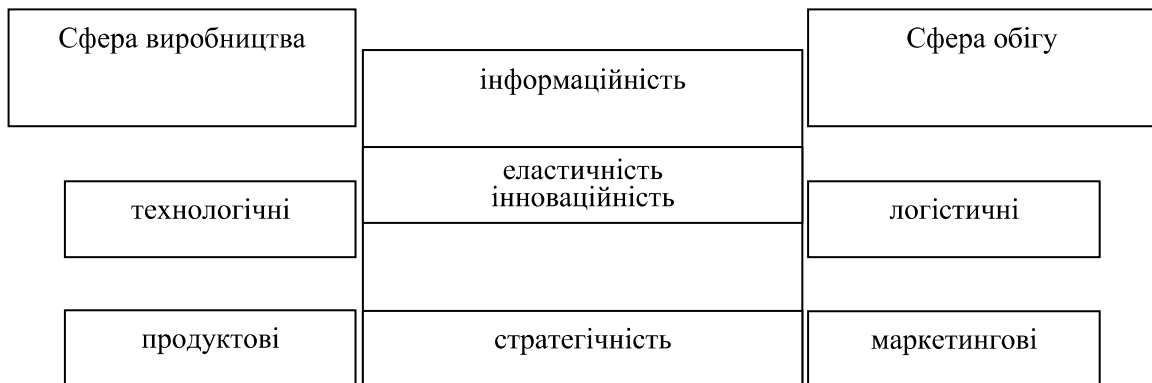

Рис. 1.4. Джерела конкурентоспроможності підприємства

Джерело: власна розробка автора.

До факторів конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств також належать: продуктивність сільськогосподарських угідь; чисельність працівників, зайнятих у сільському господарстві; капіталоозброєність; капіталозабезпеченість; енергоозброєність; енергозабезпеченість; продуктивність праці; витрати виробництва; рівень виробництва валової продукції сільського господарства; рівень прибутковості виробництва, співвідношення якісних і цінових чинників при виробництві продукції підприємством; фінансово-економічні, організаційні, маркетингові та інші показники [95].

В аграрному секторі існують специфічні особливості базових факторів, що детермінують конкурентоспроможність підприємств, зокрема у виробничій сфері. Такі чинники перебувають у прямому та зворотному зв'язках. Це стосується насамперед зрівноваженого підходу до формування ресурсного потенціалу та виробничої програми діяльності підприємств. Вміле поєднання виробничих ресурсів, ощадливе їх використання, безперечно не здатні

принести невідкладну вигоду, але в перспективі можуть трансформуватись у конкурентну перевагу.

Насамперед, нам видається, що чинники конкуренції треба розглядати в площині формування попиту і пропозиції.

Досить детально фактори конкурентоспроможності в сільському господарстві визначають (Р. Харрісон і П.Кеннеді), які виділяють серед них: технологію, яка впливає на продуктивність праці, капіталу, якість вироблюваних продуктів, їх ціни, користь ефекту масштабу виробництва, промоція і реклама та зовнішні чинники, зокрема: державна політика (фіскальна, монетарна, кредитна, торгівельна, промислова, регіональна, науково-технічна, зайнятості) [12].

Досить цікавою в цьому плані є класифікація щодо поділу чинників конкуренції в залежності від можливості їх контролю. Така систематизація дозволила виділити чотири групи:

- Фактори контрольовані підприємством (*controlled by the firm*). До них зараховують: стратегія підприємства, якість, безпека і споживча цінність виготовленої продукції, технологія, система підвищення кваліфікації, науково-дослідна робота підприємства та переваги в затратах.
- Фактори контрольовані державою (*controlled by government*) – ототожнювані з впливом держави через різні види політики (монетарна, освітня і т.д.) на оточення бізнесу.
- Фактори частково контрольовані (*quasi-controllable*), зокрема: ціни ресурсів, чинники формування попиту, міжнародна економічна політика.
- Не контрольовані чинники (*uncontrollable*) пов'язані із доступністю природних ресурсів [20].

Можна зустріти і інші поділи чинників конкурентоспроможності, зокрема за силою впливу на її рівень:

- Тверді і м'які. До твердих можна зарахувати наявні ресурси та їх використання, інструменти конкуренції на основі наявного

потенціалу. До м'яких – оточення, в якому функціонує підприємство (держава, інституції, організації).

- Цінові і нецінові чинники. До нецінових зараховують політику підприємства і держави в сфері управління та маркетингу. На макрорівні основними неціновими чинниками є якість, реклама тощо.
- Чинники активні і пасивні. Активні включають всі інструменти конкурування, пов'язані з ефективним використанням конкурентного потенціалу на всіх рівнях діяльності підприємства.

Дуже велика кількість факторів, які повинні бути прийняті до уваги при оцінці рівня конкурентоспроможності, великою мірою зумовлена впровадженням поняття конкурентоспроможності з різних економічних теорій, зокрема передусім з теорії економічне зростання, міжнародної торгівлі, в останні роки – з теорії міжнародної міграції факторів виробництва, теорії локалізації і управління. Виходячи із цього, конкурентоспроможність є одним з найбільш неоднозначних економічних понять. Така неоднозначність посилилася у зв'язку з сучасними процесами глобалізації світової економіки і концепцією зрівноваженого розвитку сільського господарства.

Незважаючи на значну кількість підходів до класифікації факторів конкурентоспроможності підприємства, вважаємо, що всі фактори доцільно поділити на внутрішні та зовнішні (рис. 1).

Треба відмітити, що група внутрішніх чинників ототожнювана з наявними на підприємстві стратегічними ресурсами, а також вмінням їх використання з метою виконання ефективних дій, що є відповіддю і реакцією на зміни і перетворення, що відбуваються в зовнішньому оточенні. Конкурентоспроможність підприємства є похідною здібності використання наявних ресурсів у процесах здобування капіталу клієнтів і створення інтелектуального капіталу. Це результат багатоаспектних передумов, залежностей і дій, здійснюваних підприємством.

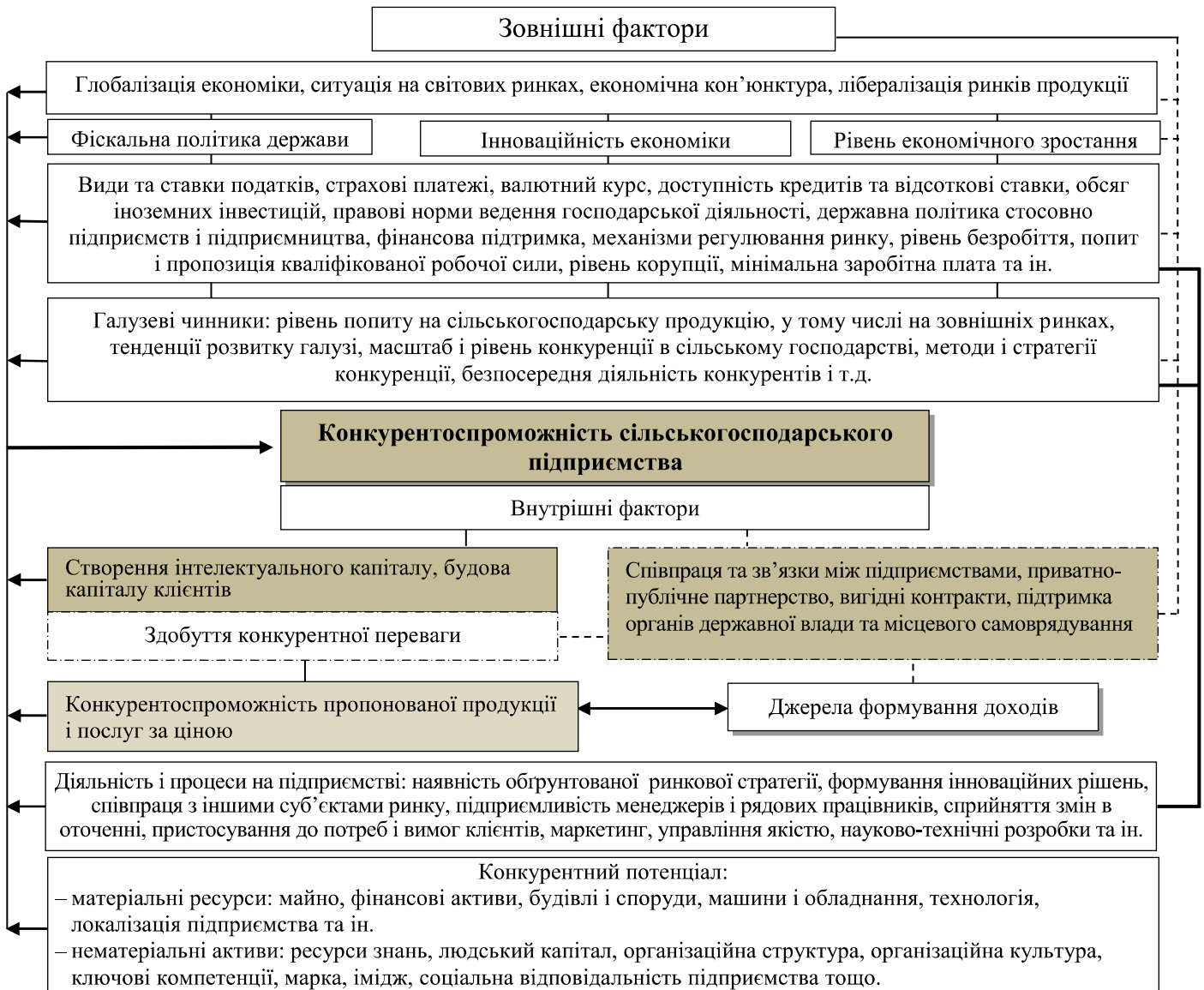

Рис. 1. Система факторів, що визначають конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства

Джерело: розробка автора.

До основних внутрішніх факторів конкурентоспроможності відносимо:

- 1) кваліфікація та ефективність використання персоналу підприємства;
- 2) рівень матеріально-технічного забезпечення;
- 3) організація виробництва;
- 4) якість продукції;
- 5) ефективна підприємницька стратегія;
- 6) результативна маркетингова діяльність.

Персонал завжди був і є головним ресурсом підприємства, який формує і забезпечує конкурентоспроможність підприємства. Оскільки персонал є внутрішнім фактором, то підприємство може здійснювати свій вплив і змінювати його якісні і кількісні характеристики.

Наявність у регіоні розвинутої системи аграрної освіти, центрів підготовки і перепідготовки кадрів сприяє розвитку сільського господарства, допомагає домогтися успіху в конкурентній боротьбі. На жаль, рівень заробітної плати у сільському господарстві, за даними офіційної статистики, найнижчий як серед інших видів економічної діяльності, так і порівняно із середнім показником по Україні, а це, відповідно, не сприяє заохоченню працівників, знижуючи конкурентоспроможність результатів їхньої праці [179, с. 388]. Водночас, впровадження нової техніки і прогресивних технологій зумовлюють необхідність підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працівників сільського господарства.

Конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства безпосередньо пов'язано з його пропозицією на ринок (продукція чи послуги) та їх якістю. Якість сільськогосподарської продукції є однією з найскладніших категорій, що характеризується різноманітністю властивостей, а відповідно, і оціночних критеріїв та показників. Рівень якості цієї продукції впливає на валове виробництво кінцевої продукції, витрати, ціну, продуктивність праці, рентабельність, конкурентоспроможність продукції, а в кінцевому підсумку – на здоров'я і тривалість життя людини [228, с. 51]. Більше того, для кожної окремої людини якість може трактуватися по різному: як уособлення високої вартості продукту, безпека при використанні, товар з найкращими показниками за невисоку ціну, імідж товаровиробника, торговий бренд тощо. Найбільш вживаним є поняття якості продукції як сукупності споживних властивостей продукції, здатності задовольняти певні потреби національної економіки або населення відповідно до її призначення. При цьому слід відмітити, що встановлені потреби можуть бути зафіксовані у правових нормах, стандартах, технічних умовах поставок та інших документах, а

очікувані потреби споживач не формує конкретно, але відносить до стійких побажань [202, с. 64-65], часто зумовлених суб'єктивними факторами.

Підвищення якості продукції впливає не тільки на виробництво і ефективність господарювання, але й на імідж підприємства в цілому. Адже саме якість продукції впливає на фінансові результати від її реалізації, формує відповідні цінові стратегії та, що не менш важливо, лояльність клієнтів та імідж підприємства. У загальному, всестороннє підвищення якості продукції має принципове значення як для розвитку економіки країни, так і для успішного виходу на світовий ринок і конкуренції на ньому.

Забезпечення відповідної конкурентоспроможності підприємства може бути досягнуто на основі побудови і успішної реалізації ефективної підприємницької стратегії, відповідно до цілей та потенціалу організації. Підприємницька стратегія є одним із вирішальних факторів, що визначає конкурентоспроможність, та безпосередньо залежить від позиції чи місця сільськогосподарських підприємств на ринку [94, с. 142]. Вона дозволяє запропонувати найкращий варіант поєднання можливостей підприємства з мінливими умовами зовнішнього середовища, виявити внутрішні резерви в технології, організації, управлінні.

Виробничі параметри створюють внутрішню конкурентоспроможність підприємства та його продукції, яка реалізується на ринку, забезпечуючи тим самим зв'язок із зовнішнім середовищем. Цей зв'язок зворотній, адже параметри реалізації продукції визначають внутрішні фінансові результати діяльності сільськогосподарського підприємства [179, с. 391].

У сукупності зовнішніх факторів формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, з огляду на його особливості діяльності, належить природному фактору, значення якого проявляється не тільки з погляду впливу на виробничий процес у сільському господарстві та його результати, але й з погляду його обмеженості та особливої умови раціонального використання. Даний фактор характеризує зовнішні умови дії природного потенціалу не тільки окремого підприємства, але й регіону або країни в цілому і, як відомо, представлений комплексом земельних, водних,

біологічних і метеорологічних ресурсів. Саме тому, конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства визначається конкурентоспроможністю регіону і країни.

Оскільки земля – це природній ресурс, який не може бути замінений ніяким іншим фактором виробництва, територіально обмежений, не тільки об'ємом кордонів, але й певними якісними властивостями і природними умовами, які в різний спосіб впливають на сільськогосподарське виробництво; оскільки в процесі виробництва земля біологічно бере участь, що визначає її родючість, а отже і відмінність у виробітку виробництва продукції, то аналіз земельних ресурсів не повинен зводитись до опису їх поточного стану. Він повинен описувати їх багатоваріантну динаміку – кількісні і якісні зміни у відповідності зі змінними умовами господарської діяльності.

Це стосується й оцінки впливу метеорологічних умов на конкурентоспроможність сільського господарства – температурний, водний режими, вітри, бурі, сонячна радіація тощо. Тут у процесі управління можливі два підходи: з урахуванням певної ситуації знаходити способи адаптації до природних умов, або шукати можливості протидіяти негативним їх впливам.

Вибір кращого варіанту повинен визначатися оцінками очікуваного довгострокового економічного ефекту, фінансовими можливостями економічного суб'єкта, прогнозуванням наслідків певних дій.

Особливим є вплив соціальних факторів на рівень конкурентоспроможності підприємства. З одного боку, соціальний рівень населення визначає його платоспроможність, а, відповідно формує попит на пропоновану підприємством продукцію і послуги; з іншого боку, дія соціальних факторів знаходить відображення у ефективності господарювання через продуктивність праці та необхідність досягнення певних стандартів.

Інтенсивність конкуренції і її форми, а відповідно і рівень конкурентоспроможності підприємства, значною мірою формуються в залежності та під впливом конкурентного середовища і кон'юнктури ринку.

Конкурентне середовище є результатом дії різних зовнішніх чинників та взаємодії учасників ринку, що формують рівень економічного суперництва. В

сукупності чинників особливе місце належить відповідному правовому забезпеченню та державній політиці. Саме завдяки їм створюються відповідні правила поведінки суб'єктів господарювання на ринку з врахуванням інтересів держави, підприємців, громадян.

Конкурентоспроможність конкретного сільськогосподарського підприємства безпосередньо залежить від конкурентоспроможності регіону і території, на якій воно здійснює діяльність. Регіони конкурують між собою, особливо через створення заохочень для підприємств і працівників, при цьому у більшій мірі спираючись на беззаперечні переваги, а не порівняльні. «Регіон досягає абсолютної переваги, якщо володіє кращими технологічними, соціальними, інфраструктурними або інституційними умовами. Завдяки тому, функціонуючі в цьому регіоні фірми можуть досягати значно більших вигод, ніж в регіонах, що не володіють такими умовами» [2]. Сільські території можуть бути конкурентними, якщо засвідчать це певними атрибутами, які забезпечують досягнення успіху.

Традиційним вимірником конкурентоспроможності є сукупність природних і сільськогосподарських умов, які в залежності від розміщення та якості придатні до виробництва тієї чи іншої продукції, включаючи надання послуг. Важливо сільську територію розглядати в контексті ціни землі, як засобу, який становить певну вартість з точки зору принесення певного очікуваного доходу. Конкурентоспроможність території проявляється із зростанням зацікавленості екологічно здоровим харчуванням. Це передбачає зміну підходів до збереження навколишнього середовища, разом з тим здатне приносити додаткові доходи виробникам екологічно чистої продукції, посилюючи тим самим конкуренцію між ними.

Тому, з точки зору конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, виникає потреба в оцінці конкурентоспроможності сільських територій, зокрема:

- 1) конкурентоспроможність середовища – здатність пропонувати мешканцям, туристам та іншим відвідувачам різноманітність не порушених людською діяльністю природних умов;

- 2) економічна конкурентоспроможність як абсолютна, так і відносна вартість вироблених (реалізованих) в певній місцевості виробів і послуг, а також як господарська привабливість розташування територіальної одиниці з врахуванням її природних засобів;
- 3) соціальна конкурентоспроможність – здатність забезпечити мешканців працею, відповідним рівнем охорони здоров'я, навчання, комунальних та спортивно-культурних послуг тощо;
- 4) інвестиційна конкурентоспроможність – привабливість пропозицій, адресованих до місцевих і зовнішніх господарюючих суб'єктів [26, с. 58].

У цьому контексті особливого значення набуває така організована виробнича діяльність підприємства, яка здатна забезпечити раціональне використання наявного природного потенціалу, відповідні соціальні стандарти при одночасній економічній вигоді функціонування.

Вагоме значення для зростання рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств належить інноваційно-інвестиційній діяльності. На відміну від інших, даний фактор можна віднести як до внутрішніх, так і до зовнішніх факторів впливу. Це зумовлено стратегією сільськогосподарського підприємства. У будь-якому випадку забезпечення якісної продукції, яка відповідає світовим стандартам, включаючи її новизну, технічний рівень виробництва безпосередньо залежить від інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства.

Водночас, можна зауважити дуальність зв'язку інвестиційно-інноваційного процесу та конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. З одного боку, здійснення інвестування на інноваційній основі сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності сільгосптоваровиробників; з іншого боку, інвестори прагнуть вкладати кошти тільки у конкурентоспроможні підприємства з високим рівнем ефективності діяльності і, відповідно, віддачі інвестицій [159, с. 96].

Вплив зовнішнього середовища на рівень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств не обмежується відміченими факторами.

Не менш важливим є вплив інших інститутів та інституцій, які в прямий чи опосередкований спосіб сприяють чи обмежують конкурентні можливості суб'єктів господарювання в сільському господарстві.

1.3. Методичні підходи до оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

Одним з ключових завдань вирішення проблеми забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є оцінка стану конкуренції та процесу конкурентоспроможності. Проблема оцінки конкурентоспроможності підприємства є складною і комплексною.

У сучасній економічній науці для оцінки конкурентоспроможності підприємства і його продукції використовують сотні методів, але на жаль, сьогодні відсутня єдина методика, яка б більш точно її здійснювала. У більшості випадків дослідження мають фрагментний характер, оскільки не розглядають деякі важливі складові аспекти оцінки формування конкурентоспроможності та конкурентних переваг. Праці ж зарубіжних авторів спрямовані на ринкову економіку і не враховують проблеми адаптації вітчизняних підприємств до нестабільних та, часом непередбачуваних, умов господарювання.

Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності передусім залежать від сукупності цілей, які вирішуються в її процесі. До основних з них треба зарахувати:

- 1) визначення рівня та динамічних тенденцій конкурентоспроможності підприємства;
- 2) виявлення закономірностей розподілу, зв'язків і взаємозалежностей у формуванні рівня конкурентоспроможності підприємств;
- 3) ідентифікація слабких і сильних сторін конкурентоспроможності підприємства та їх використання;
- 4) виявлення резервів підвищення своєї конкурентоспроможності й обґрунтування умов їх реалізації;

5) оцінка перспектив зміни в конкурентному середовищі та адаптації підприємства.

Із визначених цілей формуються такі основні засади оцінки конкурентоспроможності підприємства:

- 1) оцінка конкурентоспроможності підприємства повинна бути зорієнтована на прогнозування та функціонування підприємства в оточуючому середовищі;
- 2) оцінка повинна мати стратегічний характер, бути придатною для характеристики життєдіяльності підприємства на довготривалій період;
- 3) оцінка конкурентоспроможності повинна відображати здатність підприємства до економічного суперництва у змінних зовнішніх умовах функціонування.

Зазначене потребує дотримання основних принципів оцінки рівня конкурентоспроможності підприємства, вдало відмічених І. Яцівим:

- системність – відібрані показники повинні відображати всі сторони діяльності підприємства, уникаючи при цьому деталізації розрахунків;
- об'єктивність – передбачає, що отриманий результат має відображати реальний стан досліджуваного явища в усіх формах його прояву;
- доступність інформації – використання форм статистичної звітності підприємства як джерел даних;
- конструктивність – забезпечення значущості результатів проведеного дослідження, тобто результати повинні бути використанні для обґрунтування конкретних заходів, спрямованих на зміцнення конкурентоспроможності підприємства [234, с. 317; 235, с. 104-105].

Вважаємо за доцільне доповнити даний перелік принципів двома складовими:

- динамічність – тобто не статична оцінка конкурентної позиції та конкурентних переваг на конкретний момент часу, а врахування тенденцій і трендів як внутрішньогосподарської діяльності, так і змін зовнішнього середовища;

- безперервність – процес оцінки конкурентоспроможності підприємства є не одноразовим актом, а постійним, особливо в контексті посилення та непередбачуваності конкуренції та скорочення циклу життя товарів, організацій та оперативного прийняття найбільш вдалих і правильних рішень.

Вивчення спеціальної літератури дозволяє автору відмітити, що конкуренцію треба розглядати стосовно наступних критеріїв :

- Місце (арена) конкуренції (простір, для якого характерне явище конкуренції між окремими суб'єктами. Відповідно може бути ринкова і неринкова конкуренція. Ринкова – між учасниками ринку стосовно попиту і продажу).
- Суб'єкти конкуренції (суперництво конкурентів: між державами, групами держав, організаціями, структурними підрозділами організацій, окремими особами в організації).
- Предмет конкуренції (доцільно розглядати в контексті вхід-вихід, де на вході ресурси, їх якість і кількість, на виході – пропозиція у вигляді товарів в широкому розумінні (фізичні товари, послуги, ідеї, особи тощо).
- Сфера конкуренції (галузевий поділ, асортиментний, сегменту ринку, сфера компетенцій, географічний).
- Характер конкуренції (досконала і недосконала).
- Інтенсивність конкуренції (залежність суб'єктів та їх реакція на конкурентні дії суперників).

Наведене дозволяє запропонувати систему оцінки конкурентоспроможності підприємства (рис. 1.5).

Стосовно окремого підприємства, то процес оцінки його конкурентоспроможності складається з таких етапів:

1. Визначення мети оцінки та користувачів (для власних потреб – поточні і стратегічні рішення, резерви економічного зростання інші, для інвесторів – період та рівень окупності інвестицій).

2. Стратегічна оцінка підприємства з врахуванням прийнятої місії, цілей і стратегій функціонування, ідентифікація його сильних і слабких сторін,

наявних і можливих шансів та загроз. Для цього найбільш придатними можуть бути SWOT-аналіз та аналіз PEST (PRESTCOM).

3. Визначення ключових конкурентів, їх вибір з урахуванням можливостей отримання необхідної первинної інформації та можливостей навчання у конкурентів (бенчмаркінг).

4. Визначення груп ключових сфер, що формують конкурентоспроможності підприємства, вибір критеріїв та оціночних показників.

Рис. 1.5. Система показників оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств
Джерело: розробка автора

Пріоритетним в такому підході є оцінка конкурентоспроможності підприємства за його потенціалом, який доцільно враховувати у ресурсній, виробничій, управлінській, організаційній, фінансовій, маркетинговій та кадровій сферах, кожна з яких може бути представлена системою показників.

Відповідно, функція конкурентоспроможності підприємства на основі внутрішнього потенціалу (внутрішня конкурентоспроможність) має вигляд:

$$КС = f (P, B, П, Ф, У, О, М), \quad (1.1)$$

де $КС$ – конкурентоспроможність підприємства;

P –ресурсна конкурентоспроможність;

B – виробнича конкурентоспроможність;

$П$ – конкурентоспроможність персоналу підприємства;

$Ф$ – фінансова конкурентоспроможність;

$У$ – конкурентоспроможність системи управління;

$О$ – конкурентоспроможність організаційної структури;

$М$ – конкурентоспроможність маркетингової діяльності.

У здійснених в роботі розрахунках синтетичного показника конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств з огляду на наявні інформацію та ресурсні можливості, аналіз здійснено в чотирьох сферах: ресурсній (включає і кадрову), виробничій (включає і управлінську), фінансовій та ринковій (включає маркетинг) сферах.

Відповідно до поставлених цілей та наявної інформації оцінка конкурентоспроможності підприємства може мати різну ступінь деталізації.

Узагальнення літературних джерел та практики господарювання дозволяє відмітити застосування таких основних методів оцінки конкурентоспроможності підприємства:

- 1) методи на основі аналізу порівняльних переваг;
- 2) методи на основі теорії рівноваги підприємства та галузі;
- 3) методи на основі теорії ефективної конкуренції;
- 4) матричні методи оцінки конкурентоспроможності;
- 5) індексний метод;
- 6) інтегральний метод;
- 7) метод ієрархій;
- 8) метод на основі теорії мультиплікатора;

- 9) метод на основі позиції в конкуренції з врахуванням стратегічного потенціалу підприємства;
- 10) методи на основі порівняння з еталоном (стандартом);
- 11) методи, засновані на оцінці якості пропозиції підприємства.

Остання група методів тісно пов'язує оцінку конкурентоспроможності підприємства з конкурентоспроможністю продукції.

На нашу думку, саме оцінка якості виробленої продукції є першочерговим показником оцінки її конкурентоспроможності. Враховуючи зазначену специфіку сільського господарства, забезпечити конкурентоспроможність продукції за якістю можна насамперед завдяки дотриманню вимог технологій виробництва окремих її видів. В оцінці варто відмітити метод конкурентного маркетингу або метод на основі теорії якості товару. Він дозволяє з високим ступенем точності визначити конкурентоспроможність не тільки продукції, але й її виробника. У його основу покладений так званий «метод профілів» [121, с. 44].

Вважають, що даний підхід не є універсальним, оскільки споживачів не завжди цікавить тільки якість, але й інші фактори. Крім того, вимоги споживача до товару встановлюються Держстандартами, а збір інформації, на основі опитування, в переробних та заготівельних підприємствах не є доцільним. Доповнити даний підхід до оцінювання конкурентоспроможності підприємства можна за допомогою методу, заснованого на теорії ефективної конкуренції Дж. Б. Кларка [98]. У центрі теорії ефективної конкуренції перебуває розробка критерію для підтримки ефективної господарської діяльності. Істотною особливістю даного підходу є можливість прив'язки конкурентоспроможності підприємства до визначених часових проміжків. Це дозволить підприємствам розглядати динаміку реальних ринкових процесів як функцію чи як взаємозв'язок зі змінами самої характеристики конкурентоспроможності.

Крім якості сільськогосподарської продукції споживачів цікавить і ціна продукції. Так, Г. Пастернак-Таранущенко [145, с. 33] та інші. зазначають, що неможливо визначити ціну, яку покупець згоден заплатити за продукт,

оскільки люди мають різні матеріальні надходження і бажання. Крім того, даним методом можливо визначити тільки конкурентоспроможність товару, але не підприємства, регіону чи країни загалом.

У традиційній концепції конкурентоспроможності основним її показником є ціна [98], а найбільш розповсюджена формула коефіцієнта конкурентоспроможності – це відношення цін продукції:

$$K = \frac{P_p}{P_e}, \quad (1.2)$$

де P_p – ціна продукції;

P_e – ціна еталона.

Ціна еталона приймається на рівні продукції того ж виду, що реалізується на ринку за найвищою ціною. У сільському господарстві немає можливості визначити еталон продукції, крім того щорічно закупівельні ціни помітно різняться для всіх сільгоспвиробників, тому даний метод більше підходить для промислової продукції.

Ще одним методом є метод на основі теорії ефективної конкуренції, який має два підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємства:

- структурний, суть якого полягає в організації серійного та ефективного виробництва. Основним критерієм конкурентоспроможності при використанні даного підходу є концентрація виробництва і капіталу;

- функціональний підхід, ґрунтується на аналізі економічних показників діяльності суб'єктів господарювання, що дозволяє судити про конкурентоспроможність і підприємства, і сектора в цілому.

Функціональний підхід до оцінювання конкурентоспроможності підприємств, описаний Р.А. Фатхудіновим [217, с. 298], який пропонує визначити конкурентоспроможність:

- 1) як середньозважену величину показників конкурентоспроможності товарів на конкретних ринках;

2) окремо аналізувати ефективність діяльності підприємства, враховуючи конкурентоспроможність та ефективність кожного товару на конкурентному ринку;

3) окремо розраховувати показник стійкості функціонування суб'єктів господарювання;

4) прогнозувати перераховані показники мінімум на 5 років.

Рівень конкурентоспроможності підприємства за Фатхутдіновим визначається за такою формулою:

$$K_{\text{підпр}} = \sum_{i=1}^n \alpha_i \beta_j \times K_{ij} \rightarrow 1, \quad (1.3)$$

де α_i – питома вага i -го товару підприємства в обсязі продажу за аналізований період;

β_j – показник значимості ринку, на якому представлений товар підприємства;

K_{ij} – конкурентоспроможність i -го товару на j -му ринку.

Запропонований підхід має чітко виражену ринкову орієнтацію, того цінність в тому, що саме на ринку визначається вартість продукції для клієнтів, а відповідно формується його конкурентоспроможність у порівнянні з продукцією конкурентів. Пропонований метод дозволяє з'ясувати ринкову діяльність підприємства, ідентифікувати проблемні місця в діяльності на ринку, однак потребує суттєвого обсягу не завжди доступної інформації та трудомістких розрахунків.

У стратегічному аналізі для оцінки конкурентоспроможності підприємства широко застосовують матричні методи, які дозволяють з'ясувати позицію підприємства на фоні конкурентів. До найбільш поширених належать:

- 1) матриця BCG (Бостонської консалтингової групи);
- 2) матриця І. Ансоффа;
- 3) матриця McKinsey;
- 4) матриця Shell;
- 5) матриця конкурентних стратегій М. Портера;

6) матриця А. Томпсона – А. Дж. Стрикленда;

7) матриця Хофера – Шендлера.

Матричні методи ґрунтовані на розрахунок кількісного значення інтегрального рейтингового показника конкурентоспроможності окремого підприємства або у графічному зображенні його конкурентної позиції в матриці конкурентоспроможності за відповідними параметрами.

Один із поширених матричних методів – метод балів [148, с. 159]. Його застосування передбачає такі етапи:

1. Формування матриці вихідних оціночних показників, до складу якої входять ключові показники конкурентоспроможності та відповідні об'єкти.

2. Ранжирування оціночних показників за рівнем значимості (вагомості). Переважно визначається на основі експертної оцінки.

3. Побудова вектора, що складається з максимальних значень за кожним з оціночних показників.

5. Розрахунок балів, отриманих підприємствами за певним оціночним показником шляхом порівняння їх фактичних значень з найкращими в даній сукупності.

6. Отримання узагальненої бальної оцінки конкурентоспроможності та ранжирування підприємств у порядку зростання інтегрального показника.

Пропонована методика передбачає використання чотирьох ключових сфер діяльності підприємства: маркетингової, виробничої, фінансової та кадрової, які характеризуються набором відповідних показників.

Достатньо поширеним є метод інтегральної оцінки конкурентоспроможності на основі розрахунку різних груп показників. Серед них найбільш часто використовують показники, що характеризують: ефективність виробничої та збутової діяльності підприємства; фінансовий стан підприємства; конкурентоспроможність пропонованого товару.

У зв'язку з тим, що кожний з цих показників має різний ступінь важливості для розрахунку коефіцієнта конкурентоспроможності підприємства (K_{kp}), можна використати коефіцієнти значущості критеріїв, запропоновані І. Ліфіцом [115].

Коефіцієнт конкурентоспроможності підприємства (K_{kn}) розраховується за формулою:

$$K_{kn} = 0,15E_v + 0,29\Phi_n + 0,23E_z + 0,33K_m, \quad (1.4)$$

де E_v – значення критерію ефективності виробничої діяльності підприємства;

Φ_n – значення критерію фінансового стан підприємства;

E_z – значення критерію ефективності організації збуту і просування товару на ринку;

K_m – значення критерію конкурентоспроможності товару;

0,15; 0,29; 0,23; 0,33 – коефіцієнти вагомості критеріїв.

Існують також інші аналогічні розрахунки стосовно критеріїв значимості різних показників і сфер конкуренції. Зокрема В. Оберемчук [135, с. 7-8; 136] для розрахунку показника конкурентоспроможності експертним шляхом (методом подвійного порівняння) визначив коефіцієнти вагомості кожної групи показників (1.5).

$$K_p =$$

$$\sqrt[8]{0,22П_1 * 0,14П_2 * 0,10П_3 * 0,19П_4 * 0,14П_5 * 0,07П_6 * 0,04П_7 + 0,1П_8} \quad (1.5)$$

де $П_1$ – конкурентоспроможність продукції;

$П_2$ – фінансовий стан підприємства;

$П_3$ – ефективність збуту та просування товару;

$П_4$ – ефективність виробництва;

$П_5$ – конкурентний потенціал підприємства;

$П_6$ – екологічність виробництва;

$П_7$ – соціальна ефективність;

$П_8$ – імідж підприємства.

Запропонований метод є досить простим у використанні, не потребує великого масиву вхідної інформації та допомагає виявити й показати сильні і слабкі сторони підприємства, а також охоплює всі найбільш важливі оцінки господарської діяльності підприємства; дозволяє швидко і об'єктивно оцінити стан підприємства на ринку. Однак, дана методика мало пристосована для

сільськогосподарських підприємств, де практично неможливо визначити ряд показників.

Відмітимо, що такі метод базуються на застосуванні SPACE-аналізу (Strategic Position and Action Evaluation), згідно якого виокремлюють чотири групи системних критеріїв оцінювання підприємств.

При оцінці конкурентоспроможності беруться до уваги мікроекономічні показники ефективності. Це передусім фінансово-економічні результати, а також джерела будови потенціалу конкурентоспроможності (інновації, інвестиції, витрати на дослідження, розвиток) і способи формування мікрооточення. Вони визначають позицію підприємства на ринку, тобто питому вагу на ринку та можливість отримання тривалої переваги перед конкурентами.

Розглянувши основні методи оцінки конкурентоспроможності підприємства, доцільно систематизувати показники, які охоплюють найбільш важливі аспекти якості продукції та ефективності використання потенціалу підприємства. Серед них:

- конкурентоспроможність продукції;
- компетенція та досвід персоналу;
- ефективність використання ресурсного потенціалу;
- темп зростання виручки від реалізації;
- відносна частка ринку;
- ефективність реклами і способів стимулювання збуту;
- рентабельність реалізації;
- показники екологічності виробництва.

Необхідність збереження природного середовища може значно змінити підходи і методи аналізу рівня конкурентоспроможності та показників її виміру, оснований сьогодні на дослідженні чинників, що дозволяють підвищити ефективність виробництва.

Окремої уваги заслуговує оцінка конкурентоспроможності підприємств регіону у виробничій сфері, що має та матиме прерогативне значення у формуванні ринкової позиції. З цією метою в роботі застосовано метод

конкурентних переваг за показниками урожайності основних культур та інтенсивністю (насиченістю) поголів'я тварин. Наведена методика є, недостатньо повною, принаймні з таких позицій. По-перше, наведені показники урожайності культур та інтенсивності тваринництва виступають одночасно як передумови конкурентоспроможності, так і як результати господарювання, тобто є часовими чинниками. По-друге, різні галузі мають різне господарське значення, що потребує оцінки значення або ваги кожної галузі в формуванні конкурентоспроможності. Очевидно, що така оцінка повинна враховувати передусім такі економічні умови, як попит на продукцію, можливий обсяг виробництва, залучені ресурси, кон'юнктуру ринку на відповідну продукцію, рентабельність її виробництва. Підставою встановлення такого критерію може бути загальнонаціональна та регіональна значимість конкретної галузі та пріоритетність її розвитку. Некономічні чинники повинні охоплювати передусім зайнятість населення та екологічну безпечність виробництва. Однак такий підхід потребує подальшого опрацювання. По-третє, різним може бути і набір галузей. Вважаємо, що повинні бути вибрані галузі стратегічні у складі сільського господарства.

Отже, розглянуті підходи до оцінки конкурентоспроможності кардинально відрізняються за своєю сутністю та базою формування показників, їх використання може бути зручним та доцільним в різних ситуаціях залежно від специфіки сектору та досліджуваного об'єкта.

Необхідність оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств обумовлена тим, що виробник прагне самостійно оцінити свою виготовлену продукцію з метою дослідження та аналізу причин несприятливих тенденцій в її рівні та динаміці, а також для коригування заходів у формуванні конкурентних стратегій підприємства.

Оцінка діяльності сільськогосподарських підприємств у ключових сферах – ресурсній, виробничій, фінансовій і ринковій – не дає можливості оцінити загальний стан його конкурентоспроможності. З цією метою запропоновано і розраховано інтегральний показник конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств (рис. 1.6). Визначення інтегрального

показника передбачає застосування сукупності методів багатовимірної комплексної оцінки, що дозволяє визначити місце суб'єкту в сукупності за певною кількістю показників.

Рис. 1.6. Методика розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств
Джерело: розробка автора.

У першому варіанті нами використано метод суми місць (рейтинговий метод) в поєднанні з методами визначення середніх статистичних величин. У всіх випадках перше місце присуджено підприємствам з найкращим значенням показника.

Складовими інтегрального показника конкурентоспроможності вибрано показники, які на нашу думку, найбільшою мірою характеризують кожен з відібраних сфер. Ресурсну сферу оцінено за показниками вартості використаного ресурсного потенціалу, в який включено:

- земельні ресурси – на основі орендної плати за землю, оскільки в більшості сільськогосподарських підприємствах, крім державних, сільськогосподарська діяльність здійснюється на орендованих землях;
- трудові ресурси – за витратами на оплату праці, що характеризує, принаймні повинна б характеризувати, вкладену працю та якість людського ресурсу;

- матеріальні – на основі амортизації основних засобів, як найбільш активної матеріальної частини цих ресурсів.

Виробничу сферу характеризують два основних показники: урожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тварин, оцінені за середньозваженим по окремих видах продукції відносним показником стосовно середнього рівня по сільськогосподарських підприємствах області.

Найбільш проблемною для оцінки стала фінансова сфера, оскільки конфіденційність інформації не дозволила врахувати такі важливі показники конкурентоспроможності як фінансова стійкість підприємств, їх платоспроможність, ліквідність тощо. Саме тому в розрахунок включено два показники: рівень рентабельності виробництва та сума отриманого прибутку на одиницю площі.

Ринкова конкурентоспроможність оцінена теж за двома, на наш погляд, ключовими показниками: частка підприємства в ринку сільськогосподарської продукції та зваженому показнику позиції підприємства на ринку за основними видами продукції.

За кожною з відмічених сфер рівень конкурентоспроможності визначався як корінь квадратний з добутку двох показників. На основі цього визначався рейтинг конкурентоспроможності підприємства у відповідній сфері. Цей показник названий нами статичним.

Враховуючи, що визначення конкурентоспроможності підприємства для суб'єктів господарювання та інших зацікавлених організацій (на різних рівнях управління) не полягає тільки в констатації стану, але передусім передбачає можливість прийняття рішень на перспективу, нами запропоновано інтегральний показник розраховувати на основі комбінації статичного і динамічного рівнів конкурентоспроможності. Динамічні зміни оцінено як середній темп зростання відповідного показника.

Отже, інтегральний показник конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств (K_n) визначений за формулою (1.6):

$$K_n = \sqrt[4]{K_{pc} * K_B * K_\phi * K_{pk}}, \quad (1.6)$$

де: $K_{рс}$ – зважений статичний і динамічний рейтинг ресурсної конкурентоспроможності;

$K_{в}$ – зважений статичний і динамічний рейтинг виробничої конкурентоспроможності;

$K_{ф}$ – зважений статичний і динамічний рейтинг фінансової конкурентоспроможності;

$K_{рк}$ – зважений статичний і динамічний рейтинг ринкової конкурентоспроможності.

Джерела конкурентної переваги виникають внаслідок багатьох дій, які підприємство здійснює в сфері виробництва, маркетингу, продажу і підтримки своєї продукції. Аналіз джерел конкурентної переваги вимагає систематизації способу дослідження всіх дій підприємства і зв'язків між ними, здійснення такого аналізу дозволяє ланцюг вартості. У ньому виокремлюються стратегічно значимі для підприємства дії, що дають можливість охопити процес затрат та джерела відмінностей.

Використовуючи традиційні (діалектичний, системний, комплексний) підходи при підготовці роботи, нами використано і валідаційний підхід, практично мало застосовуваний в економічних дослідженнях. Його суть зводилася до підтвердження і верифікації отриманих результатів оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на основі застосування інших методів.

Стратегічна направленість даного дослідження зумовила застосування методів стратегічного аналізу. У процесі дослідження якісних характеристик конкурентоспроможності застосовувалися анкетні методи. З метою отримання точних, однорідних відповідей та з'ясування значимості різних явищ, підходів та показників у роботі застосовуються експертні оцінки.

Висновки до розділу 1

1. Проблема конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств у сучасному світі має складний багатоелементний характер. Від того, наскільки успішно вона вирішується, залежить рівень економічного і

соціального життя у будь-якій країні, місце країни в глобальній економіці та у світовій політичній системі.

2. Конкурентоспроможність є властивістю підприємства, обумовлюючою можливість досягнення, утримання та (або) розширення його переваги над діючими суб'єктами в цій самій галузі на ринку. Вона проявляється в можливості пропонування нижчої ціни, вищої якості або інших привабливих ознак продукту, більш вигідніших від суперників, вмінні утримувати і розширювати частку в ринку, здатності до підвищення внутрішньої ефективності функціонування підприємства та ефективної реалізації цілей на ринку.

3. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств має характерні особливості, які потрібно враховувати. Серед них: а) специфіка сільського господарства; б) значний рівень конкуренції; в) значна кількість та різноманітність підприємств; г) сільськогосподарська продукція може використовуватися як сировина для подальшої переробки та виготовлення інших продуктів; д) недостатній товарний асортимент.

4. Оцінка сфер, чинників конкурентоспроможності підприємства та їх причинно-наслідкових залежностей дозволяє виділити такі пов'язані між собою види конкурентоспроможності: реальна конкурентоспроможність (результативна) підприємства; конкурентоспроможність підприємства визнана клієнтами; конкурентоспроможність ресурсна і уміннями підприємства; конкурентоспроможність системи функціонування підприємства.

5. Під фактором конкурентоспроможності розуміється незалежна властивість суб'єкта економіки або зовнішнього середовища впливати на процес і результати функціонування даного суб'єкта в умовах конкуренції. Зважаючи на значну кількість підходів до класифікації факторів конкурентоспроможності підприємства, було зроблено їх розподіл на внутрішні та зовнішні. А також зазначено, що рівень зростання конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств залежить від інноваційно-інвестиційної діяльності, яку можна віднести як до внутрішніх, так і до зовнішніх факторів впливу.

6. Сучасна економічна наука має у розпорядженні різноманітний набір методів оцінювання конкурентоспроможності підприємств, однак пошук оптимального продовжується. Запропонований нами метод оснований на оцінці різних сфер формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та враховує динамічність цього процесу.

7. Практичне значення оцінки конкурентоспроможності підприємств потребує застосування валідаційного підходу, здатного уберегти від неправильно прийнятих рішень.

Основні результати досліджень, наведених у цьому розділі, висвітлені у низці публікацій автора [132, 160, 162, 163, 165, 167, 168, 170, 183, 184].

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Умови формування конкурентоспроможності суб'єктів господарювання в сільському господарстві

Чернівецька область – потужний сільськогосподарський регіон. Вигідне географічне положення та транскордонна співпраця, з одного боку, є доброю передумовою для швидкої адаптації економіки області, зокрема і сільського господарства, до ринкових умов господарювання на засадах європейської аграрної політики, а з іншого боку, створює додаткові потреби в посиленні конкурентоспроможності регіонального сільського господарства та його суб'єктів.

Чернівецька область є найменшою областю в Україні, яка характеризується розмаїттям природно-кліматичних умов, в основному достатньо сприятливих для ефективного господарювання. У масштабі України на Чернівецьку область припадає 3,67 % сільськогосподарського населення і 1,23 % сільськогосподарських угідь. Область належить до найменш малоземельних регіонів. З розрахунку на одного жителя припадає 0,53 га земельних та лише 0,52 га сільськогосподарських угідь, що менше в порівнянні з середньою землезабезпеченістю по Україні відповідно на 41,4 та 56,5 %.

Незважаючи на незначну частку області в площі сільськогосподарських земель, тут виробляється 1,8 % валової продукції національного сільського господарства за даними 2013 р., зокрема 1,6 % продукції рослинництва та 2,2 % продукції тваринництва (додаток Б.1). Найбільшою є питома вага Чернівецької області у виробництві плодів і ягід (5,5 %), вовни (4,0), молока (2,5 %).

Сільське господарство є домінуючою галуззю виробництва в економіці Чернівецької області. Максимального рівня його частка у валовій доданій

вартості сягала у 2001 році і становила 30,9 %. У наступні роки вона поступово зменшилась і в 2011 році становила 20,5 %. Найгіршим у досліджуваному періоді для сільськогосподарських підприємств виявився 2008 рік (додаток Б.2).

Незважаючи на високу частку сільського господарства у регіональному продукті, тут зайнято 6 % найманих працівників та зосереджено менше 5 % основних засобів. Останнє особливо важливе в контексті зміни кліматичних умов, зокрема глобального потепління, яке негативно впливає на сільське господарство, викликаючи значні посухи. Для вирішення цієї проблеми використовують відповідну систему зрошування, зокрема дощувальні машини і пристрої для поливу, водні насоси і насосні станції. У Чернівецькій області кількість такого обладнання вкрай обмежена, однак за 2013 р. їх кількість збільшилась на 11,7 % [134, с. 6].

Чернівецька область належить до регіонів з найвищим рівнем безробіття. Рівень безробіття тут у 2013 році був 7,4 %, тоді як середній рівень по Україні становив 7,2 % [204, с. 560]. Це при тому, що для області характерний високий рівень міграції.

Сільськогосподарським виробництвом займаються у всіх районах області (додатки В.1, В.2). Найбільшими масштабами виробництва характеризуються Новоселицький, Кельменецький, Кіцманський, Сокирянський, Заставнівський райони. Найбільші масиви посівних площ технічних культур перебувають у Кельменецькому, Заставнівському, Новоселецькому, Сокирянському районах. Найбільші обсяги посівних площ картоплі та овоче-баштанних культур припадають на Хотинський, Сторожинецький, Глибоцький, Заставнівський, Кіцманський [199, с. 121] райони Чернівецької області. Практично 59,0 % обсягів вирощування культур даної групи сконцентроване лише у п'яти районах області. Найменше розвинуто сільськогосподарське виробництво у Путильському районі (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Частка валової продукції сільського господарства районів в області, %

Назва району	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. +,- проти 1990 р.
Чернівецька область	100	100	100	100	100	100	100	100	0,0
м.Чернівці	2,6	2,4	3,5	1,9	1,9	1,8	1,9	2,0	-0,6
райони									
Вижницький	6,1	5,9	6,4	6,5	5,2	5,4	5,5	5,6	-0,5
Герцаївський	0,0	5,0	5,2	4,9	4,1	3,7	3,8	3,7	3,7
Глибоцький	13,8	9,0	10,0	10,3	11,5	11,7	11,6	10,9	-3,0
Заставнівський	10,4	11,2	8,3	10,3	9,5	9,6	10,0	9,1	-1,3
Кельменецький	11,6	10,4	9,3	8,3	8,2	8,3	7,9	8,5	-3,0
Кіцманський	12,7	11,5	11,5	13,1	11,4	11,4	11,4	11,3	-1,3
Новоселицький	13,9	13,7	12,9	12,7	13,9	13,7	13,6	13,6	-0,4
Путильський	2,6	3,1	2,3	2,3	2,1	2,0	2,0	2,0	-0,6
Сокирянський	8,8	8,2	8,1	8,0	9,3	8,9	8,6	9,4	0,6
Сторожинецький	8,9	11,8	12,0	11,2	9,5	10,1	10,1	10,1	1,3
Хотинський	8,6	7,9	10,5	10,6	13,4	13,3	13,5	13,7	5,1

Джерело: розраховано за даними [199, с. 121].

Частка районів у виробництві продукції сільського господарства передусім залежить від його розмірів та місця розташування. В географічному поділі територія Чернівецької області належить до трьох зон: лісостепової (низинної), передгірської карпатської та гірської карпатської. Безперечно, потрібно зазначити, що рівнинна частина території найсприятливіша для землеробства, передгір'я – перехідна смуга від землеробства до тваринництва, а гірські райони характеризуються розвинутим тваринництвом [55]. Їх частка у сільськогосподарських землях та участь у виробництві сільськогосподарської продукції досить відмінні (табл. 2.2).

Важливим чинником формування конкурентних переваг сільського господарства області та його суб'єктів є наявність та використання ресурсів виробництва. Основним і специфічним засобом виробництва є земля, яка має ряд особливостей і для об'єктивної оцінки рівня використання якої необхідно враховувати один з найважливіших факторів, який впливає на результати сільськогосподарського виробництва – її якість. Що стосується забезпеченості населення земельними ресурсами в Чернівецькій області, то хоч вона є меншою за середню по Україні, але все одно залишається досить високою. Так, протягом 1990-2013 років у середньому по області на душу населення

припадало 0,36 га ріллі [199]. Для порівняння: в середньому по Україні цей показник становить 0,66 га, по Європі – 0,26 га, в цілому у світі – 0,29 га [41, с.47–53]. Ми схиляємось до думки тих вчених, які прогнозують у перспективі в Україні зростання землезабезпеченості у зв'язку із зменшенням кількості населення. Так, за прогнозними розрахунками у 2050 році землезабезпеченість буде становити 0,93 га на душу населення [72]. Оскільки кількість населення Чернівецької області теж має тенденцію до зменшення, то ймовірно передбачити, що землезабезпеченість по області теж зростатиме.

Таблиця 2.2

Розподіл сільськогосподарських угідь та валової продукції в розрізі природних зон Чернівецької області, %

Роки	Лісостепова	Передгірська	Гірська	По області
Частка у площі сільськогосподарських угідь				
2000 р.	69,3	19,0	11,7	100,0
2010 р.	69,1	19,1	11,8	100,0
2013 р.	68,9	19,1	12,1	100,0
Частка у виробництві валової продукції				
2000	69,4	21,9	8,7	100,0
2010	71,7	21,0	7,2	100,0
2013	71,5	21,0	7,6	100,0
у тому числі продукції рослинництва				
2000	74,1	19,8	6,2	100,0
2010	78,0	17,3	4,7	100,0
2013	76,7	17,8	5,5	100,0
продукції тваринництва				
2000	63,7	24,5	11,8	100,0
2010	63,6	25,9	10,5	100,0
2013	63,0	26,1	10,9	100,0

Джерело: розраховано за даними [199].

Оскільки у сільськогосподарському обороті використовуються землі різної якості, з різним місцем розтушуванням і кліматичними умовами, то це значною мірою впливає на продуктивність земель, технологічну трудомісткість, а відповідно і собівартість продукції та фінансові результати. У сільськогосподарських підприємствах, як і у будь-яких інших структурах, землі притаманні специфічні зміни:

- 1) внаслідок високого рівня розораності сільськогосподарських угідь значну шкоду землі завдає водна та вітрова ерозія;
- 2) відбувається процес скорочення площі сільськогосподарських угідь;

3) внаслідок нераціонального використання землі в обробітку погіршуються її агрономічні якості, знижується вміст гумусу в ґрунті. Родючість ґрунтів щороку погіршується, а втрати продуктивних сільськогосподарських угідь у світі в середньому становлять 15 млн. га на рік [143, с. 154].

Земля забезпечує виробництво 98 % продуктів харчування, а також захищає та фільтрує питну воду та переробляє поживні речовини, що є важливим не тільки для людей, але й для рослин та тварин [133, с. 38-43]. Крім того, чисельність населення у світі постійно зростає, а отже, зростає й потреба в продуктах харчування, що, у свою чергу, вимагає залучати до обробітку все більші площі сільськогосподарських угідь або ж ефективніше використовувати наявні.

Серед земель сільськогосподарського призначення Чернівецької області, згідно з величинами еколого-агрохімічного бала, переважають землі низької та середньої якості (68,5 і 31,2 % від площі обстежених земель відповідно). Вища якість ґрунтів характерна для Кіцманського, Заставнівського, Кельменецького та Новоселицького, а найнижча – Сторожинецького та Путильського районів. Середньозважений бонітет ґрунтів за адміністративними районами змінюється в межах 26-71 балу, перевищуючи значення еколого-агрохімічного бала на 8-30 одиниць [200, с. 225].

Значною проблемою для сільськогосподарських підприємств є ерозія ґрунту та природно-кліматичні явища. Щороку, в усьому світі, через вітрову та водну ерозію у аграрному секторі втрачається 0,3 % земель сільськогосподарського призначення, на відновлення чого потрібні десятки років, а природні умови, такі як посухи, надлишки атмосферних опадів, холодні безсніжні зими безпосередньо впливають на засолення і закислення ґрунтів, які, відповідно, роблять родючі орні землі непридатними до використання. Дані процеси характерні і для Чернівецької області, де площа земель сільськогосподарського призначення щороку зменшується.

Підвищенню ефективності використання сільськогосподарських угідь сприяє науково обґрунтована меліорація земель. Зокрема, продуктивність осушених земель зростає у 1,5-2 рази. Площа осушених земель у Чернівецькій

області у 1990 році становила 118,4 тис. га, у 2000-2013 роках – 121,8 тис. га. Дана область знаходиться на II місці в Україні за площею кислих ґрунтів. На її територію припадає 18 % (670 тис. га) площі кислих ґрунтів України. Всього по Україні площа кислих ґрунтів становить 3,7 млн га. [125]. Причинами окислення ґрунтів є необґрунтовано малі норми внесення добрив, а також підкислені опади та внесення у значних обсягах фізіологічно і хімічно кислих добрив.

У результаті реформування земельних відносин в Україні у Чернівецькій області сформувалася відповідна структура земельних площ сільськогосподарських угідь (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Розподіл земельних площ та землекористувачів Чернівецької області у 2013 р. на кінець року, тис. га

Показник	Загальна земельна площа	Сільськогосподарські угіддя	Структура сільськогосподарських угідь, %	У тому числі		
				рілля	сіножаті	пасовища
Всього земель	809,6	470,1	100,0	330,9	41,1	68,1
Землі сільськогосподарських підприємств і громадян	465,8	448,1	95,3	323,3	34,7	61,2
Землі сільськогосподарських підприємств	124,5	121,0	25,7	113,3	1,9	1,9
з них: недержавних сільськогосподарських підприємств	118,4	115,4	24,5	108,8	1,5	1,7
державних сільськогосподарських підприємств	6,1	5,6	1,2	4,5	0,4	0,2
Землі громадян	341,3	327,1	69,6	210,6	32,8	59,3
Землі користувачів інших категорій	343,8	22,0	4,7	7,6	6,4	6,9

Джерело: розраховано за даними [199, с. 51].

На землі сільськогосподарських підприємств у досліджуваному регіоні припадає 25,7 % від загальної кількості земель сільськогосподарського призначення. З них 1,2 % займають землі державних сільськогосподарських підприємств, а найбільша кількість сільськогосподарських земель регіону знаходиться у власності громадян, а саме 69,6 % від загального обсягу. Тобто,

більша частина сільськогосподарських угідь Чернівецької області перейшла у приватну власність, а отже відповідальність і зацікавленість в їх раціональному використанні мають приватні підприємці.

Організаційно-правові форми власності впливають на результати діяльності підприємств, крім того, свій вплив мають і земельні відносини, при реформуванні яких у нашій країні ставилася умова обмежити державний вплив на сферу землекористування, передати землю особам, які обробляють її з метою ефективнішого використання. Так, за результатами здійсненого в Україні в 90-х роках минулого століття паювання основної частини сільськогосподарських угідь право власності на земельну частку (пай) отримали майже 7 млн. осіб. Близько двох третин власників паїв віддали їх в оренду сільськогосподарським товаровиробникам, інші обробляють їх самостійно чи взагалі не використовують. Боротьба за прихильність цих кількох мільйонів дрібних землевласників – тих, які уклали договори оренди, й тих, які з різних причин цього не зробили, – і є головним проявом конкурентних відносин у системі аграрного землекористування [235, с. 16].

Процес оренди земель набуває постійного розвитку та вдосконалення. Так, за даними Державного агентства земельних ресурсів в Чернівецькій області станом на грудень 2013 року було укладено 94377 договорів оренди землі, а загальна площа орендованих сільськогосподарських угідь становила 118,60 тис. га (табл. 2.4).

Однак щодо процесу оренди земельних паїв в області, як і в цілому в Україні, є достатньо проблем, які стосуються і термінів оренди, розмірів орендованих земель, способу та умов орендної плати, категорії орендодавців та орендарів тощо.

Конкурентоспроможність суб'єктів сільськогосподарського підприємництва безпосередньо залежить від кількості та якості людських ресурсів. Людські ресурси – це найбільш активна складова виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств, проблема формування яких є досить складною економічною і соціальною проблемою.

Укладання договорів про оренду земельних часток (паїв) по Чернівецькій області, на кінець року

Показник	2011р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. до 2011 р., +/-
Кількість договорів оренди, тис.	94185	95413	94377	192
до кількості осіб, які набули право на земельну частку (пай), %	81,5	87,7	-	-
Площа орендованих земель, тис га	122,4	121,2	118,6	-3,8
Частка договорів оренди, %, укладених з: господарствами, із земель яких виділений пай, або їх правонаступниками	36,4	35,5	33,7	-2,7
з фермерськими господарствами	13,8	15,2	15,9	2,1
з іншими суб'єктами господарювання	49,8	49,3	50,4	0,6
Частка договорів, %, з терміном дії:				
на 1 – 3 роки	15,2	12,0	11,9	-3,3
на 4 – 5 років	50,2	49,6	49,3	-0,9
на 6 – 10 років	26,8	28,8	27,2	0,4
на понад 10 років	7,9	9,7	11,5	3,6
Частка договорів, у яких передбачена натуральна форма орендної плати, %	92,5	99,6	99,4	6,9
Частка договорів з розміром орендної плати до грошової оцінки угідь:				
до 1,5 %	26,7	10,1	7,6	-19,1
1,5 – до 3,0 %	27,8	30,9	27,2	-0,6
3,0% і більше	45,4	59,0	65,2	19,8

Джерело: укладено за даними Державного агентства земельних ресурсів України в Чернівецькій області.

Суттєві відмінності, які існують в різних сферах щодо особливостей характеру технологічних операцій, специфіки продукції, інтенсивності, механізації технологічних процесів, у сільському господарстві доповнюються такими обставинами:

- 1) фізично важка та ненормована праця з сезонними коливаннями;
- 2) низький рівень заробітної плати;
- 3) слабкий соціальний захист селян;
- 4) недостатній розвиток соціальної та комунікаційної інфраструктури на селі;
- 5) низький кваліфікаційно-освітній рівень значної частини населення.

Все це робить сільськогосподарську працю не привабливою та мало ефективною.

Основною складовою трудових ресурсів сільського господарства є сільське населення. Його чисельність хоча і зменшується за останні роки, проте є достатньою для потреб ведення сільського господарства.

За даними обстеження з питань статистики праці упродовж 2013р. в сільськогосподарських підприємствах області було зайнято 3,8 % від загальної кількості працівників, зайнятих в економіці області. На підприємствах сільського господарства з кількістю найманих працівників 10 і більше осіб у 2013р. працювало 4,9 тис. осіб.

Коефіцієнт валового обороту робочої сили на підприємствах сільського господарства (відношення кількості прийнятих та вибулих до середньооблікової кількості працівників) за 2013 р. становив 148,3 % проти 126,5 % у 2012 р. При цьому коефіцієнт прийому порівняно з 2012 р. збільшився на 15,5 в.п., коефіцієнт звільнення – на 6,3 в.п. і вони становили відповідно 74,0 % та 74,3 % [197, с. 3]. Зменшення частки працюючих в сільському господарстві виникає з того, що щораз більше осіб знаходить працю поза сільським господарством, активізуються міграційні процеси і безперечно підвищується продуктивність праці в самому сільському господарстві.

З огляду на процеси концентрації виробництва в сільському господарстві в кількісному виразі можна стверджувати про достатню забезпеченість трудовими ресурсами. Разом з тим, саме сільське господарство для більшості сільського населення залишається єдиним джерелом доходів на селі.

Щодо якісної характеристики трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств, то вона є порівняно низькою з іншими сферами економіки. Проблема пов'язана з тим, що самі підприємства мало уваги приділяють кадровій політиці, зосереджуючи основну увагу на процесах рекрутації (відбору) працівників та їх мотивації, натомість, за незначним виключенням, практично нічого не робиться щодо підготовки і перепідготовки кадрів, впровадження сучасних методів управління і керівництва, оцінювання працівників. Проблема ускладнюється і постійним скороченням кількості

учнів та студентів (додаток Д), тобто скорочується потенційна база заміщення сільськогосподарської праці.

Показником, що виражає якість трудових ресурсів, характеризуючи одночасно їх вклад в створення нової вартості, є заробітна праця. З іншого боку, саме заробітна плата є основним чинником продуктивної та результативної праці.

Традиційно, рівень заробітної плати зайнятих у сільському господарстві є достатньо низьким. Так, за 2013р. середньомісячна заробітна плата одного зайнятого в сільському господарстві складала 2213 грн., що на 18 % більше, ніж у 2012р., але на 11,0 % нижче від середнього рівня по економіці у Чернівецькій області (табл. 2.5, додаток Т). Відмітимо, що рівень оплати праці в сільському господарстві області на 5,4 % є нижчою проти середнього по Україні.

Таблиця 2.5

Динаміка середньомісячної заробітної плати найманих працівників за видами економічної діяльності, грн.

Вид діяльності	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
По Україні								
Промисловість	302	967	2017	2117	2580	3120	3500	3763
Сільське господарство	114	415	1076	1220	1467	1853	2077	2340
Будівництво	260	894	1832	1511	1754	2251	2491	2702
Транспорт і зв'язок	336	1057	2207	2409	2726	3138	3474	3589
Освіта	156	641	1448	1611	1889	2081	2527	2700
Охорона здоров'я	138	517	1177	1307	1631	1778	2201	2367
Фінансова діяльність	560	1553	3747	4038	4601	5340	5954	6275
У середньому по всіх видах діяльності	230	806	1806	1906	2239	2633	3026	3265
Чернівецька область								
Промисловість	177	654	1382	1514	1755	2136	2299	2514
Сільське господарство	85	299	838	962	1154	1490	1875	2213
Будівництво	143	839	1775	1677	1566	1785	2076	1942
Транспорт і зв'язок	239	764	1464	1605	1855	2130	2340	2230
Освіта	141	613	1371	1550	1810	1968	2459	2624
Охорона здоров'я	125	492	1078	1215	1530	1662	2028	2150
Фінансова діяльність	336	1137	2696	2787	2994	3370	3510	3800
У середньому по всіх видах діяльності	157	621	1402	1523	1772	1985	2329	2484

Джерело: розраховано за даними [47;48].

Наведені співвідношення в оплаті праці між секторами національної економіки свідчать про відсутність як на загальнодержавному та

регіональному рівнях регуляторних важелів збалансованого розвитку країни і є свідченням низької конкурентоспроможності сільського господарства на фоні інших сфер економіки. Наслідком цього є вплив капіталу з сільського господарства в інші сфери, відтік кваліфікованої робочої сили з сільського господарства в інші галузі, міграційні процеси в міста, країни близького та далекого зарубіжжя, зuboжіння сільського населення, проблеми сільських територій у: виробничій, соціально-демографічній, духовно-культурній та природно-охоронній сферах.

Більшість працюючих, як і потенційних, працівників сільськогосподарських підприємств вважають працю в сільському господарстві непрестижною й такою, що не сприяє кар'єрному росту. Адже через відсутність коштів у підприємстві чи брак власних коштів обмежують змогу одержувати необхідну професійну підготовку, підвищувати кваліфікацію за місцем роботи.

У цілому модернізація сільськогосподарського виробництва, використання сучасної високопродуктивної техніки, а, відповідно, і зменшення чисельності зайнятих в сільському господарстві сприяли зростанню продуктивності праці (табл. 2.6). За останні роки обсяги виробництва валової продукції на середньорічного працюючого в сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області збільшилося урази. Особливо відчутним став ріст продуктивності праці у тваринництві. Це досягнуто шляхом покращення рівня механізації та автоматизації виробничих процесів на основі модернізації виробництва, підвищення кваліфікації кадрів, впровадження сучасних форм організації праці та методів управління, що є свідченням збільшенням конкурентних можливостей сільськогосподарських підприємств.

Разом з тим, інтенсивний напрям підвищення продуктивності праці, збільшення обсягів виробництва та пропозиції продукції на ринок використовується не достатньо. Це, передусім є наслідком недостатнього матеріально-технічного забезпечення. Досить тісно впровадження нової техніки і прогресивних технологій пов'язано з наявністю відповідного

трудового потенціалу, зумовлює необхідність підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працівників сільського господарства, що є досить проблемним, оскільки нині у сільських загальноосвітніх школах поступово згортається профорієнтаційна робота, зникає зв'язок із сільськогосподарським виробництвом, наслідком чого є небажання молоді працювати на селі та її відтік до міста. Матеріально-технічне забезпечення є життєво важливою сферою господарської діяльності кожного підприємства, адже без цього неможливе підвищення продуктивності землі і тварин, зниження собівартості продукції, в кінцевому рахунку підвищення ефективності виробництва та конкурентоспроможності підприємств.

Таблиця 2.6

**Продуктивність праці у сільськогосподарських підприємствах
Чернівецької області (на 1 зайнятого у сільськогосподарському
виробництві), грн.**

	2005	2010	2011	2012	2013	Середній темپ росту, %
Сільськогосподарське виробництво - всього	31,00	116,68	129,29	129,92	134,43	144,3
у т.ч. рослинництво	32,62	116,33	123,28	108,52	120,53	138,6
тваринництво	28,34	117,20	140,95	185,86	174,55	157,5
В порівнянні до 2005 року: Сільськогосподарське виробництво - всього	1,00	3,76	4,17	4,19	4,34	144,3
у т.ч. рослинництво	1,00	3,57	3,78	3,33	3,69	138,6
тваринництво	1,00	4,14	4,97	6,56	6,16	157,5

Джерело: розраховано за даними [199, с. 39].

Головною передумовою ефективного та конкурентоспроможного ведення сільського господарства є достатнє забезпечення товаровиробників силовими і робочими машинами, передусім тракторами і комбайнами та навісним устаткуванням для них. Їх оптимальне поєднання відповідно до наявності інших ресурсів (земельних і трудових) здатне забезпечити своєчасність і якість виконання сільськогосподарських робіт і операцій, дотримання технології виробництва та забезпечення відповідної продуктивності землі і тварин.

На сьогодні кількісний та якісний склад машинно-тракторного парку сільського господарства не дає можливості виконувати всі технологічні операції в найкращі агротехнічні строки з високою якістю та низькими витратами коштів, матеріальних і трудових ресурсів, оскільки забезпечений лише на 48-66 % [114, с. 39]. Станом на кінець 2013 року в сільськогосподарських підприємствах України використовувалося 146,0 тис. тракторів, 30,0 тис. зернозбиральних комбайнів, сотні тисяч ґрунтооброблюваної, посівної та іншої техніки (додаток Е.1). У 2011-2013 роках держава намагалася збільшити кількість сільськогосподарської техніки, прикладом цього є придбання інноваційних зразків техніки кращих світових виробників. Крім того, в окремі роки бюджетом передбачалась часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва [46]. Однак, дана ситуація залишається і досі складною.

За останні роки відбувалось постійне зменшення чисельності тракторів у сільськогосподарських підприємствах України. Так, за 2007-2011 р.р. кількість тракторів зменшилась на 21,3 %, зернозбиральних комбайнів на 21,7 %, вантажних автомобілів на 17,3 %. Деяке покращення спостерігалось у 2012 році, коли машино-тракторний парк сільськогосподарських підприємств України поповнився 11 тис. сучасними тракторами, 6,7 тис. вантажними автомобілями, 5,9 тис. культиваторами.

У Чернівецькій області рівень забезпеченості сільськогосподарських підприємств обробною, посівною та збиральною технікою бажає бути кращим (табл. 2.7, додаток Е 2). Так, технічний арсенал сільгосппідприємств на 1 січня 2014 р. становив 1,21 тис. тракторів, 196 зернозбиральних комбайнів. Також, у господарствах населення відбулося збільшення кількості наявної техніки. Так, впродовж 2013 р. кількість тракторів у них збільшилась на 12 % і становила 15,4 тис. шт., комбайнів – на 5,2 %, проте вантажних автомобілів – зменшилося на 0,4 % в порівнянні з попереднім роком.

Дані засвідчують постійне скорочення кількості тракторів і машин у сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області. За період з 2000 до 2013 років кількість тракторів зменшилась на 74,3 %, зернозбиральних

комбайнів на 78,1 %, вантажних автомобілів на 83,4 %. Отже, парк тракторів у сільгосппідприємствах 2013 р. складав лише 25,7 % від рівня 2000 р., зернових комбайнів – 21,9 %, вантажних автомобілів – 16,6 %.

Таблиця 2.7

Динаміка забезпеченості сільськогосподарських підприємств технічними засобами

	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2013 до 2005 р, %
Трактори	2986	1655	1253	1211	1152	1213	40,62
у розрахунку на 1000 га ріллі	26	18	12	11	10	11	42,31
Зернозбиральні комбайни	619	327	238	219	191	196	31,66
у розрахунку на 1000 га посівної площі зернових (без кукурудзи)	10	7	5	5	4	4	40,00
Кукурудзозбиральні комбайни	145	59	36	30	27	30	20,69
у розрахунку на 1000 га посівної площі кукурудзи	27	4	3	2	1	2	7,41
Картоплезбиральні комбайни	24	12	16	17	24	14	58,33
у розрахунку на 1000 га посівної площі картоплі	80	60	73	59	52	37	46,25

Джерело: розраховано за даними [199, с.70].

Разом з тим, значно зросли площі навантаження на одну одиницю технічних засобів. Безперечно це не є достатнім свідченням погіршення технічної оснащеності виробництва в сільськогосподарських підприємствах, оскільки зросли потужності техніки. Підставою цього є зростання енергооснащеності виробництва та потужності тракторів на одиницю площі угідь. Цілком очевидно, що з метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств постає питання оптимізації технічних засобів та можливості їх оновлення.

За 2013 рік машино-тракторний парк сільськогосподарських підприємств Чернівецької області поповнився 124 сучасними тракторами, 39 вантажними автомобілями, 22 зернозбиральними комбайнами. Це дозволить покращити рівень технічного забезпечення підприємств сільського господарства області (табл. 2.8).

Наявність та рух сільськогосподарської техніки у сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області у 2013 р., тис. шт.

Назва машини	Наявність на початок року	Надійшло протягом року	Вибуло протягом року	Наявність на кінець року
Трактори - всього	1182	124	93	1213
в т.ч. потужністю:				
менше 40 кВт	123	33	6	150
від 40 до 60 кВт	483	32	36	479
від 60 до 100 кВт	320	17	28	309
100 кВт і більше	256	42	23	275
Плуги	358	14	38	334
Сівалки	451	22	53	420
Культиватори	458	20	41	437
Вантажні та вантажно-пасажирські автомобілі	666	39	50	655

Джерело: за даними [199].

Найбільше техніки було придбано, а в окремих випадках – лише такими районами як: Кельменецьким, Сокирянським, Хотинським, Вижницьким, Глибоцьким (додаток Е 3).

Кількість техніки, що надійшла в сільськогосподарські підприємства, перевищує кількість вибулої. Однак, тенденція вибуття техніки продовжується, в результаті чого деякі райони можуть втратити свої лідируючі позиції, що негативно вплине на їх конкурентоспроможність. Крім того, трактори і сільськогосподарські машини мають істотні якісні недоліки, суть яких полягає в недостатній універсалізації та уніфікації, що значно знижує потенційно можливий рівень їх використання. Слід також відзначити високу матеріаломісткість, яка призводить до деградації ґрунтів, а отже, знижує її продуктивність при одночасному зростанні витрат на виконання механізованих робіт.

Технічне переоснащення сільськогосподарського виробництва, насамперед у великих підприємствах, в цілому спричинило ріст енергетичного потенціалу сільського господарства по Україні. Однак у Чернівецькій області спостерігається дещо інша тенденція. Так, енергооснащеність з розрахунку на

100 га посівної площі за період з 2000 по 2013 рр. скоротилися з 486,2 кВт. до 181,2 кВт., тобто майже у 2,7 рази.

Рівень забезпеченості енергетичними потужностями сільськогосподарських підприємств Чернівецької області є одним з найнижчим за відповідний показник в Україні. Серед 25 територіально-адміністративних регіонів України, сільськогосподарські підприємства Буковини за рівнем забезпеченості енергетичними потужностями знаходиться лише на шістнадцятому місці. Найвищий рівень серед усіх областей України за даним показником демонструє Вінницька область, де забезпеченість енергетичними потужностями сільськогосподарських підприємств складає 665 кВт на 100 га посівної площі, що майже у чотири рази вище за відповідний показник по Чернівецькій області. Негативним залишається і той факт, що даний показник продовжує знижуватися і по сьогодні, хоча вже значно меншими темпами порівняно з 90-ми роками [198, с. 377-378].

Покращення матеріально-технічної бази, перехід на сучасні методи виробництва сільськогосподарської продукції можливо лише за допомогою інвестицій. Для сільського господарства Чернівецької області характерна позитивна динаміка обсягів капітальних інвестицій (табл. 2.9, рис. 2.1, додаток Ж).

Таблиця 2.9

Капітальні інвестицій в сільське господарство Чернівецької області

Показники	2005*	2010	2011	2012	2013
Обсяг інвестицій в основний капітал за рахунок усіх джерел фінансування (млн.грн.)	46,4	189,7	184,2	194,3	254,9
у порівнянних цінах у % до попереднього року	-	100	97,1	105,5	131,2
на 1 га сільськогосподарських угідь	102,2	422,3	410,3	431,7	568,8
на 1000 грн валової продукції	13,6	48,7	42,7	44,5	56,5
на 1 працівника	2220,1	17896,2	17883,5	20030,9	28640,4

Джерело: розраховано за даними [204].

Аналіз стану та тенденцій інвестиційної ситуації в області, зокрема в сільське господарство дозволяє прогнозувати зростання обсягів інвестування,

що сприятиме створенню додаткових робочих місць, розширенню джерел доходів сільських жителів та в цілому стабілізуватиме соціально-економічну ситуацію в регіоні.

Основною ціллю здійснюваних інвестицій є розширене відтворення сільськогосподарського виробництва, що в поєднанні з продуманою інноваційною політикою та відповідними організаційними заходами може забезпечити очікувані вигоди.

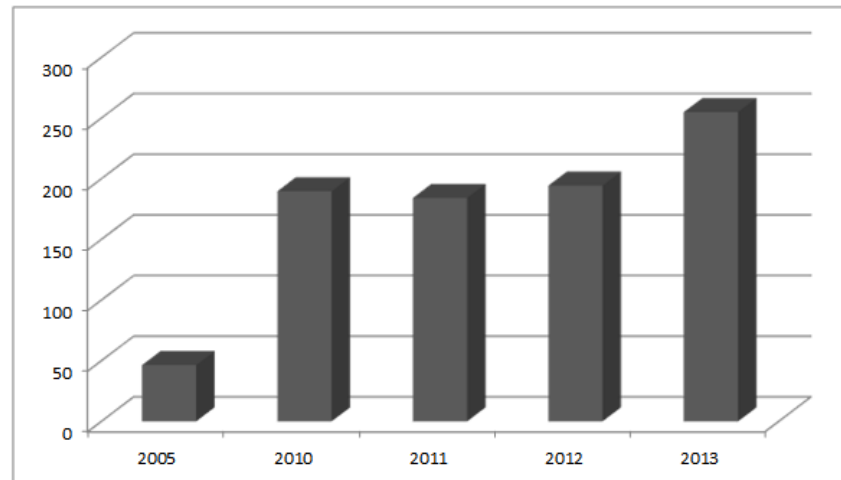

Рис. 2.1. Динаміка обсягів капітальних інвестицій в сільське господарство Чернівецької області, млн. грн.

Джерело: за даними джерела [92].

Разом з тим, частково здійснювалися і невиробничі інвестиції. У таблиці 2.10 наведено динаміку обсягів та структуру капітальних інвестицій у сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області.

Загальний обсяг капітальних інвестицій освоєних суб'єктами господарювання в сільському господарстві Чернівецької області у 2013 р. зріс порівняно з 2010 р. у 1,3 рази. Основними напрямками інвестування, що цілком закономірно, є машини, обладнання, інвентар та біологічні активи (рослинництва і тваринництва). На них припадає 61,4 % всіх інвестицій. Натомість в останні роки практично не здійснюється інвестицій у відтворення родючості ґрунтів та в нематеріальні активи. Значимість відмічених напрямків інвестування підтверджує і динаміка капітальних інвестицій за напрямками. Це може створити господарюючим суб'єктам проблеми в майбутньому з відтворенням земель та формуванням людського та соціального капіталу.

Капітальні інвестиції, освоєнні підприємствами сільського господарства в Чернівецькій області

Капітальні інвестиції за видами активів				
	2010	2011	2012	2013
У фактичних цінах (тис. грн.)				
Всього	189766	184239	194354	254937
Інвестиції у матеріальні активи	189533	183292	193355	254204
житлові будівлі	148	1051	84	70
нежитлові будівлі	29349	28089	65201	47159
інженерні споруди	23129	33868	7100	28677
машини, обладнання та інвентар	52535	71096	41939	101114
транспортні засоби	47703	27837	15613	17006
земля	15839	3122	-	58
довгострокові біологічні активи рослинництва	2018	1938	41373	26132
довгострокові біологічні активи тваринництва	16557	15046	17995	29310
інші матеріальні активи	2255	1245	4050	4678
Інвестиції у нематеріальні активи	233	947	999	733
з них: права користування природними ресурсами та майном	-	-	975	131
У % до загального обсягу				
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0
Інвестиції у матеріальні активи	99,9	99,5	99,5	99,7
житлові будівлі	0,1	0,6	0,0	0,0
нежитлові будівлі	15,5	15,2	33,5	18,5
інженерні споруди	12,2	18,4	3,7	11,3
машини, обладнання та інвентар	27,7	38,5	21,6	39,7
транспортні засоби	25,1	15,1	8,0	6,7
земля	8,3	1,7	-	0,0
довгострокові біологічні активи рослинництва	1,1	1,1	21,3	10,2
довгострокові біологічні активи тваринництва	8,7	8,2	9,3	11,5
інші матеріальні активи	1,2	0,7	2,1	1,8
Інвестиції у нематеріальні активи	0,1	0,5	0,5	0,3
з них: права користування природними ресурсами та майном	-	-	-	0,1

Джерело: за даними джерела [92].

Наведене дозволяє констатувати, що питання формування та оновлення матеріально-технічної бази є особливо актуальними з точки зору формування конкурентоздатного сільського господарства. Однак, зниження рівня технічного забезпечення у першу чергу пов'язано із занепадом вітчизняного сільськогосподарського машинобудування. За радянських часів у галузі нараховувалося 350 заводів, на яких працювало понад 200 тис. висококваліфікованих спеціалістів. Нині функціонує 128 спеціалізованих

підприємств, де працює 70 тис. робітників. Решта підприємств призупинили виробництво, збанкрутували чи взагалі були ліквідовані [43, с. 86].

Тільки через несвоєчасне виконання робіт сільське господарство країни щороку втрачає третину вирощеного врожаю. З цього випливає, що собівартість продукції підвищується, рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції знижується. І все це відбувається тоді, коли у світі активно впроваджуються революційні зміни, які полягають в біологізації технологій, заощадженні енергії, ресурсів на виконання технологічних операцій, захисті природного середовища, підвищенні екологічної безпеки та разом з тим підвищенні ефективності виробництва продукції [173, с. 175].

Рівень конкурентоспроможності суб'єктів господарювання в значній мірі визначається їх організаційно-правовою формою. У процесі реформування сільського господарства в Україні й у Чернівецькій області зокрема відбулася трансформація сільськогосподарських підприємств. Виникли різні категорії сільськогосподарських товаровиробників, кількість і розміри яких помітно коливаються. На сьогодні в області існують організаційно-правові форми господарювання відповідно до передбачених Господарським кодексом України, які в основному адаптовані до умов ринкової економіки і відповідають вимогам різного бізнесу – дрібного, середнього та великого (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Кількість діючих сільськогосподарських підприємств у Чернівецькій області за організаційно-правовими формами господарювання станом на 1 липня, одиниць

Організаційно-правова форма	2005 р.		2010 р.		2013 р.	
	Всього	% до загальної кількості	всього	% до загальної кількості	всього	% до загальної кількості
Всього підприємств	948	100,0	1009	100,0	980	100
Господарські товариства	160	16,9	113	11,2	100	10,2
Приватні підприємства	54	5,7	87	8,6	82	8,4
Виробничі кооперативи	43	4,5	18	1,8	14	1,4
Фермерські господарства	665	70,2	772	76,5	750	76,5
Державні підприємства	5	0,5	6	0,6	5	0,5
Підприємства інших форм господарювання	21	2,2	13	1,3	29	3,0

Джерело: розраховано за даними [204, с. 38].

Станом на 1 липня 2013 року у Чернівецькій області діяло 980 сільськогосподарських суб'єктів різних організаційно-правових форм господарювання. Найбільш масовими в області є фермерські господарства – 76,5 % загальної кількості господарств. Серед сільськогосподарських підприємств найбільш поширеними є господарські товариства та приватні підприємства.

У відповідності до загальної тенденції протягом останніх років в області спостерігається поступове зменшення кількості підприємств, що спричинене ліквідацією окремих господарських товариств, виробничих кооперативів та фермерських господарств. З одного боку, це є свідченням формування високотоварних підприємств ринкового типу, а з другого, свідчить про низьку конкурентоспроможність багатьох підприємств. Існуюча тенденція є загрозовою з точки зору формування конкурентного середовища з відповідними наслідками для суспільства. Особливо небезпечною слід визнати тенденцію щодо ліквідації кооперативів, оскільки саме кооперація вважається вдалим способом трансформації існуючих селянських господарств.

У внутрішньо-регіональному вимірі найбільша кількість діючих сільськогосподарських підприємств у Чернівецькій області в 2013 році сконцентрована в Кіцманському (172 од.), Новоселицькому (168 од.), Хотинському (124 од.), Сокирянському (99 од.) та Кельменецькому (82 од.) районах. Певні зміни відбулися і в межах окремих природних зон (табл. 2.12)

Таблиця 2.12

Динаміка кількості сільськогосподарських підприємств Чернівецької області в розрізі природних зон

Природні зони	2011	2012	2013	Зміна (+,-)
Лісостеп	97	90	89	-8
Передгірська	14	9	8	-6
Гірська	6	2	2	-4
Всього по області	117	101	99	-18

Джерело: розраховано за даними форми 50 с.-г.

Основна частка сільськогосподарських підприємств сконцентрована в найбільш придатній для заняття сільським господарством – лісостеповій зоні. Із зростанням вертикальної зональності кількість сільськогосподарських

підприємств зменшується. У передгірській та гірській зоні більш розвинуте одноосібне та фермерське господарство. Для області характерна тенденція, що відмічається в цілому по Україні – скорочення кількості сільськогосподарських підприємств за рахунок концентрації ресурсів і виробництва у більших підприємствах. Така тенденція цілком оправдана з економічної точки зору в частині раціонального використання ресурсів виробництва (матеріальних і трудових) і мінімізації витрат на одиницю виробленої продукції, проте, здійснювана надконцентрація має негативні соціальні та екологічні наслідки.

Земельна реформа спричинила зменшення участі сільськогосподарських підприємств як в ринку ресурсів, так і в ринку сільськогосподарської продукції, що зумовлено передусім зменшенням обсягів її виробництва саме на сільськогосподарських підприємствах (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Частка сільськогосподарських підприємств Чернівецької області у виробництві валової продукції сільського господарства, %

Райони	1990р.	1995р.	2000р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013 р. +/- до 1990 р.
Вижницький	45,5	22,3	12,9	16,2	7,4	11,5	13,9	-31,6
Герцаївський	-	31,9	12,1	7,6	9,2	9,7	13,0	-
Глибоцький	53,9	34,5	9,7	21,2	25,0	28,7	29,3	-24,6
Заставнівський	65,5	43,5	19,1	23,5	27,4	30,2	34,5	-31,0
Кельменецький	68,5	58,8	29,5	24,5	30,6	35,0	31,0	-37,5
Кіцманський	66,5	37,8	26,4	33,9	38,1	40,4	39,9	-26,6
Новоселицький	63,9	46,7	26,1	29,1	29,4	33,3	32,5	-31,4
Путильський	35,2	14,2	6,6	2,7	2,7	2,2	1,9	-33,3
Сокирянський	66,4	46,6	29,7	23,5	25,9	27,8	24,3	-42,1
Сторожинецький	44,8	21,2	9,0	2,7	1,9	4,9	6,7	-38,1
Хотинський	50,3	30,1	9,6	11,7	13,2	11,8	13,1	-37,2
По області	58,0	37,3	18,2	19,6	21,6	24,0	24,2	-33,8

Джерело: розраховано за [199, с. 116].

За 1990-2013 роки частка сільськогосподарських підприємств у виробництві валової продукції зменшилася на 33,8 пунктів. Найбільш суттєвим характерне зменшення цього показника в Сокирянському,

Сторожинецькому та Кельменецькому районах. У 2013 р. найбільше вироблялося продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами Кіцманського та Заставнівського районів. Наведені показники підтверджують зміну організаційної структури сільського господарства області на користь дрібних селянських господарств. Відмітимо, що починаючи з 2007 року частка підприємств у виробництві продукції сільського господарства має тенденцію до зростання.

Конкурентоспроможність господарюючих в сільському господарстві суб'єктів значною мірою визначається і діяльністю органів місцевого самоврядування. Для вирішення ряду проблемних завдань в області було організовано роботу над створенням важливих регіональних та комплексних програм. Взявши за основу пріоритетність напрямків розвитку АПК області, було розроблено 5-тирічні галузеві програми: «Зерно Буковини», «Програма розвиток насінництва основних сільськогосподарських культур», «Програма розвитку садівництва, розсадництва та переробної промисловості», «Охорона, відтворення родючості та ефективності використання земельних ресурсів», «Програма розвитку тваринницької галузі» та інші [205, с. 7-8]. Однак, проблеми повного фінансування реалізації цих програм, комплексного підходу щодо їх формування не істотно вплинули на загальну ситуацію щодо підвищення конкурентоспроможності сільського господарства Буковини.

У цілому проведений аналіз умов формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області дозволяє відмітити, що вони аналогічні до існуючих в Україні. Певні регіональні особливості, пов'язані із зональним поділом, розміщенням та природно-кліматичними умовами, наявність ресурсного потенціалу та процес трансформації аграрної економіки області в цілому створюють добрі умови для забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, вимагаючи при цьому подальшої їх трансформації, удосконалення організації виробничої і ринкової діяльності, розумного поєднання виробничої функції із екологічною та соціальною.

2.2. Оцінка рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області

У реаліях сучасної глобальної економіки конкурентоспроможність стає одним з найважливіших визначників функціонування підприємства на ринку, і сприймається як ключовий чинник розвитку. Конкуренція між підприємствами є іманентною ознакою ринкової економіки. Залежно від галузі або сектора може відбуватися на багатьох площинах і проявлятися в різних методах також формах дії, а також мати диференційовану інтенсивність. Аналіз конкурентоспроможності – це процес збирання, аналізування і поширення інформації щодо продуктів, клієнтів, конкурентів і будь-яких інших аспектів середовища організації, необхідних для прийняття працівниками керівного рівня відповідних обґрунтованих стратегічних рішень. Важливе організаційне її значення полягає у своєчасному виявленні ринкових переваг і загроз.

Враховуючи, що оцінка конкурентоспроможності є вихідним і ключовим етапом стратегічного планування, насамперед доцільно з'ясувати потреби її проведення та основних користувачів. Конкуренція спричиняє дії, які здійснюють для досягнення визначених цілей одні виробники, та утруднює (або виключає) досягнення таких самих цілей іншими суб'єктами. Потреба в проведенні аналізу конкурентоспроможності пов'язана передусім з наявністю конкуренції та її інтенсивністю (табл. 2.14).

У сучасних умовах конкуренція між виробниками сільськогосподарської продукції здійснюється за ринки збуту та виробничі ресурси. І якщо перший вид конкуренції через постійний попит на продукти харчування є менш відчутним для виробників масової сільськогосподарської продукції, то другий – останнім часом набуває особливого значення.

Серед керівників та спеціалістів підприємств відсутня єдина думка щодо сили конкуренції. Проведене нами опитування показало, що дуже сильною вважають конкуренцію кожен дев'ятий респондент, який представляє сільськогосподарське підприємство, та кожен третій фермер. Практично половина опитаних вважають її сильною.

**Оцінка рівня конкуренції на сільськогосподарському ринку керівниками
сільськогосподарських підприємств і фермерами Чернівецької області
(2014 р.)**

Параметри	Розподіл відповідей				
	Дуже сильна	Сильна	Слабка	Дуже слабка	Важко оцінити
За формами господарювання					
Сільськогосподарські підприємства (без фермерських господарств)	11,4	42,8	31,4	8,7	5,7
Фермерські господарства	35,0	52,5	7,5	-	5,0
За розмірами					
Мікропідприємства	30,8	61,6	7,6	-	-
Малі підприємства	36,3	48,5	12,1	-	3,1
Середні підприємства	8,0	44,0	32,0	4,0	12,0
Великі підприємства	-	25,0	25,0	50,0	-

Джерело: за результатами анкетного опитування керівників і спеціалістів сільськогосподарських підприємств та фермерів (додаток А). Опитано 35 керівників і спеціалістів сільськогосподарських підприємств та 40 фермерів.

Фермерські господарства, основна маса яких належить до мікропідприємств чи малих підприємств, відчують більшу силу конкуренції, причому це стосується як ринків збуту, так особливо і поповнення ресурсного потенціалу.

Доцільно відмітити, що традиційно достатньо серйозний вплив на виробників сільськогосподарської продукції створюють переробні підприємства, які використовують таку продукцію як сировину. Оскільки надто висока їх монополізація на місцевому ринку, брак конкуренції в сфері переробки дозволяють їм диктувати ціни на сировину, умови постачання, умови щодо якості та кількості продукції.

Особливо це стосується малих сільськогосподарських підприємств, оскільки великі підприємства не відчують суттєвої конкуренції на ринку, так як пропонують на ринок великі партії однорідної продукції, крім цього вони постійно співпрацюють з біржами тощо.

У цілому можна відмітити, що сприйняття рівня конкуренції керівниками і спеціалістами сільськогосподарських підприємств пропорційне зменшенню розмірів господарств.

У загальному трактуванні зазначимо, що конкурентоспроможність віддзеркалює потенціал підприємства – запаси, вміння і здібності, що забезпечують перевагу над іншими діючими суб'єктами в цьому самому секторі. Конкурентний потенціал – це сукупність матеріальних і нематеріальних ресурсів підприємства, необхідних для того, щоб функціонувати на ринковій арені конкуренції. Потенціал – це засоби, якими повинно володіти підприємство, щоб створити і утримати свої конкурентні позиції.

Ресурси є основною складовою частиною потенціалу кожного сільськогосподарського підприємства. Значимість, структура та інтенсивність застосування окремих чинників ефективності використання виробничих ресурсів у значній мірі формує конкурентоспроможний потенціал підприємства, головним чином в аспекті якості ресурсів, застосовуваних методів, способів і технології виробництва. Це стосується насамперед такого:

- структури і якості ґрунтів;
- структури капіталу (основний і оборотний) та стан його зношення;
- структура зайнятих в сільському господарстві (вікова, освітня, професійна);
- сфери і характер застосовуваних технічних, технологічних та біологічних рішень.

Земля є основним засобом виробництва у сільському господарстві, яка не підпорядковується процесам переміщення і збільшення. В останні роки в силу виключення земель із сільськогосподарського обороту (будівництво, розвиток інфраструктури тощо) ареал землі стає все більш обмеженим. З цієї точки зору саме сільськогосподарські угіддя стають найважливішим ресурсом сільськогосподарського виробництва, стосовно кількості і якості котрого формуються інші ресурси, визначаючи тим самим ефекти виробництва. Таким чином, земля визначає спосіб господарювання і види вироблюваної сільськогосподарської продукції, що визначає в кінцевому рахунку ефективність і конкурентоспроможність суб'єкту господарювання.

У ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств земельні ресурси включені на основі площі використовуваних земель та орендної плати

за 1 га використовуваних угідь в розрізі конкретних районів. Використання орендної плати, на наш погляд, є цілком логічним, оскільки в цьому показнику відображається не лише цінність (якість) використовуваних земель, але й проявляється конкурентоспроможність підприємств щодо поповнення та ануляції цього основного ресурсу сільськогосподарського виробництва.

Оренда землі є єдиною умовою розширення ресурсного потенціалу діючих сільськогосподарських підприємств. Різке зростання плати за оренду 1 га сільськогосподарських угідь є проявом конкуренції, що засвідчує конкурентні переваги конкретних підприємств на ринку оренди сільськогосподарських земель. Відповідно форми 50-сг, розмір орендної плати за землю у 2013 році порівняно з 2010 роком збільшилася у 2,2 раза (табл. 2.15). Збільшується й загальна площа угідь у користуванні цієї категорії підприємств, що загострює конкуренцію за право їх використання.

Таблиця 2.15

**Динаміка оренди земель сільськогосподарськими підприємствами
Чернівецької області**

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. до 2010 р., +/-
Площа орендованих сільськогосподарських угідь, тис. га	108,7	114,9	114,1	112,1	3,4
до площі використовуваних угідь, %	96,3	96,2	96,4	95,6	-0,7
Плата за оренду 1 га угідь, грн	290,65	340,98	547,18	627,87	337,22
Частка орендної плати, % : у витратах на основне виробництво	4,8	5,0	7,1	6,3	1,5
у доходах від реалізації продукції	4,8	3,9	6,1	7,0	2,2

Джерело: за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

Не зважаючи на значне підвищення ставки орендної плати, відповідні видатки не можна вважати надто обтяжливими для більшості господарюючих суб'єктів, оскільки у 2013 році вони становили всього 7,0 % від виручки з продажу сільськогосподарської продукції підприємствами, що для економічно розвинутих країн є доволі невеликою платою. Така ситуація може спричинити поживлення зацікавленості до земельних ресурсів нашої країни з боку

іноземних інвесторів, що, у свою чергу, може викликати підвищену конкуренцію за право оренди угідь, і невдоволення потенційних вітчизняних інвесторів.

Входження іноземних компаній на український ринок оренди земельних паїв може мати в цілому позитивне економічне значення, зокрема стосовно інвестиційно-інноваційного розвитку аграрної сфери, проте це питання важливе з точки зору суспільно-політичних інтересів і потребує продовження відповідних дискусій та правового регулювання.

Плата за оренду земель виступає важливим індикатором рівня конкуренції за право використання земельних ресурсів. Проведений аналіз її рівня в розрізі районів показав, що різницю між темпами зростання плати за оренду землі не можна охарактеризувати як особливо велику, тобто конкуренція за право її використання загострюється практично в усіх районах, однак в окремих, насамперед низинних, районах, де існує відповідна конфігурація полів і вища якість земель, вона відчувається істотно. Простежується, хоча й не надто виразно, залежність між темпами зростання орендної плати та технологічних виробничих витрат у галузі рослинництва, тобто ті суб'єкти господарювання, які завдяки вищій орендній платі здобули й зберігають право на оренду землі, намагаються отримати віддачу, розвиваючи галузь рослинництва.

Оскільки витрати на оплату праці зростають значно нижчими темпами, ніж орендна плата за землю, то це може спровокувати негативні соціальні наслідки. Разом з тим, для процесу оренди земель характерно багато недосконалостей. Це стосується термінів оренди, умов договору оренди земель, експлуатації орендованих земель, форм орендної плати. Майже у всіх договорах оренди передбачена натуральна форма орендної плати, яка є менш привабливою для селян, оскільки керівники агропідприємств штучно підвищують плату за оренду землі. У цілому можна зауважити, що застосування грошової форми розрахунків корелює з величиною підприємства.

Іншим важливим компонентом ресурсного потенціалу підприємств є матеріальні ресурси. Як показав попередній аналіз, матеріально-технічне

забезпечення бажає бути кращим. Насамперед це стосується основним засобів, зокрема машин і обладнання. Відбувається постійне зменшення їх кількості, що у свою чергу призводить до більшого навантаження на техніку та передчасне зношування.

Достатньо повільно проводиться оновлення технічних засобів. Слід зазначити, що нове обладнання активно закуповують тільки 5 районів області, але навіть і цей фактор не впливає на стабілізацію відтоку техніки.

Однак існує й інший момент, це пов'язано із застосуванням інтенсивних та сучасних технологій виробництва та високоефективної сучасної техніки, що зменшує потребу у робочій силі. Яскравим прикладом можуть бути такі господарства як ПП „Мамаївське”, СТОВ „Валявське”, СВК „Агрофірма „Оршівська”, СВК імені Суворова, які вже декілька років не використовують плуги, а замість них придбано і впроваджено сільськогосподарські машини поверхневого та мінімального обробітку. У 2010 році мінімізована система обробітку ґрунту застосовувалась на 70 % всієї посівної площі області. В перспективі господарства повністю перейдуть на мінімалізацію обробітку та систему NO-till. Знаряддя, які використовуються, як правило, імпортного виробництва, в конструкції яких передбачено декілька операцій, що дає можливість ефективно підготувати ґрунт до відповідних умов, заощадити кошти і час [205, с. 22]. За рахунок широкозахватних агрегатів вдається скоротити виробничі витрати, збільшити рентабельність господарств, а також вилучити з виробництва цілий ряд сільськогосподарських машин і тракторів, які практично давно виробили свій ресурс і не мають перспективи для подальшого використання. Це, у свою чергу, передбачає вивільнення працівників, які їх обслуговували, та зростання як продуктивності праці, з одного боку, та і рівня безробіття, з іншого.

Враховуючи особливу значимість технічних засобів у контексті інноваційного розвитку, в розрахунок ресурсного потенціалу включено амортизацію основних засобів, що є реальним показником відображення вкладу їх в формування доданої вартості.

Третім складовим елементом ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств є трудові ресурси. Цей фактор в сучасних умовах, зокрема щодо кількісних характеристик не є обмежуючим, однак в плані якісних оцінок, безперечно потребує значного інвестування та застосування сучасних методів управління.

Розрахунок ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Чернівецької області представлений в додатках. Він достатньо диференційований в розрізі окремих господарств (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

**Статистичні характеристики ресурсного потенціалу
сільськогосподарських підприємств Чернівецької області**

Показники	2011 р.	2013 р.	Відхилення, +,-
Середня вартість, тис. грн.	1897,3	1893,8	-3,5
Максимальне значення, тис. грн.	14308,7	14895,3	586,7
Мінімальне значення, тис. грн..	64,53	34,95	-29,6
Частка в ресурсному потенціалі,%:			
земельних ресурсів	33,9	40,4	6,5
основних фондів	29,4	21,9	-7,5
трудоу ресурсів	36,7	37,7	1,0
Вартість ресурсного потенціалу на 1 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	1,3	1,5	0,2
Середньоквадратичне відхилення - всього	2426,9	2472,8	45,8
В т.ч.			
земельних ресурсів	869,3	1133,6	264,4
основних фондів	825,8	725,4	-100,4
трудоу ресурсів	1034,2	1168,0	133,9

Джерело: за розрахунками автора.

З наведених даних можна зробити декілька ключових висновків, зокрема:

1. За досліджуваний період відмічається певне зменшення середнього значення ресурсного потенціалу на одне господарство (на 0,2 %). При цьому характерне зростання потенціалу у більших підприємствах і його зниження у найменших підприємствах.
2. Достатньо сильна диференціація ресурсного потенціалу, оскільки максимальне його значення перевищує мінімальне у 426 раз. При цьому середньоквадратичне відхилення складає 2472, відповідно коефіцієнт варіації рівний 1,306, що підтверджує дуже сильні відмінності та конкурентні можливості різних підприємств.

3. Достатньо відмінним, передусім з огляду методики визначення, є структура ресурсного потенціалу. Основну його частку в 2013 році займали земельні ресурси, найменшу – основні засоби. Саме цим визначається вклад та значення різних ресурсів у діяльності підприємств. Це значення є неодинаковим для різних підприємств.

4. У структурі ресурсного потенціалу суттєво зростає частка земельних ресурсів, що підкреслює їхню значимість в отриманні конкурентних позицій, відповідно даний ресурс стає ключовим для досягнення відповідної конкурентоспроможності.

Наступною складовою загальної конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є виробнича конкурентоспроможність. В цьому понятті нами включені організаційно-виробничі складові досягнення конкурентних переваг над іншими підприємствами. З цією метою може бути застосовано достатньо багато різних показників. З нашої точки зору придатною може бути оцінка виробничих переваг в частині вищих результатів щодо рослинництва та інтенсивності тваринництва. Безперечно, що такий підхід може бути достатньо дискусійним з багатьох причин, але він дає можливість оцінити організаторські та управлінські зусилля в формуванні виробничих програм та їх реалізації. Незаперечним при цьому є вплив місцевих природних та кліматичних умов.

Чернівецька область у сфері виробничої конкуренції знаходиться на передових позиціях (додатки 3.1 і 3.2, табл. 2.17, рис. 2.2).

Так, в 2004 році разом з Волинською і Закарпатською областю вона займала передові позиції. Особливо відчутними були її переваги в урожайності та інтенсивності поголів'я. Проте вже в 2013 році область мала переваги лише по чотирьох позиціях. Натомість найменш конкурентоспроможними в сфері організації виробництва є південні і східні області України.

Достатньо прогнозованою і передбачуваною є ситуація з конкурентоспроможністю в сільськогосподарських підприємств Чернівецької області. У цілому можна стверджувати, що більше виробничих конкурентних

Конкурентні виробничі переваги в сільському господарстві областей України

Кількість конкурентних переваг	Області	
	2004 рік	2013 рік
Жодної	Автономна Республіка Крим, Луганська	Луганська, Одеська
Одна	Харківська, Херсонська	Донецька
Дві	Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська	Автономна Республіка Крим, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Херсонська
Три	Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Сумська	Дніпропетровська, Закарпатська, Івано-Франківська
Чотири	Тернопільська	Волинська, Львівська, Чернівецька, Чернігівська
П'ять	Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська	Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька
Шість	Вінницька, Львівська, Полтавська	Житомирська, Рівненська, Черкаська
Сім	Волинська, Закарпатська, Чернівецька	Вінницька, Київська, Полтавська

Джерело: за розрахунками автора.

переваг мають підприємства низинних районів, а із зростанням висоти локалізації господарств – конкурентоспроможність знижується.

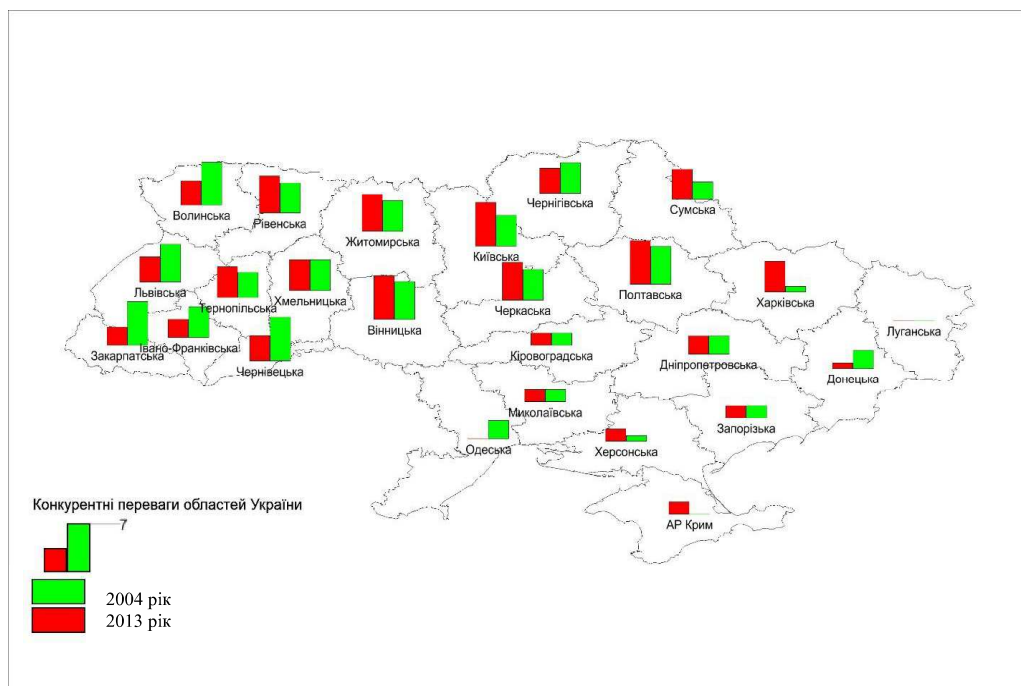

Рис. 2.2. Конкурентні виробничі переваги областей України в сільському господарстві

Джерело: за розрахунками автора.

Найбільше конкурентних переваг мають сільськогосподарські підприємства Новоселицького району, найменше – Сторожинецького та Путильського районів (табл. 2.18). Характерно, що в окремі періоди позиція окремих районів змінюється.

Таблиця 2.18

Конкурентні виробничі переваги сільськогосподарських підприємств у розрізі районів Чернівецької області

Кількість конкурентних переваг	Райони	
	2011 рік	2013 рік
Жодної	Вижницький, Путильський, Сторожинецький	Глибоцький, Путильський, Сторожинецький
Одна	Заставнівський, Кельменецький	Вижницький, Заставнівський, Кіцманський, Сокирянський, Хотинський
Дві	Герцаївський, Глибоцький, Новоселицький, Хотинський	Герцаївський, Кельменецький
Три	Сокирянський	Новоселицький
Чотири	Кіцманський	-

Джерело: за розрахунками автора.

Сільськогосподарські підприємства відчувають певну конкуренцію з боку більш дрібних фермерських господарств та господарств населення. Ця конкуренція зумовлена передусім різною продуктивністю тварин та урожайністю сільськогосподарських культур (додатки 3.3 і 3.4, рис. 2.3, 2.4).

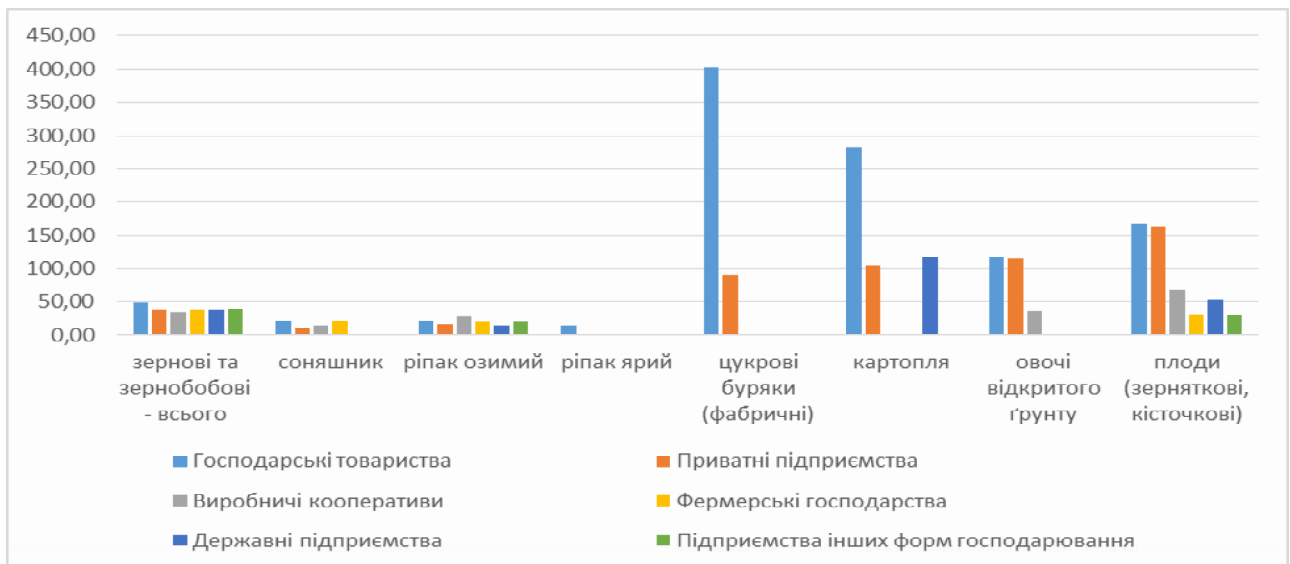

Рис. 2.3. Порівняння урожайності основних сільськогосподарських культур в різних категоріях господарств Чернівецької області (в середньому за 2011-2013 роки), ц/га

Джерело: розраховано за даними [199].

У цілому урожайність є вищою в сільськогосподарських підприємствах насамперед щодо експортних культур, які вирощуються інтенсивно, натомість значно нижчою у традиційних культур, продукція яких споживається у свіжому вигляді. Це – овочі та картопля.

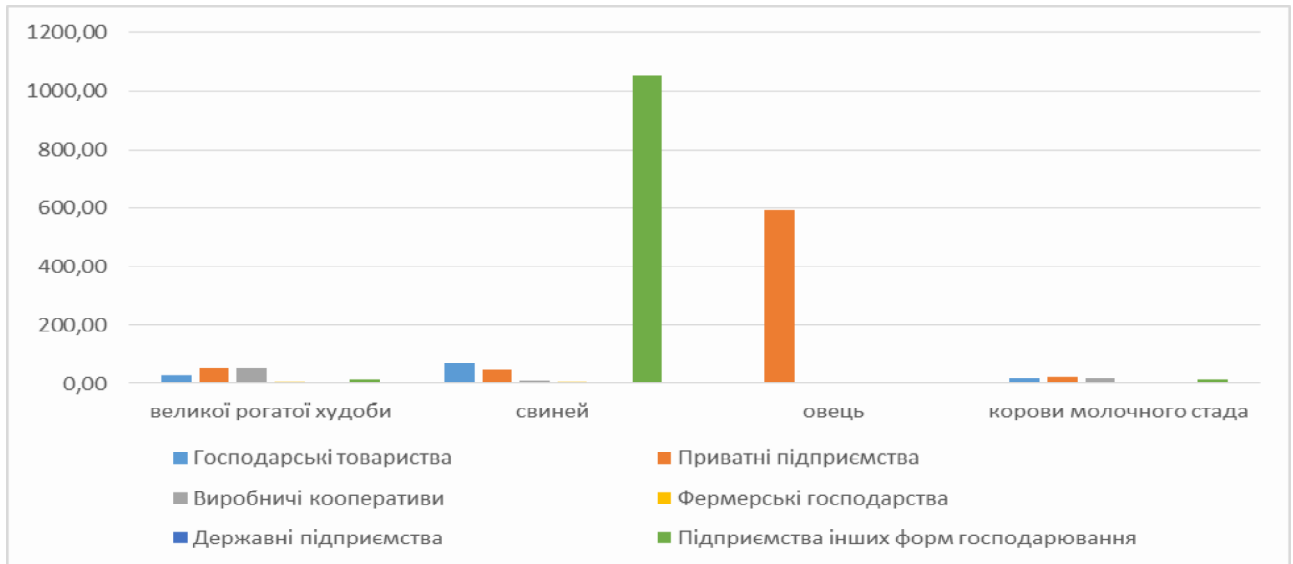

Рис. 2.4. Порівняння продуктивності тварин в різних категоріях господарств Чернівецької області (в середньому за 2011-2013 роки)
Джерело: розраховано за даними [199].

Традиційно вищою є і продуктивність окремих тварин в сільськогосподарських підприємствах. Це стосується надою молока на одну корову, що теж пов'язана з інтенсивним веденням цих галузей.

Показники продуктивності землі і тварин в сільськогосподарських підприємствах достатньо диференційовані, що пов'язано із сукупністю як умов, так і рівня господарювання (табл. 2.19). Особливо відчутною є диференціація урожайності соняшнику, картоплі та надою молока на одну корову.

Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить від урожайності сільськогосподарських культур, яка в досліджуваній області є порівняно висока і має тенденцію до зростання (додатки И.1, И.2, И.3). Практично по всіх культурах відмічається зростання урожайності за період з 2005 по 2013 роки. Разом з тим, варто відмітити, що

рівень урожайності значно коливається по роках, що підтверджує її залежність від кліматичних умов.

Таблиця 2.19

Співвідношення максимальної і мінімальної урожайності основних сільськогосподарських культур та продуктивності тварин до середньої в сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області, %

Урожайність, продуктивність тварин	2011р.		2012р.		2013р.	
	максимальна до середньої	мінімальна до середньої	максимальна до середньої	мінімальна до середньої	максимальна до середньої	мінімальна до середньої
Зернові і зернобобові	205,47	20,66	163,89	20,47	218,05	22,58
Цукрові буряки	179,29	27,99	109,04	47,40	-	-
Соняшник	140,65	16,74	134,93	24,84	143,59	32,62
Картопля	110,51	3,36	104,39	11,24	102,25	10,03
Овочі	389,05	55,52	303,59	32,14	100,00	100,00
Надій молока на одну корову, ц	139,73	3,86	2311,63	7,91	315,62	36,49
Середньодобовий приріст молодняка ВРХ, грам	193,39	0,02	158,32	17,93	261,49	36,27
Середньодобовий приріст свине. грам	166,80	2,55	132,76	10,62	173,21	4,84

Джерело: розраховано за даними [199].

Наведені динамічні тренди та порівняльна оцінка з середньою урожайністю сільськогосподарських культур по Україні підтверджують достатньо високу виробничу конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств Чернівецької області. Відповідно до зміни кон'юнктури ринку та досягнутої продуктивності відбуваються зміни в розмірах та структурі посівних площ (додаток И.4, табл. 2.20).

Розгляд посівної площі сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах дозволяє відмітити, що вона по більшості культур зменшується, натомість урожайність підвищується (наприклад, квасолі у 1,6 рази, сої – 1,4). Відмітимо, що в останні роки підприємства практично відмовилися від вирощування таких традиційних для регіону сільськогосподарських культур, як цукрові буряки та овочі.

Таблиця 2.20

Статистичні характеристики динаміки урожайності основних культур в сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області за 2005-2013 роки, ц/га

Сільськогосподарські культури	Динамічний тренд	Достовірність апроксимації R ²	Середній абсолютний приріст	2013 р.	
				Чернівецька область	Україна
Зернові і зернобобові культури	$y = 23,998x^{0,2717}$	0,8417	2,43	45,1	39,9
Озимі зернові	$y = 4,6914\ln(x) + 25,499$	0,513	1,20	34,6	43
Пшениця	$y = -0,2106x^2 + 3,2737x + 23,369$	0,508	1,24	35,1	35
Ярі зернові	$y = 21,885e^{0,111x}$	0,8634	4,16	59,9	33,9
кукурудза на зерно	$y = 43,33e^{0,0545x}$	0,5642	3,37	75,2	64,1
Гречка	$y = 0,0857x^2 - 0,3336x + 6,0192$	0,6648	0,57	11	10,6
Зернобобові	$y = -0,1965x^2 + 0,3301x + 23,447$	0,7897	-1,28	9,6	14,5
Горох	$y = -0,1382x^2 + 0,2656x + 24,592$	0,4194	-1,00	13,3	15,6
Цукрові буряки (фабричні)	$y = 2,4299x^2 - 11,309x + 243,24$	0,1126	-4,64	217	419,4
Соняшник	$y = 0,0656x^2 + 1,0464x + 6,7022$	0,9227	1,67	22,1	22,8
Соя	$y = 0,0941x^2 + 0,3002x + 12,437$	0,4989	1,01	23,5	20,7
Картопля	$y = 3,2282x^2 - 9,9811x + 79,1$	0,8724	16,93	245,2	221,2
Овочі	$y = 1,689x^2 - 10,49x + 148,63$	0,5772	6,99	200,3	199,9
Плоди та ягоди	$y = 16,078x^{0,8398}$	0,9331	10,00	107,4	103,5

Джерело: розраховано за даними [199].

Зростання урожайності сільськогосподарських культур спричинене значним збільшенням внесених органічних та мінеральних добрив (додаток И 5). У Чернівецькій області протягом останніх 3-х років обсяг внесених мінеральних добрив має позитивну тенденцію і у порівнянні з 2000 р. Він збільшився у 2,9 раза, при цьому площа удобрення розширилася на 35,1 тис.га. Стосовно органічних добрив, то тут ситуація значно критичніша, оскільки за досліджуваний період кількість внесених органічних добрив зменшилась майже у 5 разів, а удобрювана площа скоротилася на 6,8 тис. га.

У Чернівецькій області склалися в основному сприятливі умови для розвитку рослинницького комплексу за всіма видами сільськогосподарських культур, це, у свою чергу, формує позитивні тенденції розвитку і ефективності ведення тваринництва у регіоні. У контексті конкурентоспроможності, це передусім стосується інтенсивності тваринництва, що є відображенням його розвитку, та концентрації поголів'я як умови використання принципу ефективності масштабу виробництва.

За досліджуваний період поголів'я худоби за категоріями господарств Чернівецької області, незважаючи на сприятливі умови введення господарства, істотно скоротилося, у тому числі поголів'я корів – у 5 раз, поголів'я овець і кіз – 1,4 рази, коней – 12,4 рази. Разом з тим, поголів'я свиней у 2013 році порівняно з 2000 роком збільшилось у 3,8 раз, хоч до рівня 1995 року ще далеко (додаток К). Практично 90 % поголів'я ВРХ знаходиться у господарствах населення, яким за останні 10 років вдалося збільшити їхню кількість. Лише в останні роки почалося поступове відновлення свинарства та птахівництва у сільськогосподарських підприємствах. При цьому відзначені тенденції характерні не лише для тваринництва області, а й країни в цілому.

Щодо оцінки динаміки продуктивності в галузі тваринництва, то вона теж в основному має тенденцію до зростання (табл. 2.21). Найвищою продуктивність тварин здебільшого спостерігається в сільськогосподарських підприємствах Кіцманського, Глибоцького та Новоселицького районів.

Таблиця 2.21

Продуктивність худоби і птиці у сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області

Показник	2005	2010	2011	2012	2013	2013 р. в % до 2005 р.
Середньодобові прирости великої рогатої худоби на вирощуванні та відгодівлі, г	451	468	510	526	499	110,6
Середньодобові прирости свиней на вирощуванні та відгодівлі, г	117	439	492	507	468	4 р. більше
Середній річний удій молока від однієї корови, кг	3152	3947	4059	4230	4373	138,7
Середній річний настриг вовни від однієї вівці, кг	2,6	2,4	2,8	2,7	2,4	92,3
Середня річна несучість курей-несучок, шт.	221	282	266	279	267	120,8

Джерело: розраховано за даними [199, с. 89].

Стан та тенденції конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств можна оцінити виходячи з показників динаміки обсягів виробництва валової продукції та окремих її видів у натуральному виразі.

Можна стверджувати, що протягом останніх років обсяги валової продукції сільськогосподарських підприємств мали стійку тенденцію до

зростання (додаток Л.1, рис. 2.5). Якщо ж розглянути сільськогосподарські підприємства у порівнянні з господарствами населення, то тут спостерігаємо значне відставання виробництва валової продукції.

Виходячи із зазначеної інформації, можна зробити висновок, що пріоритетними напрямком сільськогосподарських підприємств у Чернівецькій області є рослинництво. Його питома вага у загальному обсязі валової продукції сільського господарства складає приблизно 66,6 %, однак простежується тенденція до зростання галузі тваринництва, особливо спеціалізація виробництва орієнтується на вирощуванні худоби та птиці, яєць, обсяги яких з кожним роком збільшуються.

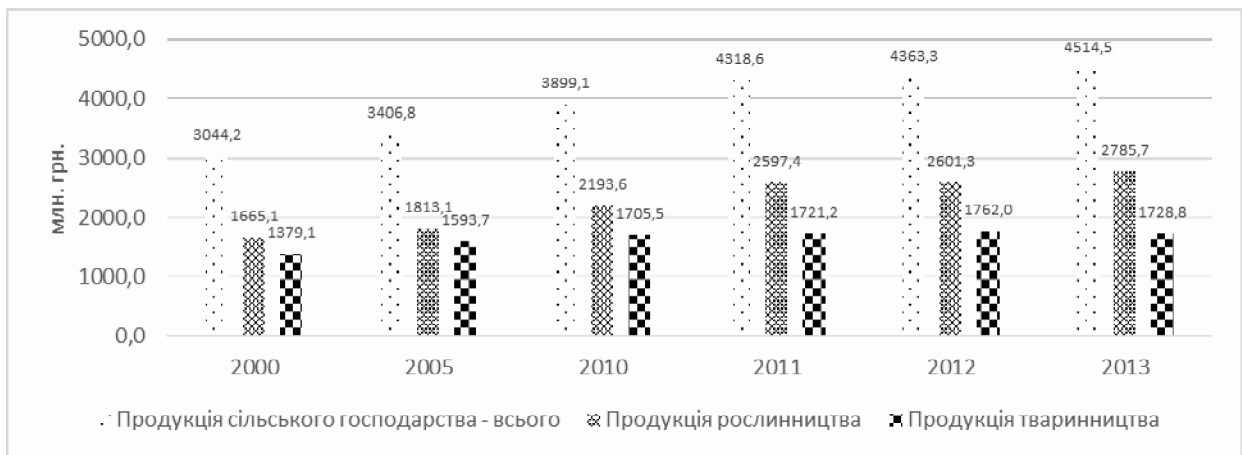

Рис. 2.5. Динаміка вартості валової продукції сільськогосподарських підприємств Чернівецької області

Джерело: розраховано за даними [199].

Якщо розглянути валовий збір основних сільськогосподарських культур та їх динаміку (додаток Л.2), то слід відмітити, що сільськогосподарські підприємства області займаються переважно вирощуванням зернових культур, плодів та ягід, соняшника. При цьому їх внесок у виробництво зернових культур у 2000-2013 рр. збільшився і становить 264,8 т. тонн. Це говорить про перспективу розвитку даних видів продукції у майбутньому, однак спостерігається різке скорочення цукрових буряків.

Щодо аналізу конкурентоспроможності продукції тваринництва в Чернівецькій області, то слід зазначити, що за останні роки вона зазнала значних змін (додаток Л.3). Виробництво м'яса у досліджуваному періоді в

сільськогосподарських підприємствах збільшилося приблизно у 3 рази, однак обсяг у господарствах населення на 11 т. тонн більше. Тенденції до зменшення поголів'я корів спостерігається й надалі, тому необхідно активно стимулювати їх збільшення через дотаційний механізм, кошти якого виділяються із спеціального фонду державного бюджету за бюджетною програмою “Державна підтримка галузі тваринництва” [156]. За цією програмою здійснюється також часткове відшкодування вартості закуплених корів, відшкодування відсоткової ставки за кредитами, залученими на будівництво і реконструкцію тваринницьких ферм й комплексів, придбання технологічного обладнання та механізмів, вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм, комплексів, підприємств з виробництва комбікормів тощо.

Розвиток підприємства є довготривалим процесом якісних і кількісних змін, досягнення яких корелює з метою функціонування підприємства. Відповідно до неокласичної теорії, метою діяльності підприємства є прибуток. Ця теорія передбачає, що ідеальним є стан конкуренції, коли існує багато конкуруючих між собою постачальників і жоден з них не має впливу на ціну. Тож наявність прибутку є основною умовою існування підприємства на ринку.

Оцінюючи діяльність сільськогосподарських підприємств Чернівецької області (табл. 2.22), необхідно відмітити, що в цілому прибуткове виробництво більшості основних видів продукції рослинництва. Разом з тим, характерним є зниження рівня прибутковості, особливо відчутним у зерновиробництві, картоплярстві та овочівництві. Найбільш вигідним у сільськогосподарських підприємствах області є виробництво насіння соняшнику.

Щодо тваринництва, то тут рівень рентабельності виробництва практично всіх видів продукції, крім виробництва яєць (66,1 %), м'яса птиці (1,8 %) у сільськогосподарських підприємствах області залишається збитковим. При цьому, рівень збитковості у динаміці років не знижується, а по окремих видах продукції тваринництва, навіть, навпаки зростає. Так, збитковість виробництва м'яса великої рогатої худоби у 2013 р. склала –

55,6 %, овець і кіз – 69,8 %, свиней – 7,6 %, молока і молочних продуктів – 2,3 %.

Таблиця 2.22

Динаміка рівня рентабельності виробництва основних видів продукції у сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області, %

Вид продукції	2000р.	2005р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.
Зернові та зерно-бобові культури	52,4	-6,3	-5,6	12,5	4,9	-4,7
Насіння соняшнику	11,2	-16,7	27,7	24,6	46,8	27,4
Цукрові буряки (фабричні)	14,1	9,9	25,6	95,7	29,8	-7,5
Овочі відкритого ґрунту	-1,1	12,4	36,2	-14,6	-64,7	-25,9
Картопля	36,9	9,8	76,6	-7,7	-7,7	-26,6
Плоди	17,5	-6,1	-66,0	-27,1	-3,5	-12,6
Молоко і молочні продукти	-1,2	17,4	-12,6	-2,5	-17,0	-2,3
М'ясо						
великої рогатої худоби	-38,3	-9,3	-33,5	-18,2	-36,8	-55,6
Свиней	-54,8	48,6	-5,5	-7,9	6,7	-7,6
овець та кіз	-30,0	-48,3	-33,6	-6,7	-48,0	-69,8
Птиці	-55,1	-10,8	-1,6	13,3	8,5	1,8
Яйця	-57,7	-12,1	12,8	55,5	40,8	66,1
Вовна	-80,7	-70,5	-83,6	16,9	-84,6	-

Джерело: розраховано за даними [199].

Розгляд рентабельності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області загалом (табл. 2.23) дозволяє відмітити, що починаючи з 2005 р. вона має позитивну тенденцію. У 2013р. сільгоспідприємства, які ведуть бухгалтерський облік у повному обсязі, від реалізації власно виробленої сільськогосподарської продукції та надання послуг сільськогосподарського характеру отримали 12,7 млн.грн. прибутку, рівень рентабельності становив 1,2 % проти 9,1 % у 2012р. Із загальної кількості 63,6 % або 63 агропідприємства отримали прибуток, який у розрахунку на одне підприємство становив 1,7 млн.грн. Збитковою була діяльність 36,4 % або 36 агроформувань, кожне з яких у середньому отримало по 2,7 млн.грн. збитку.

У рослинницькій галузі отримано 0,7 млн.грн. прибутку, рівень рентабельності становив 0,1 %, проти 9,0 % у 2012р. Одержано 3,7 млн.грн. прибутку від реалізації соняшнику, 29,5 млн.грн. – сої та 1,4 млн.грн. – від

продажу ріпаку озимого. Водночас, виробництво зернових культур, картоплі, овочів та плодоягідної продукції було збитковим.

Таблиця 2.23

**Рівень рентабельності діяльності сільськогосподарських підприємств
Чернівецької області, %**

Види продукції	2000р.	2005р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.
Продукція сільського господарства	- 4,3	13,2	16,7	14,8	8,9	0,7
В тому числі:						
рослинництво	21,2	0,1	-0,3	15,4	9,0	0,1
тваринництво	-34,3	7,7	-1,9	10,9	8,8	1,5

Джерело: розраховано за даними [204].

Галузь тваринництва у 2013р. в агроформуваннях також була прибутковою. Сума прибутку склала 6,3 млн.грн., рівень рентабельності становив 1,5 % проти 8,8 % у 2012р. Однак ефективною виявилась лише галузь птахівництва: від реалізації яєць отримано 47,9 млн.грн. прибутку, м'яса птиці (у живій вазі) – 1,1 млн.грн.

Як і у попередньому році, збитковим було виробництво яловичини, свинини, баранини, молока. Збитки від реалізації м'яса великої рогатої худоби зросли в 1,7 рази і склали 23,0 млн.грн., а рівень збитковості склав 55,6 %. Також збитковим виявилось свинарство: від реалізації продукції у 2013р. отримано 13,0 млн.грн. збитку, рівень рентабельності становив -7,6 %, тоді як у 2012р. було отримано 8,2 млн.грн. прибутку з рівнем рентабельності 6,7 %. Збитки від молочного скотарства знизилися порівняно з 2012р. у 7,6 рази (1,4 млн.грн.), рівень рентабельності піднявся з -17,0 % до -2,3 %.

Варто зазначити, що у 2013р. агроформування 4 районів з 10 отримали прибутки у сільському господарстві, рівень їх рентабельності становив 68,9–4,9 %. Серед районів найбільші прибутки від реалізації продукції сільського господарства та надання послуг одержали агропідприємства Глибоцького району (52,1 млн.грн.), водночас значних збитків зазнали господарства Кіцманського (17,4 млн.грн.), Заставнівського (14,0 млн.грн.) та Новоселицького (11,5 млн.грн.) районів.

**Кількість прибуткових та збиткових сільськогосподарських підприємств
Чернівецької області (одиниць)**

Показники	1995р.	2000р.	2005р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.
Кількість прибуткових підприємств	205	238	95	43	74	72	63
у % до загальної кількості	86,9	80,7	48,7	46,2	64,3	72,7	63,6
Кількість збиткових підприємств	31	57	100	50	41	27	36
у % до загальної кількості	13,1	19,3	51,3	53,8	35,7	27,3	36,4

Джерело: розраховано за даними [204].

Одним із напрямків, який сприяє підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, є пошук резервів зниження основних витрат виробництва. Цей підхід особливе значення має для підприємств, які застосовують стратегію лідерства у витратах. Для цього насамперед треба оцінити витрати відповідно до прийнятих елементів витрат (додаток М). З наведених даних видно, що найбільшу питому вагу у структурі витрат на виробництво продукції рослинництва займають міндобрива, оплата праці з нарахуваннями, насіння і посадковий матеріал. Більше 6 % у витратах займає орендна плата за землю, причому вона зростає як абсолютно, так і відносно. У тваринництві найбільший обсяг витрат обліковується за такими статтями, як корми (78,1 %) та витрати на оплату праці (9,4 %). Для оцінки конкурентоспроможності на основі витрат, нами проведено групування підприємств за окупністю витрат на основі співвідношення ціни та собівартості продукції (табл. 2.25).

Таблиця 2.25

**Розподіл сільськогосподарських підприємств Чернівецької області за
рівнем окупності витрат на виробництво продукції сільського
господарства, % (2013 р.)**

Види продукції	Нижче ціни реалізації		Вище ціни реалізації	
	на 10 % і більше	до 10 %	до 10 %	на 10% і більше
Продукція сільського господарства	14,1	7,1	56,6	22,2
Продукція рослинництва	11,9	13,1	48,8	26,2
Зерно	26,0	9,6	39,7	24,7
Соняшник	52,6	10,5	31,6	5,3
Продукція тваринництва	56,9	17,6	13,7	11,8
Молоко	30,8	23,1	15,4	30,8
Приріст живої ваги ВРХ	76,2	4,8	4,8	14,3
Приріст живої ваги свиней	61,8	14,7	14,7	8,8

Джерело: розраховано за даними [199;204].

З наведених розрахунків видно, що 7,1 % сільськогосподарських підприємств області в цілому з точки зору ціни продукції є слабо конкурентоздатними, а майже 14,1 % – взагалі не конкурентоспроможні. Ще гірша ситуація спостерігається у розрізі окремих видів продукції.

Основою виявлення конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів та пропонованої ним продукції і послуг є ринок. Сільськогосподарський ринок достатньо складний та непередбачуваний. Це викликано різноманітністю процесів, які там відбуваються. На будь-якому із цих ринків формується своє конкурентне середовище. Це вимагає врахування різних сегментів ринку, зокрема в розрізі видів сільськогосподарської продукції, її призначення (сировина та продовольство), територіальних відмінностей (внутрішній і зовнішній, місцевий, регіональний, національний).

Перспективи ефективної діяльності сільськогосподарського підприємства на певних ринках збуту безпосередньо пов'язані з досягнутим ним рівнем конкурентоспроможності окремих видів його продукції. Формується своєрідний ланцюжок: підвищення конкурентоспроможності продукції на засадах поліпшення якості сприяє зростанню конкурентоспроможності підприємства як суб'єкта ринку. Підприємство, продукція якого відповідає певному рівню якості, володіє конкурентними перевагами. Прагнучи повніше реалізувати ці переваги, збільшуючи при цьому свої доходи, воно мало би нарощувати обсяги виробництва відповідної продукції.

Сьогодні на внутрішніх та зовнішніх ринках у поняття якість включається все, що сприймається споживачами [187, с. 77]. Більше того, для кожної окремої людини, якість може визначатися по різному: як уособлення високої вартості продукту, безпека при використанні, товар з найкращими показниками за невисоку ціну, імідж товаровиробника, торговий бренд тощо. Якість сільськогосподарської продукції є однією з найскладніших категорій, зумовленою величезною різноманітністю видів та якісних показників сільськогосподарської продукції та факторів, що її формують. Рівень якості цієї продукції впливає на валове виробництво кінцевої продукції, витрати,

ціну, продуктивність праці, рентабельність, конкурентоспроможність продукції, а в кінцевому підсумку – на здоров'я і тривалість життя людини [228, с. 51].

Бажаючи отримати високу конкурентоспроможну позицію на міжнародному ринку, власники і менеджери підприємств повинні перш за все вміло розпоряджатися широким набором інструментів і дій, що дозволяють постійну дистрибуцію власних продуктів, серед яких найважливішими є: застосування активних рекламних компаній, підвищення якості продукції, розвиток установ, що підтримують міжнародну економічну діяльність. При цьому треба бути свідомим, оскільки безперервно зростають запити споживачів, які знаходять своє віддзеркалення у збільшеному попиті на продукти, що відзначається особливими споживчими ознаками і унікальними характеристиками (смак, вигляд, свіжість тощо).

Вагомий вплив на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств має організація просування та збуту продукції, рівень цін в залежності від каналів реалізації. Оскільки ціни є стимулюючим фактором для підвищення ефективності і якості сільськогосподарської продукції, то в залежності від каналу збуту їх рівень може коливатися. У структурі реалізації продукції сільського господарства прийнято виділяти такі канали збуту як: продаж переробним підприємствам, торгівля на ринку, реалізація населенню та за іншими каналами збуту (додаток Н).

У 2013р. агропідприємствами Чернівецької області (без врахування малих) реалізовано власно виробленої сільськогосподарської продукції на 1161,5 млн.грн., що на 15,0 % менше, ніж у 2012р., у т.ч. продукції рослинництва – на 684,7 млн.грн. (на 6,5 % менше), продукції тваринництва – на 476,8 млн.грн. (на 24,8 % менше). У галузі рослинництва найбільше коштів отримано від продажу фруктів, сої, кукурудзи та пшениці (78,4 % від загальної виручки), у галузі тваринництва – від продажу продукції свинарства та птахівництва (м'яса та яєць) – 81,7 %.

Реалізацією сільськогосподарської продукції в області у 2013р. займалося 180 агропідприємств (без врахування малих) (у 2012р. – 176). В

середньому кожним господарством продано власно виробленої аграрної продукції на 6,5 млн.грн. (у 2012р. – на 7,8 млн.грн.).

Аналізуючи напрямки реалізації продукції рослинництва у 2013р., треба відмітити, що пріоритетним був продаж за іншими напрямками, а саме комерційним структурам та іншим підприємствам (60,1 % від загальної суми виручки). Питома вага реалізації переробним підприємствам становила 22,6 % від виручених коштів, на ринку – 14,3 %, пайовикам в рахунок орендної плати – 2,8 %, населенню в рахунок оплати праці – 0,2 %.

Варто зауважити, що структура напрямів реалізації рослинницької та тваринницької продукції суттєво відрізняється. Продукція рослинництва реалізується переважно за іншими напрямками (88,5 % від загального продажу), продукція тваринництва – здебільшого переробним підприємствам (50,6 %) та на ринку (29,9 %).

Так, найбільше реалізовано за напрямком «комерційним структурам та іншим підприємствам» фруктів, зернових, олійних культур та картоплі – 78,2–94,3 % від загального обсягу.

Реалізація сільськогосподарської продукції переробними підприємствами та на ринку свідчать про високий рівень її конкурентоспроможності. Вагомою є реалізація овочів на ринку (54,0 % у загальній структурі збуту). Продаж на ринку задовольняє приблизно 2-6 % обсягів реалізації по зернових культурах, насінню соняшника, цукрових буряків. Близько 92 % яєць, реалізується сільськогосподарськими підприємствами через ринок сільськогосподарської продукції, що є найвищим показником. Переробні підприємства є основним каналом збуту для таких видів сільськогосподарської продукції як: цукрові буряки (100 % виробництва яких відправляється на переробку), молоко та молочні продукти (98,7 %), худоба та птиця (67,1 %) [197, с. 12-13].

Сільськогосподарські підприємства області, як і господарства населення та деякі інші господарські структури є постачальниками сільськогосподарської сировини переробним підприємствам. Виходячи з даних додатку Н, найбільші обсяги зернової продукції (переважно пшениці, кукурудзи та зернобобових) надходять на переробні підприємства не від населення та

сільськогосподарських підприємств, а від інших господарських структур. Практично єдиним постачальником цукрових буряків на переробні підприємства були сільськогосподарські підприємства.

Що стосується обсягів продукції тваринництва переробним підприємствам, то тут беззаперечним лідером є сільськогосподарські підприємства, які протягом досліджуваного періоду нарощували свої показники.

Відмітимо, що постачання на переробні підприємства худоби та птиці відбувається практично тільки з сільськогосподарських підприємств. Що стосується ситуації з постачанням молока на молокозаводи області, то за останні роки основним постачальником виступають господарства населення. Середні ціни на окрему продукцію в сільськогосподарських підприємствах (табл. 2.26), хоч і зростають за деякими видами продукції, однак залишаються нижчими за ціни в господарствах населення, наприклад на зернові та зернобобові культури на 35,5 %, худоби та птиці на 1,8 %, яєць – 38,7 %. Це дає можливість збільшувати обсяги реалізації і є конкурентною перевагою.

Таблиця 2.26

Середні ціни реалізації основних видів сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах (гривень за 1 тону)

Вид продукції	2005р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013 р. до	
						2010р.	2012 р.
Зерно	461,7	963,5	1468,0	1521,7	1307,6	135,7	85,9
Олія	953,5	2509,2	3186,2	3575,8	3216,8	128,2	90,0
Цукрові буряки	182,0	611,1	685,6	475,0	*	-	-
Картопля	630,3	2980,3	1452,5	1586,0	1808,0	60,7	114,0
Овочі	806,1	2131,3	1090,5	1479,5	1816,2	85,2	122,8
Плоди та ягоди	539,2	1896,1	2681,8	2053,8	2574,8	135,8	125,4
Худоба та птиця (у живій вазі)	8023,2	2499,0	3252,9	14985,8	15547,2	124,4	103,7
Молоко і молочні продукти	1136,6	2859,3	3063,5	2633,6	3353,5	117,3	127,3
Яйця, за тис.шт.	246,0	494,5	513,1	686,7	651,2	131,7	94,8
Вовна, за ц	307,3	230,0	709,7	1150,0	850,0	369,6	73,9

Джерело: за даними [199].

Сільськогосподарські підприємства Чернівецької області мають різну частку в формуванні ринку сільськогосподарської продукції, відповідно

займають різні позиції на ринку, що визначає необхідність їхнього групування (табл. 2.27, додаток У).

Таблиця 2.27

Групування сільськогосподарських підприємств Чернівецької області за часткою в ринку

Роки	Групи підприємств за часткою в ринку, %					Всього
	I - до 0,1%	II - від 0,1 до 0,5%	III - від 0,5 до 1%	IV - від 1 до 5%	V - від 5% і більше	
Кількість підприємств						
2011	63	40	13	10	7	133
2012	56	43	11	17	6	133
2013	50	50	11	15	7	133
Обсяг товарної продукції – всього, тис. грн						
2011	57832,5	357725,1	366744,3	951318,1	1792958	3526578
2012	33807,2	417589,8	277551,3	1354111	1612892	3695951
2013	27085,7	471432,6	293546,9	1167300	1654688	3614054
у т.ч. на одне підприємство, тис. грн						
2011	918	8943,1	28211,1	95131,8	256136,9	26515,6
2012	603,7	9711,4	25231,9	79653,6	268815,3	27789,1
2013	541,7	9428,7	26686,1	77820	236384	27173,3
Частка групи за обсягом товарної продукції, %						
2011	1,6	10,1	10,4	27	50,8	100
2012	0,9	11,3	7,5	36,6	43,6	100
2013	0,7	13	8,1	32,3	45,8	100

Джерело: за даними форми 50 с.-г.

Лідерами на ринку сільськогосподарської продукції є такі підприємства: ПАТ «Чернівецька птахофабрика», СТЗОВ «Котелеве», СТЗОВ «Колосок-2», ТЗОВ «Агрофірма ім. Суворова», ТЗОВ «Мрія Глибоччини», ТЗОВ «Сварог-Буковина». Разом з тим, серед підприємств з найменшою часткою на ринку в 2013 році було 35 підприємств, які фактично існували, але не здійснювали жодної продажі сільськогосподарської продукції.

Аналогічна ситуація щодо розподілу підприємств за часткою на ринку характерна і для ринку продукції рослинництва та тваринництва (рис. 2.6, додатки П.1, П.2).

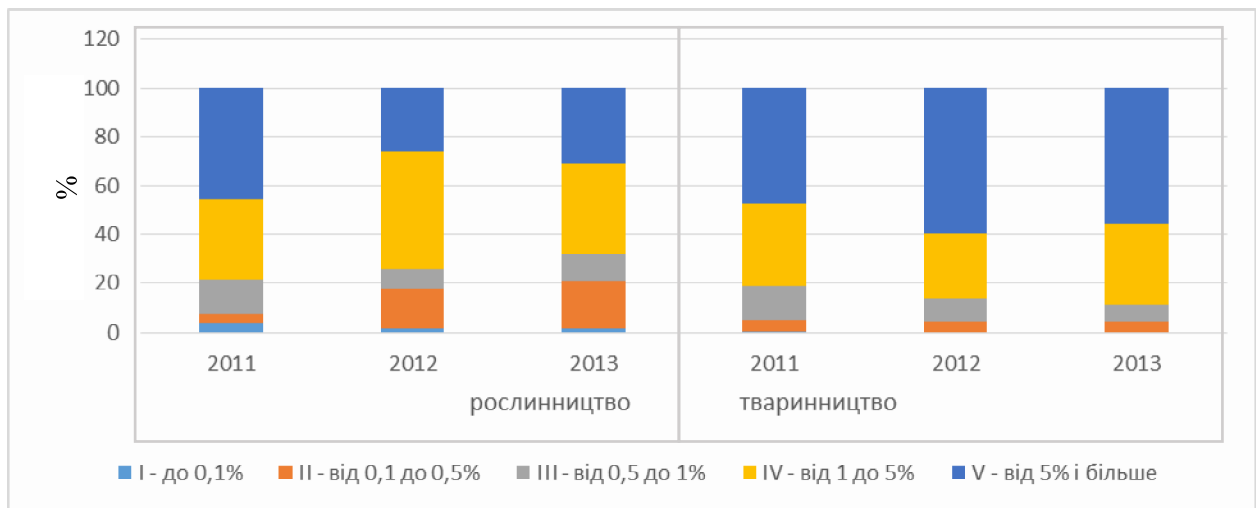

Рис. 2.6. Розподіл сільськогосподарських підприємств Чернівецької області за часткою в ринку
Джерело: за даними форми 50 с.-г.

Цілком очевидно, що більшу частку на ринку займають більші за обсягами підприємства, хоча і менші з них теж, знайшовши власну нішу та пропонуючи продукцію вищої вартості, можуть займати достатньо вигідну позицію на ринку (табл. 2.28).

Наведені дані свідчать, що навіть окремі малі підприємства займають на ринку сільськогосподарської продукції більше 5 %, натомість серед середніх і великих підприємств є такі, де їх частка не перевищує 0,1 %.

Таблиця 2.28

Розподіл сільськогосподарських підприємств Чернівецької області за часткою в ринку, одиниць (2013 р.)

Групи	Тип підприємства				Всього
	Мікропідприємства	Малі	Середні	Великі	
I - до 0,1%	12	30	8	1	51
II - від 0,1 до 0,5%		13	36		49
III - від 0,5 до 1%		1	8	3	12
IV - від 1 до 5%			5	10	15
V – більше 5 %				6	6

Джерело: за даними форми 50 с.-г.

Більш конкурентоспроможними з точки зору участі в ринку є як більші за розмірами підприємства, так і підприємства які знаходяться в низинній зоні, адже саме тут сконцентровані великі і середні підприємства (табл. 2.29).

Відмітимо, що за останні роки відбулися певні зміни у структурі підприємств щодо участі в ринку сільськогосподарської продукції, викликані передусім концентрацією ресурсів і виробництва. Зокрема, стало менше на 14 підприємств, що займали частку у ринку до 0,1 %, натомість на 13 одиниць збільшилась сукупність підприємств, що займають від 0,1 до 0,5 на ринку.

Таблиця 2.29

Розподіл сільськогосподарських підприємств Чернівецької області за часткою в ринку в розрізі природних зон (2013 р.)

Групи підприємств за часткою в ринку, %	Природні зони			По області
	Лісостепова	Передгірська	Гірська	
I - до 0,1%	38	9	4	51
II - від 0,1 до 0,5%	43	4	2	49
III - від 0,5 до 1%	12			12
IV - від 1 до 5%	15			15
V - більше 5%	4	2		6

Джерело: за даними форми 50 с.-г.

Ключовою проблемою для оцінки рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області стало відбір сукупності підприємств з огляду на наявність та достовірність даних. При цьому з огляду на застосування динамічного підходу визначення показників, враховувалась потреба врахування всіх підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність протягом 2011-2013 років. Виходячи з цього загальна досліджувана сукупність сформована з 92 підприємств. Вихідними для розрахунків стали дані форми 50-с.г.

Розраховані показники конкурентоспроможності у ресурсній, виробничій, фінансовій та ринковій сферах та інтегральний показник представлені в додатку Р.1 та Р.2 та на дендограмі (рис. 2.7). Наведені результати свідчать про достатньо широку варіацію як часткових, так і інтегрального показників конкурентоспроможності.

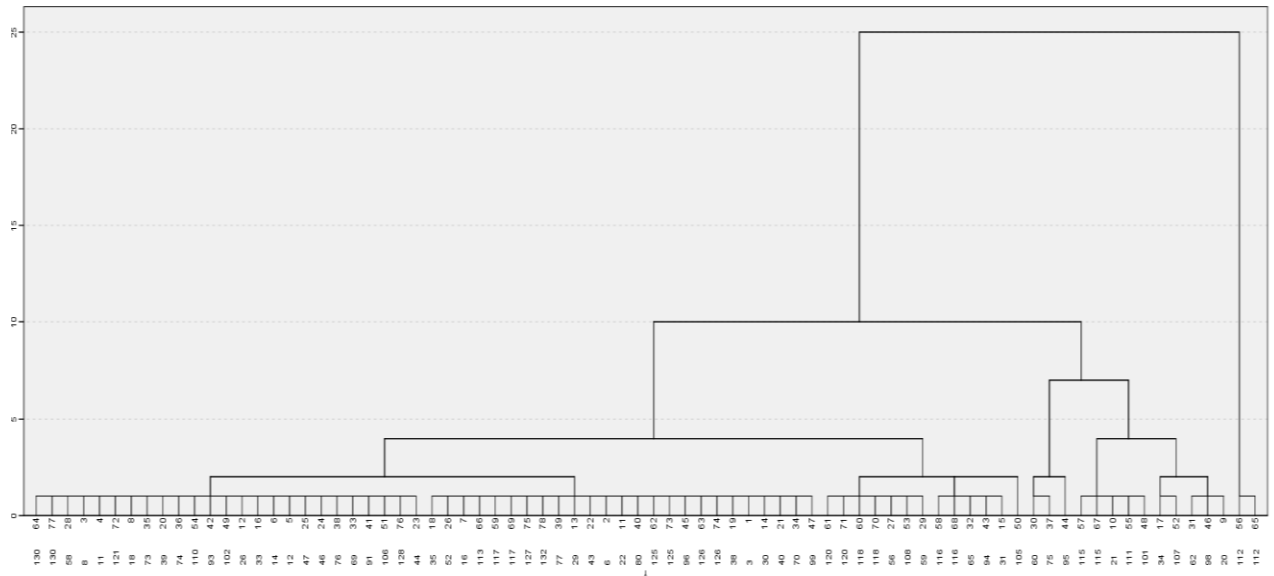

Рис. 2.7. Дендограма інтегрального показника конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області
Джерело: за даними форми 50 с.-г.

Визначений інтегральний (синтетичний) показник конкурентоспроможності дозволяє виділити чотири групи підприємств з характерним приблизним (більш-менш однаковим) рівнем:

I група – підприємства з найвищим показником конкурентоспроможності;

II група – підприємства з високим показником конкурентоспроможності;

III група – підприємства з середнім показником конкурентоспроможності;

IV група – підприємства з низьким показником конкурентоспроможності.

Класичний підхід до поділу підприємств на групи, представлений в табл. 2.30, дозволяє відмітити різний рівень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

З проведеного групування видно, що спостерігається приблизно рівномірний розподіл підприємств за рівнем конкурентоспроможності, що в значній мірі визначається рейтинговим методом її визначення. В області можна виділити 18 підприємств з достатньо високим рівнем

конкурентоспроможності та 17 неконкурентоспроможних (на фоні всіх підприємств області) підприємств.

Таблиця 2.30

Групування сільськогосподарських підприємств Чернівецької області за рівнем конкурентоспроможності на основі інтегрального показника (за рейтинговим методом)

Групи підприємств за рівнем конкурентоспроможності	Границі показника	Кількість сільськогосподарських підприємств, од.	Частка групи, %
Найвищий	до 23,78	18	19,6
Високий	23,78-39,88	29	31,5
Середній	39,88-59,07	28	30,4
Низький	59,07 і більше	17	18,5
Всього	X	92	100,0

Джерело: власні розрахунки автора.

Різні методичні підходи до визначення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, набір показників для визначення синтетичного вимагають підтвердження правильності оцінки конкурентної позиції господарюючих одиниць. Тому нами застосовано валідаційний підхід, як підтвердження правильності проведених розрахунків і правильності вибраної методики розрахунку інтегрального показника конкурентоспроможності та його застосування.

В економічній науці деколи важко проводити дослідження статистичними методами, котрі опираються на розподіл багатомірного простору випадкових величин, так як число доступних спостережень, які знаходяться в сукупності даних, як правило, не велике.

Один з перших почав використовувати спеціальну дослідницьку методику агрегування ознак З. Хельвіга. Ним був запропонований таксономічний показник, котрий являє собою синтетичну величину, яка утворена з усіх ознак, які характеризують економічне явище, яке вивчається [13; 63; 209].

Отже, класифікацію сільськогосподарських підприємств проведено методом таксономічної оцінки З. Хельвіга. Цей метод відомий як метод зразка, заснований на побудові зразкового об'єкту P_0 , що приймається за зразок

(шаблон, стандарт) чи в нашому випадку найбільш конкурентоспроможне підприємство (воно може бути і реальним).

Розглядувані змінні, відповідно до схеми, насамперед були стандартизовані. Це зроблено з метою приведення різних показників до порівнювальних величин. Стандартизацію здійснено з врахуванням середньої арифметичної та стандартного відхилення відповідного показника по сукупності підприємств.

$$Z_{ik} = \frac{x_{ik} - \bar{x}_k}{s_k} \quad (2.1)$$

де: Z_{ik} – стандартне значення показника k для кожного господарства i сукупності;

x_{ik} – відносне (коефіцієнт) значення показника підприємства;

\bar{x}_k – середня арифметична кожного показника (по всіх господарствах);

s_k – стандартне відхилення (середньоквадратичне відхилення (з нашої статистики) кожного показника по сукупності господарств).

Наступним етапом є визначення стимулянт і дестимулянт конкурентоспроможності, що є умовою визначення зразкового господарства. Приймаються найбільші значення для стимулянт і найменші значення – для дестимулянт (Z_{ok}).

$$Z_{ok} = \begin{cases} \max\{z_{ik}\} \\ i \\ \min\{z_{ik}\} \end{cases} \quad (2.2)$$

Віддаленість між окремими підприємствами і зразковим підприємством (P_o), позначена як c_{io} , визначається за такою формулою:

$$c_{io} = \sqrt{\sum_{k=1}^K (z_{ik} - z_{ok})^2} \quad (2.3)$$

$$(i=1, 2, 3, \dots, N)$$

У нашому випадку Z_{ok} – це максимальне значення по кожному показнику; Z_{ik} з формули (2.1).

Отримана змінна c_{io} не є нормованою, тому для цього застосовують таксономічний відносний вимірник, відповідно до формули:

$$d_i = 1 - \frac{c_{io}}{c_o} \quad (2.4)$$

$$(i = 1.2.3...N),$$

де:

$$c_o = \bar{c}_o + 2s_o \quad (2.5)$$

де: \bar{c}_o і s_o – відповідно середня арифметична і середнє квадратичне відхилення ряду c_{io} ($i = 1.2.3...N$), d – синтетичний показник, причому

$$\bar{c}_o = \frac{1}{N} * \sum_{i=1}^N c_{io} \quad (2.6)$$

та

$$s_o = \sqrt{\frac{1}{N} * \sum_{i=1}^N (c_{io} - \bar{c}_o)^2} \quad (2.7)$$

Відповідно отриманий синтетичний показник конкурентоспроможності d , приймає значення в межах від 0 до 1. Верхня границя його рівна 1. Чим значення d є ближчим до 1, тим підприємство менше віддалено від стандарту і характеризується вищим рівнем конкурентоспроможності. Доцільно зауважити, що оскільки в досліджувану сукупність включено і достатньо вузькоспеціалізовані господарства, то значення синтетичного показника конкурентоспроможності є достатньо низьким.

З метою порівняння двох методик розрахунку рівня конкурентоспроможності нами сукупність сільськогосподарських підприємств розподілено на 4 групи (табл. 2.31).

Отже, проведене порівняння двох методик дозволяє зробити два важливі висновки. По-перше, запропонована нами методика розрахунку конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є достатньо обґрунтованою і придатною до застосування. Підтвердженням цього є те, що

78,2 відсотків господарств співпадають щодо встановлених чотирьох рівнів конкурентоспроможності. Характерним є те, що більш точно є співпадання щодо найбільш-, найменш- і середньоконкурентоздатних підприємств.

Таблиця 2.31

Порівняння методу інтегральної оцінки та методу таксономічної оцінки визначення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області

Групи підприємств за рівнем конкурентоспроможності	Кількість підприємств в у групі	Кількість співпадань підприємств у групі	Кількість неспівпадань підприємств у групі	Кількість співпадань підприємств з суміжною групою
Найвищий	23	20	7	4
Високий	23	12	3	7
Середній	23	21	5	6
Низький	23	19	5	3
Всього	92	72	20	20

Джерело: власна розробка автора

По-друге, певні розбіжності щодо приналежності підприємств до різних груп за конкурентоспроможністю вказують на те, що різна методика визначення показників може дати цілком відмінні результати. Тож при виборі методики визначення конкурентоспроможності підприємств треба виходити з потреб прийняття конкретного рішення в сфері конкуренції та наявної інформаційної бази.

2.3. Основні чинники формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

З точки зору практики, істотним є розпізнання і розуміння, які обумовленості та чинники мають вплив на конкурентоспроможність підприємства. Конкурентоспроможність є похідною багатьох чинників, через які підприємство досягає певної позиції. Однак ідентифікація в достатній мірі універсальних і об'єктивних детермінант є складним процесом.

Нам видається правильним, щоб чинники, які впливають на конкурентоспроможність підприємств, розглядати комплексно, визначаючи їхні взаємні зв'язки та співвідношення. Ключові чинники

конкурентоспроможності сучасних підприємств мають інтерактивний характер, тому що є сукупністю взаємозв'язаних між собою факторів, які формують багатовимірний простір. Тому їх не слід сприймати як поодинокі ізольовані змінні, але як сукупність взаємозалежних елементів, які одночасно діють у відповідному часі та просторі. Такий підхід підкреслює існування ефекту їх синергетичного впливу. Запропонована авторська модель визначення інтегрального показника конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є віддзеркаленням обраних найважливіших елементів і умов, які формує зовнішнє середовище та враховує внутрішні чинники, що існують, в самому підприємстві. Варто додати, що чинники, що мають своє джерело в оточенні, незалежні від підприємства, значною мірою є похідною політики державного регулювання і механізмів регулювання ринку, а також залишаються під впливом загального економічного стану як країни, так і світової кон'юнктури. У свою чергу, внутрішні чинники мають зв'язок з діями, що здійснюються підприємством, пов'язані з фінансовою кондицією, наявними матеріальними ресурсами, інтелектуальним капіталом, організаційною структурою, прийнятою стратегією розвитку, методами управління, підприємництвом, інноваційністю і якістю пропонованих продуктів та послуг.

Конкурентоспроможність формують як внутрішні, так і зовнішні чинники. Останні, на жаль не залежні або малозалежні від господарюючих суб'єктів. Натомість внутрішні чинники формуються підприємством і можуть бути зорганізовані в такий уклад, який дозволить здобувати і утримувати конкурентні переваги на ринку. Тому, в даному питанні, вважаємо за доцільне зупинитися на таких ключових чинниках конкурентоспроможності підприємств як їх зональне розміщення, потенціал, розмір та спеціалізація підприємств.

Просторове розміщення, з огляду на різний соціально-економічний розвиток регіонів, відповідно і різні темпи структурних змін та пристосування до ринкових умов господарювання, спричиняє різний рівень конкурентоспроможності функціонуючих тут суб'єктів. Насамперед

розміщення господарюючих об'єктів формує конкурентні переваги в різних сферах та визначає їх частку та місце в конкурентній боротьбі (табл. 2.32).

З наведених даних видно, що із зростанням висотності ведення сільського господарства рівень його конкурентоспроможності знижується. Основна частка низько конкурентних підприємств знаходиться в гірській та передгірській зоні, натомість висококонкурентних – виключно в низинній зоні.

Таблиця 2.32

Розподіл сільськогосподарських підприємств Чернівецької області за рівнем конкурентоспроможності в розрізі природних зон

Групи підприємств за рівнем конкурентоспроможності	2013			
	Природні зони			По області
	Лісостепова	Передгірська	Гірська	
I – низький	16	1	0	17
II – середній	22	4	2	28
III – високий	29	0	0	29
IV – дуже високий	15	3	0	18
Всього	82	8	2	92

Джерело: розраховано за даним форми 50 с.г.

Гірші кліматичні та погодні умови, ускладнена транспортна та логістична інфраструктура вимагають додаткових витрат і не завжди сприяють ефективному веденню сільськогосподарських галузей (табл. 2.33). З огляду на зазначені причини рівень рентабельності гірського виробництва є значно нижчим в порівнянні з передгірським та низинним.

Таблиця 2.33

Рівень рентабельності виробництва в сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області

Зона	2011	2012	2013
Лісостепова	10,6	3,9	-4,1
Передгірська	30,6	32,5	35,6
Гірська	-9,0	52,7	6,3
По району	13,6	9,1	1,2

Джерело: розраховано за даним форми 50 с.г.

Очевидно, що саме фактор зональності повинен бути в більшій мірі врахований при формуванні виробничих програм господарюючих тут

суб'єктів, з орієнтацію на місцевий ринок та розвиток несільськогосподарської сфери.

Розміщення підприємств знаходить відображення в їхньому потенціалі, визначає їх економічну силу, а відповідно не тільки актуальну ситуацію на ринку, але й майбутні можливості. Економічний потенціал є достатньо складною і дискусійною категорією, оскільки охоплює дуже багато різних параметрів, як виробничих, так і ринкових. Найбільш всестороннім виміром, що дозволяє синтетично оцінити цей потенціал, є розміри підприємства. У вітчизняній літературі таким традиційно вважається обсяг виробленої валової продукції. Однак, в силу того, що основним завданням підприємств є їх формування ринкової пропозиції з метою отримання прибутку, більш вдалим є показник участі його на ринку, тобто обсяг товарної продукції. Разом з тим, одним з найбільш обмежуючих параметрів потенціалу є земельні ресурси, що дозволяє при дослідженні як показник розміру підприємств використовувати площі земель в обробітку.

Встановлені рівняння залежності рівня конкурентоспроможності підприємств від складових ресурсного потенціалу (табл. 2.34) засвідчують, що земельні ресурси є вагомим фактором. Саме тому, слід очікувати, що між господарюючими суб'єктами основна боротьба надалі точитиметься саме за придбання (оренду) земельних ділянок, що, вочевидь, підніме і ціну землі.

Таблиця 2.34

Залежність конкурентоспроможності від елементів ресурсного потенціалу по сільськогосподарським підприємствам Чернівецької області

Ресурсний потенціал	Рівняння залежності	Коефіцієнт кореляції
Всього	$y=0,00000059x^2 - 0,01016356x + 54,14627958$	-0,5473
Земельні ресурси	$y = 0,00000090x^2 - 0,01033711x + 46,77544168$	-0,3775
Трудові ресурси	$y = 0,00000238x^2 - 0,01993767x + 50,37403769$	-0,5340
Матеріальні ресурси	$y = 0,00000532x^2 - 0,02559547x + 47,45387993$	-0,4161

Джерело: розраховано за даним форми 50 с.г.

У дослідженнях перетворень вітчизняного сільського господарства і визначення інструментів впливу на підвищення його конкурентоздатності достатньо важливим є аналіз поділу господарств стосовно їх економічної сили,

яка визначається насамперед розмірами господарства. Триваюча з часів реформування подрібненість аграрної структури, що проявилася у великій кількості малих, насамперед фермерських господарств, та зростаюча кількість на ринку селянських господарств спричинили низький рівень їх ресурсного забезпечення, передусім земельними ресурсами, а також мають чітко виражений регіональний характер.

В умовах глобалізації світової економіки ми маємо справу з процесом концентрації і модернізації господарств, що через потенційне виявлення ефектів масштабу слугує покращенню ефективності продукції та конкурентоспроможної позиції, зокрема у великих господарствах, а також в малих, які забезпечують місцеві ринки. Безперечно, що ключовим показником розмірів господарства є земельні розміри і вони мають основний вплив на рівень його конкурентоспроможності (табл. 2.35).

Забезпечення вищої ефективності ведення сільськогосподарського виробництва можливе лише на основі формування оптимальних за розмірами господарств з врахуванням наявного внутрішнього потенціалу та можливостей залучення і акумуляції ресурсів.

Таблиця 2.35

Залежність конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області від площі землекористування

Групи підприємств за площею угідь, га	Розподіл підприємств				
	Рівень конкурентоспроможності				всього
	низька	середня	висока	дуже висока	
I - до 50	3	2	2	4	11
II - від 50 до 100	1	-	2	2	5
III - від 100 до 200	-	-	-	-	-
IV - від 200 до 500	11	8	3	2	24
V - від 500 до 1000	1	10	9	-	20
VI - від 1000 до 2000	1	7	8	2	18
VII - від 2000 до 3000	-	1	3	2	6
VIII - від 3000 до 5000	-	-	-	-	-
IX - від 5000 до 10000	-	-	2	6	8
Всього	17	28	29	18	92

Джерело: розраховано за даним форми 50 с.г.

У цілому можна відмітити, що фактично кожне підприємство знайшло свою нішу на ринку сільськогосподарської продукції.

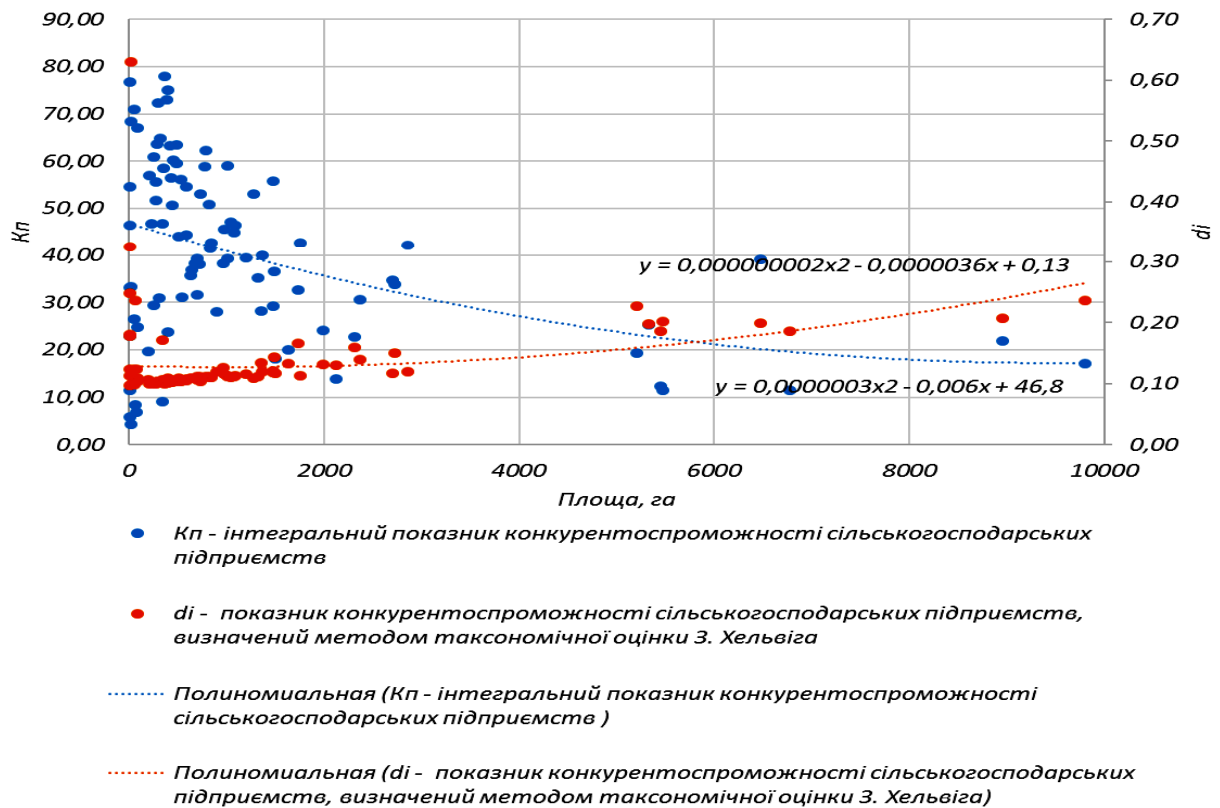

Рис. 2.8. Залежність рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області від площі їх землекористування.
Джерело: розраховано за даним форми 50 с.г.

У певній мірі можна говорити, що конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств безпосередньо залежить від розміру земель в обробітку. Проте така залежність описується параболічною функцією, що добре видно з наведеного рисунку 2.8, і свідчить про те, що конкурентоздатними можуть бути і невеликі за розмірами підприємства. Зростання площі землі в обробітку не завжди забезпечує досягнення певних конкурентних переваг. Важливим є оптимізація ресурсів, належно сформована виробнича програма та її виконання.

Основним показником, що характеризує рівень спеціалізації, є частка продукції головної галузі в структурі товарної продукції. Недоліком такого визначення рівня спеціалізації є неможливість врахувати рівень додаткових

галузей. Тому для визначення рівня спеціалізації користуються середньозваженим показником рівня розвитку товарних галузей:

$$C_i = \sum(d_i * j)^2 \quad (2.8)$$

де d_j – частка j -го виду продукту в підприємстві.

Наближення середньозваженого показника до 1 засвідчує вищий рівень розвитку товарного виробництва.

До вузькоспеціалізованих підприємств належать ті, де частка основної галузі становить не менше 50 % або двох основних галузей разом – 50 % і більше, за умови, що кожна з них у загальній сумі виручки від реалізації продукції становить не менше 25 %. Саме ці, одна або дві галузі, що мають найбільшу питому частку в структурі товарної продукції, дають назву виробничому напрямку підприємства.

Виробництво продукції основних галузей вирізняється вищим рівнем інтенсифікації та індустріалізації. Тут створюються сприятливі умови і на практиці відбувається запровадження нової техніки, новітніх технологій, прогресивних форм організації праці.

У кінцевому підсумку спеціалізація повинна сприяти збільшенню обсягів і підвищенню якості продукції, зростанню продуктивності праці й зниженню витрат виробництва, підвищенню його рентабельності та конкурентоспроможності (табл. 2.36).

Таблиця 2.36

Вплив рівня спеціалізації підприємств Чернівецької області на стан їх конкурентоспроможності

Рівень спеціалізації підприємств	Границі рівня спеціалізації	Кількість підприємств	Середній рівень конкурентоспроможності
Слабкий	0,21-0,31	3	27,49
Середній	0,31-0,41	13	42,77
Вищий від середнього	0,41-0,51	24	41,84
Високий	0,51-0,61	18	40,19
Глибокий	0,61 і більше	34	40,11

Джерело: розраховано за даним форми 50 с.г.

Проблема спеціалізації підприємства визначається насамперед обсягом

виробництва однорідної продукції. З одного боку, чим більший цей обсяг, тим нижчі постійні витрати на одиницю продукції, а з іншого – досконалішою може бути технологія виробництва. Вибір економічно найдоцільнішої технології та відповідного технічного обладнання визначає розмір виробництва. Оптимальність цього виробництва чи підприємства залежить від обраного критерію. Як засвідчила практика, обсяги виробництва мають бути такими, щоб комплекс машин і обладнання був завантажений повністю. У такому випадку собівартість виробництва продукції може бути найнижчою.

У цілому можна відмітити, що спеціалізація має достатньо сильний вплив на рівень конкурентоспроможності підприємств. З її поглибленням підприємства має кращі умови для конкуренції на ринку. Разом з тим, достатньо конкурентними можуть бути і окремі багатогалузеві господарства, працюючі на засадах диверсифікації, що дозволяє їх уникати серйозних ризиків.

Висновки до розділу 2

1. Сільськогосподарські підприємства Чернівецької області перебувають у досить вигідному географічному положенні, крім того привабливе природне середовище, відносно дешева робоча сила, значна частка родючих ґрунтів і їх екологічна чистота створюють всі умови для ефективної їх діяльності.

2. Використання резервів сільськогосподарських підприємств Чернівецької області відбувається не повністю. Це спричинено недостатньою кількістю та якістю персоналу, низькою ефективністю виробництва сільськогосподарських підприємств, неефективним використанням сільськогосподарських угідь, скорочення площ посіву, зменшення поголів'я худоби, неефективним паритетом цін на сільськогосподарську продукцію, відсутністю чіткої спеціалізації районів, непропорційністю внесення органічних та мінеральних добрив. Крім того, недостатнє фінансування з боку держави і відсутність власних коштів суб'єктів господарювання призводить до «старіння» техніки і її зношуваності.

3. Пріоритетними напрямком сільськогосподарських підприємств у Чернівецькій області є рослинництво, питома вага якого складає близько 60,4 %. У силу сприятливих кліматичних умов спеціалізація спрямована на вирощування зерна пшениці, кукурудзи, соняшника та технічних культур, що у свою чергу, також позитивно відображається на тваринництві, особливо на вирощуванні худоби та птиці, яєць, обсяги яких з кожним роком збільшуються.

4. Існує необхідність активніше залучати інвестиції та впроваджувати нові методи управління аграрним розвитком. А це можливе лише за допомогою активної державної підтримки сільського господарства.

5. Застосування валідаційного підходу з використанням методу З. Хельвіга підтверджує правильність вибору методичного підходу і системи показників оцінки конкурентоспроможності досліджуваних сільськогосподарських підприємств, оскільки відмічається 78,3 % підприємств ідентифіковані у відповідних групах за рівнем конкурентоспроможності.

6. Ключовими ендогенними факторами, що формують конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств є їх розміщення, розміри та спеціалізація. Саме цим визначається і економічна сила підприємств. Вищий рівень конкурентоспроможності спостерігається у більших за розмірами та більш спеціалізованих підприємствах.

Основні результати досліджень, які наведені у цьому розділі, висвітлені у низці публікацій автора [141, 166, 172, 173, 175, 176, 180, 182, 186, 187].

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Формування конкурентних стратегій сільськогосподарських підприємств

Основою розвитку сільськогосподарських підприємств є конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції як на регіональних так і на міжнародних ринках. Підвищення її конкурентоспроможності є головною стратегічною проблемою. Оскільки кількість продукції та її частка у загальносвітових обсягах виробництва на ринках сільськогосподарської продукції з кожним роком збільшується [123, с. 181].

Виходячи з цього, саме впровадження ефективного механізму формування та вибору конкурентних стратегій сільськогосподарських підприємств, на основі їх стратегічного потенціалу, дозволить забезпечити високу економічну ефективність їхньої діяльності та зайняти стійкі конкурентні позиції на внутрішніх і зовнішніх ринках в довгостроковій перспективі [35].

Формування конкурентних стратегій сільськогосподарських підприємств насамперед повинні базуватися на стратегічному управлінні, оскільки селекція і вибір оптимальної стратегії безпосередньо зумовлений рівнем управління. Визначення конкурентної стратегії для підприємства залежить від ситуації, в якій підприємство перебуває на конкретному етапі свого розвитку. Зокрема це стосується того, як швидко керівництво підприємства може реагувати на зміни та вплив зовнішнього середовища, які сильні позиції підприємство має, та який досвід застосування стратегічних рішень.

Таким чином, формується потреба перейти від фундаментальних питань економіки до головних проблем управління, суть якого – прийняття рішення. Для суб'єкта така ситуація може бути охарактеризована через:

- узагальнення можливих дій, з числа яких керівник може вибирати;
- збір можливих оцінок станів оточення, які не контролювані керівником;

- збір результатів, що є основою для прийняття визначеного рішення при виникненні даного стану оточення;
- суб'єктивну функцію корисності результату, що характеризує особу, що приймає рішення.

У загальному, стратегія конкуренції – це сукупність дій, направлених на створення, розширення, а передусім утримування досягнутої конкурентної переваги на основі наявного потенціалу підприємства, а також інструментарію конкурування.

Оскільки конкурентоспроможність підприємства формується в різних сферах, ситуаціях, нами на основі анкетного опитування керівників підприємств вивчено їх очікувану значимість для покращення конкурентної спроможності (рис. 3.1).

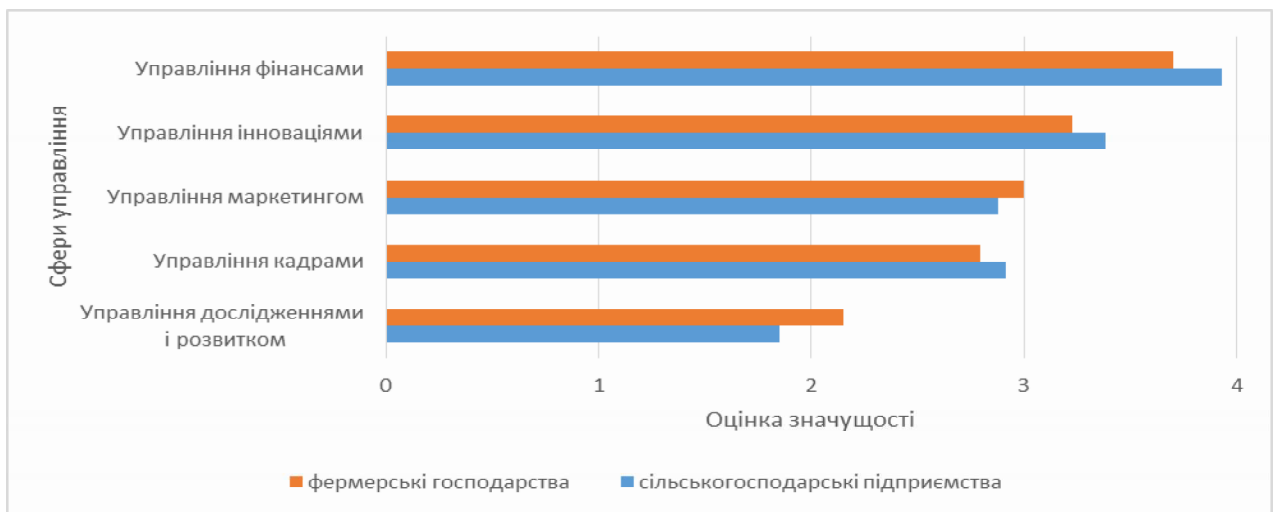

Рис. 3.1. Середня оцінка керівниками підприємств чинників, що впливатимуть в найближчі роки на зростання конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

Джерело: розраховано автором на основі анкетного опитування керівників сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств.

На основі проведеного нами опитування встановлено, що в порядку значимості такими сферами є: управління фінансами; управління інноваціями, управління маркетингом, управління кадрами та управління дослідженнями і розвитком. При цьому відмітимо, що характерні незначні відмінності між думкою керівників сільськогосподарських підприємств та власників фермерських господарств. У цілому, викликає занепокоєння надто низька

оцінка значимості сфери дослідження і розвитку, що негативно характеризує стратегічність розвитку підприємств.

Враховуючи динамічність та мінливість зовнішнього середовища, реалізація конкурентної стратегії не повинна завершуватись на етапі досягнення мети, а повинна корегуватися у відповідності до змін та загроз зовнішнього середовища, що дасть можливість не втратити досягнутий рівень конкурентоспроможності та зміцнити позиції на ринку.

Кожне підприємство, яке веде конкурентну боротьбу в галузі, користується стратегією конкуренції очевидно або неочевидно. Така стратегія може розроблятися експліцитно через процес планування або ж розгортатися приховано через діяльність різних відділів підприємства [152, с. 11].

Конкурентна стратегія є своєрідним елементом, що сполучає підприємство та його конкурентів, і, відповідно, до наявних конкурентних переваг (ринкових факторів успіху та потенціалу конкурентоспроможності). Отже, конкурентна стратегія поєднує в собі стратегію формування конкурентних переваг (потенціалу), стратегію забезпечення конкурентоспроможності підприємства та стратегію ведення конкурентної боротьби (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Складові стратегії конкурентоспроможності підприємства

Джерело: розробка автора.

Досить складним є сам механізм реалізації конкурентної стратегії сільськогосподарського підприємства, хоча він є типовим і незалежним від типу підприємства та сфери його функціонування (рис. 3.3). Насамперед конкретизуються цілі, які підприємство хоче досягти. Вони повинні бути точними та зрозумілими, досяжними, мати кількісне вимірювання, відповідати стратегіям та інтересам виконавців, конкретні часові рамки досягнення [138, с. 135].

У ринковій економіці підприємство є інструментом задоволення потреб, побажань і очікувань покупців. Його місію чи цілі можна інтерпретувати дуже по-різному, але не піддається сумніву, що одним з принципових мотивів дії є прибуток. Разом з розвитком економіки таку мету підтримують мережею різних примусів чи то адміністративних, політичних, юридичних і суспільних зобов'язань.

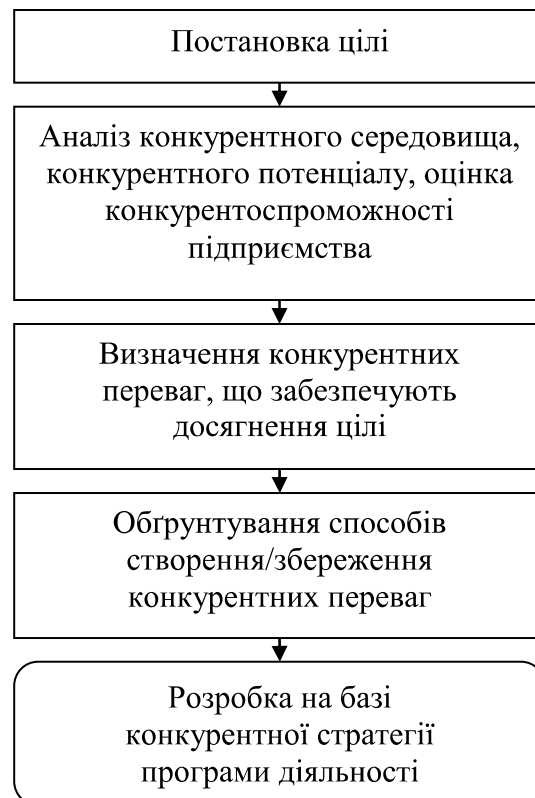

Рис. 3.3. Процес формування конкурентної стратегії підприємства

Джерело: узагальнено автором.

Використання SWOT-аналізу і оцінка сильних та слабких сторін сільськогосподарських підприємств Чернівецької області дозволяє зробити такі основні висновки (табл. 3.1):

1. Чернівецька область займає вигідне транспортно-географічне положення, що дозволяє отримувати певні інтеграційні переваги, розширювати торгівельні зв'язки із зарубіжними партнерами, інтегруватися у міжнародні структури та з меншими транспортно-логістичними витратами виходити на зовнішні ринки.

2. Наявність великотоварних сільськогосподарських та переробних підприємств, зростаюче їх значення на ринку ресурсів та продовольства створює кращі можливості адаптації до європейських стандартів та можливості модернізації і реструктуризації, більше розуміння населенням регіону необхідності і невідворотності змін.

3. Регіональні особливості створюють добрі перспективи для розвитку садівництва, овочівництва, свинарства та птахівництва. Достатньо вигідним для малих підприємств може бути заняття агротуризмом.

Таблиця 3.1

Характеристика сильних і слабких сторін сільськогосподарських підприємств Чернівецької області

Фактор	Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Земельні ресурси	1. Значна частка родючих ґрунтів і їх екологічна чистота. 2. Багатство мінеральних джерел 3. Наявність сировинної бази 4. Великі запаси водних ресурсів 5. Хороша якість питної води 6. Багата флора і фауна.	1. Недостатні капіталовкладення 2. Неефективне використання землі 3. Ерозія ґрунтів 4. Велика кількість викидів підприємств і транспорту 5. Природні катаклізми, тенденції до їх збільшення.
2. Трудові ресурси	1. Трудові ресурси 2. Наявність кваліфікованих кадрів в сільському господарстві 3. Дешева робоча сила 4. Більша наявність жінок	1. Високий рівень безробіття 2. Трудова міграція 3. Відтік кваліфікованих кадрів 4. Низький рівень життя населення 5. Низький рівень заробітної плати

3. Матеріально-технічне забезпечення	1. Наявність потужних підприємств машинобудівної промисловості, здатних виробляти конкурентоспроможну продукцію 2. Наявність енергогенеруючих потужностей 3. Технологічний досвід випуску продукції 4. Висока інвестиційна привабливість підприємств	1. Зношеність основних засобів 2. Недостатність обігових коштів 3. Низький рівень використання енергозберігаючих технологій 5. Відсутність програм стратегічного розвитку окремих підприємств 6. Низький інноваційний рівень 7. Недостатнє технічне переоснащення підприємств 8. Недостатнє впровадження інтенсивних технологій 9. Недостатня кількість інвестицій, дешевих кредитних ресурсів
--------------------------------------	---	---

Джерело: власна розробка автора.

Однак, дані переваги активно не використовуються, основними причинами чого є:

- 1) низька ефективність виробництва на малих сільськогосподарських підприємствах;
- 2) дефіцит обігових коштів;
- 3) значне зменшення енергонасиченості в сільському господарстві;
- 4) недостатнє впровадження інтенсивних технологій;
- 5) ризиковані природні умови ведення сільського господарства;
- 6) дрібнотоварне сільгоспвиробництво;
- 7) неефективне використання сільгоспугідь;
- 8) занепад сировинної бази (скорочення площ посіву цукрового буряка, зменшення поголів'я тварин ВРХ ін.);
- 9) неефективний паритет цін на сільгосппродукцію.

Із зазначеного можемо сформулювати ряд загроз, які впливають на інвестиційно-інноваційний розвиток сільськогосподарських підприємств Чернівецької області та підвищення їх конкурентоспроможності (табл. 3.2):

Таблиця 3.2

Характеристика можливостей та загроз сільськогосподарських підприємств Чернівецької області

Можливості	Загрози (обмеження)
1. Посилення транскордонного і міжрегіонального співробітництва у сільському господарстві 2. Поглиблення промоційної та маркетингової діяльності 3. Скорочення безробіття за рахунок альтернативних форм зайнятості і створення робочих місць, реалізації регіональних програм сприяння зайнятості у сільському господарстві 4. Розвиток підприємництва у сільському господарстві 5. Збільшення інвестицій в сільськогосподарські підприємства 7. Посилення інноваційної діяльності 8. Можливість створення регіональних кластерів у сільському господарстві 9. Нова продукція і розширення асортименту 10. Відновлення та розширення тваринної галузі 11. Розвиток виробництва екологічно чистої продукції	1. Нестабільність, зміна законодавчої та нормативно-правової, податкової бази 2. Невизначеність, законодавче обмеження сталого розвитку 3. Загроза втрати економічної самостійності внаслідок експансії капіталів (зовнішніх та з інших регіонів) 4. Рівень корупованості 5. Консерватизм менталітету працівників сільського господарства 6. Появи нових “центрів тяжіння” кваліфікованої робочої сили (Київ, близьке зарубіжжя) 7. Правовий нігілізм населення 8. Недотримання вимог антимонопольного законодавства конкурентами 9. Недотримання вимог корпоративних прав з боку держави 10. Нерозуміння необхідності отримання конкурентних переваг 11. Наявність тіньового сектору економіки 12. Зниження платоспроможності споживачів продукції місцевих підприємств. 13. Фінансова і цінова нестабільність, інфляційні процеси 14. Конкуренція з боку товаровиробників інших регіонів та країн. 15. Погіршення інвестиційного клімату 16. Приватизація регіональних ресурсів нерегіональними компаніями 17. Перешкоди на ринку збуту продукції сільського господарства 18. Природні катаклізми 19. Недостатнє державне фінансування

Джерело: на основі [205, с. 19-20].

Найбільш відомі конкурентні стратегії М. Портера [152]. Це в першу чергу стратегія лідерства у витратах, що ґрунтується на прагненні підприємства досягти нижчих витрат в порівнянні із конкурентами, стратегія диверсифікації, що забезпечує можливість виробництва товару з унікальними властивостями з поміж інших аналогічних та стратегія зосередження, що передбачає концентрацію на потребах одного сегмента або групи покупців. Саме конкурентні стратегії М. Портера можуть бути адаптовані до потреб

сільськогосподарських підприємств і знайти застосування в їх діяльності (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Застосування сільськогосподарськими підприємствами базових стратегій конкуренції (за М. Портером)*

Стратегія	Зміст	Засіб реалізації
Мінімізації витрат (найменші витрати)	Зменшення собівартості продукції з метою отримання більшого прибутку від її продажу на ринках, де ціни встановлює покупець.	Удосконалення технологій. Зміцнення матеріально-технічної бази. Контроль за витратами матеріальних оборотних ресурсів.
	Зменшення собівартості продукції, що дасть змогу пропонувати її споживачам за нижчою ціною.	Збільшення масштабів виробництва. Пошук найефективніших форм організації виробництва, оптимізація чисельності персоналу.
Диференціації	Пропонування товару (продукції, послуги), який за характеристиками не має аналогів на сегменті ринку.	Виробництво продукції з особливими споживчими характеристиками (екологічна чистота, свіжість, смак тощо). Виробництво товару особливо високої якості. Пропонування диференційованих за характеристиками послуг.
	Пропонування особливо зручного для споживача способу просування товару.	Формування каналу реалізації, який скорочує витрати часу та коштів покупця.
Фокусування (зосередження)	Зосередження зусиль на удосконаленні окремого товару.	Вузька спеціалізація.
	Зосередження на окремому сегменті ринку.	Формування особливого каналу реалізації, орієнтованого на цільову групу споживачів.

Джерело: розробка автора на основі [152;153;154].

Найперспективнішою в аграрному секторі є стратегія мінімізації витрат. Знизити собівартість сільськогосподарської продукції можливо за допомогою удосконалення технологій виробництва в сукупності з прогресивними змінами в організації виробництва. Сільськогосподарські підприємства, які обмежені у ресурсних можливостях, насамперед земельних і матеріальних, для суттєвого якісного удосконалення технології, відповідно мінімізації затрат праці, не можуть отримати ефект від мінімізації витрат, змушені зорієнтуватися на стратегіях диференціації чи фокусування.

Сільськогосподарські підприємства виробляють кілька типових для регіону видів сільськогосподарської продукції. Її якість відповідає вимогам оптових покупців, насамперед переробних підприємств. Продукція реалізується за традиційними каналами. Основною стратегією їх діяльності може бути мінімізація затрат. З одного боку, це дозволяє отримувати кращі фінансові результати, що можуть бути направлені на розширення виробництва і акумуляцію ресурсів, з іншого, дозволяє утриматися на ринку та розширювати його сегмент завдяки пропозиції продукції за нижчими конкурентоспроможними цінами. Кращі шанси в цьому мають великотоварні підприємства, де ефект масштабу проявляється в економії накладних та трансакційних витрат.

Конкурентні стратегії сільськогосподарських підприємств проявляються в різних сферах управління: господарській (корпоративній), функціональній, ринковій (товарній). На наш погляд, найкраще для сільськогосподарських підприємств, є застосування функціональних стратегій, серед яких: виробнича, маркетингова, фінансова, кадрова. Основні об'єкти, на перетворення яких спрямовані ці стратегії, наведені в табл. 3.4.

На сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області стратегія виробництва повинна бути скерована на: розширення виробничих розмірів підприємства, насамперед земельних; удосконалення існуючих і впровадження нових технологій; вдосконалення організаційно-галузевої структури та розміщення виробництва; підвищення якості продукції; впровадження сучасних методів управління підприємством та його структурними підрозділами.

Як засвідчують результати наших досліджень, якість продукції залежить від комплексу таких факторів: кліматичні умови; якість ґрунту; якість вихідної сировини (насіння, саджанці); рівень розвитку і впровадження новітніх досягнень науки та техніки; дотримання встановлених вимог щодо організації праці і виробництва; кваліфікація та майстерність кадрів; широке розповсюдження передового досвіду; державне регулювання. І всі ці фактори,

тією чи іншою мірою, впливають не тільки на якість продукції, а й на конкурентоспроможність підприємства.

Таблиця 3.4

**Функціональні стратегії зміцнення конкурентоспроможності
сільськогосподарських підприємств**

Стратегія	Об'єкт удосконалення	Спосіб формування конкурентної переваги
Виробнича	Технології	Удосконалення існуючих і впровадження нових технологій виробництва сільськогосподарської продукції.
	Якість продукції	Підвищення якості сільськогосподарської продукції.
	Виробничий потенціал	Розширення розмірів сільськогосподарського підприємства (передусім земельних), акумуляція ресурсів.
	Організація виробництва	Удосконалення організаційної структури і структури управління, впровадження сучасних методів управління на сільськогосподарські підприємства.
Маркетингова	Асортимент продукції	Покращення спеціалізації, диверсифікація виробництва з врахуванням очікуваних змін на ринку сільськогосподарської продукції.
	Обсяг ринку	Диверсифікація ринків збуту, вихід на нові ринки.
	Канали збуту	Удосконалення системи збуту виробленої сільськогосподарської продукції.
Фінансова	Джерела фінансування	Використання економічно обґрунтованих джерел та способів залучення капіталу на сільськогосподарських підприємствах.
	Фінансовий стан	Оптимізація співвідношень власного й залученого капіталу, основних і оборотних засобів.
	Напрями інвестицій	Обґрунтування перспективності та економічної доцільності інвестиційних проектів на сільськогосподарських підприємствах.
Кадрова	Персонал підприємства	Формування раціональної кадрової політики, інвестиції в людський капітал на сільськогосподарських підприємствах
	Мотивація працівників	Удосконалення існуючої і впровадження сучасних систем мотивації працівників на сільськогосподарських підприємствах.
Соціальна	Соціальний захист працівників	Забезпечення необхідних стандартів соціального захисту працівників на сільськогосподарських підприємствах
	Власна та регіональна соціальна інфраструктура	Формування іміджу сільськогосподарських підприємств на ринку та серед місцевої громади з метою здобуття їх прихильності.

Джерело: власна розробка автора.

Згідно діючих ДСТУ якість сільськогосподарської продукції визначається комплексом показників, серед них:

- 1) показники призначення, за допомогою яких повинна бути забезпечена достатньо повна інформація у відношенні біологічної цінності продукту (вміст білків, жирів, вітамінів, мінеральних речовин, мікрота макроелементів);
- 2) органолептичних показників (зовнішній вигляд, колір, смак, запах та консистенція);
- 3) гігієнічних і токсичних характеристик (ступінь нешкідливості продукту щодо патогенних мікроорганізмів, гранично допустимі рівні токсичних елементів, пестицидів, нітритів, антибіотиків, гормональних препаратів, радіонуклідів та інших харчових добавок).

У світі все частіше задумуються над проблемою якості сільськогосподарської продукції, оскільки високоякісна і конкурентоспроможна продукція завжди повніше і краще задовольняє суспільно-соціальні потреби. Підвищення якості продукції еквівалентне збільшенню її виробництва з меншими загальними витратами суспільної праці, що підвищує рівень дохідності підприємства від виробництва продукції. А це, у свою чергу, веде до покращення його фінансового стану, стимулювання розвитку, на основі чого і забезпечується належний рівень конкурентоспроможності підприємства.

Стратегія маркетингу передбачає формування довгострокової політики поведінки сільськогосподарського підприємства на аграрному ринку. Вона спрямована на удосконалення системи збуту продукції на основі вибору каналів і термінів її продажу, виходу на нові географічні сегменти ринку. Саме тут, сільськогосподарські підприємства Чернівецької області повинні використати всі свої переваги, оскільки їх географічне положення вкрай сприятливе.

На підприємствах маркетингові функції здебільшого виконуються керівниками, які при прийнятті рішення керуються власним досвідом та обмеженим обсягом інформації. Саме отримання достовірної, систематичної, оперативної інформації щодо номенклатури, цін, попиту та пропозиції,

місткості ринку, правових аспектів діяльності є достатньо проблематичними. Це, у свою чергу, спричинює прийняття неправильних маркетингових рішень.

Тому особливе значення, на наш погляд, належить маркетинговим дослідженням. Це стосується передусім, оцінки конкурентоспроможності окремих видів сільськогосподарської продукції за різними параметрами, вивчення місцевого ринку виробників і споживачів продукції. Це може стати основою формування відповідних прогнозів та опрацювання як виробничих, так і ринкових стратегій.

Оскільки такі дії, з огляду на фінансові, кадрові та інструментальні можливості можуть здійснюватися лише на великих сільськогосподарських підприємствах, виникає потреба в створенні відповідних маркетингових служб на рівні об'єднань сільськогосподарських підприємств або в складі відповідних департаментів агропромислового розвитку.

Фінансова стратегія повинна забезпечити оптимальне управління фінансовими ресурсами, зокрема в частині забезпечення ними підприємства, їх планування, розподілу та контролю за використанням. При цьому повинні бути враховані як внутрішні, так і зовнішні джерела фінансування, зокрема ті, що входять в склад державної підтримки.

Результатом застосування кадрової стратегії повинно стати підвищення продуктивності праці, кваліфікації та удосконалення системи мотивації працівників. Крім того, для працівників сільського господарства важливе значення має соціальна стратегія підприємства, яка передбачає створення механізму соціального захисту працівників, і має бути зорієнтована на забезпечення високих стандартів якості їх життя.

Функціональні стратегії є основною передумовою формування конкурентних переваг. Кращі результати у виробничій чи ринковій сферах, управлінні фінансовою і кадровою політиками, досконаліші маркетингові дії в кінцевому рахунку сприяють ефективному функціонуванню всього підприємства, забезпечуючи йому кращу конкурентну позицію на ринку.

Кожне сільськогосподарське підприємство діє не ізольовано і значною мірою залежно від сформованої державної політики, системи заходів щодо

розвитку відповідних галузей (насамперед сільського господарства) та відповідних територій. З іншої сторони, існують певні суспільні очікування щодо діяльності підприємств, зокрема в частині дотримання законодавства, зрівноваженого розвитку, збереження культурної та історичної спадщини, традицій тощо.

Крім того, сучасне суспільство об'єктивно зацікавлене в ефективному функціонуванні невеликих за розмірами сільськогосподарських товаровиробників, яким доводиться долати серйозні економічні труднощі, породжені як не надто сприятливим для аграрного бізнесу середовищем, так і конкурентною боротьбою з великими агровиробниками. Останні доволі активно консолідують земельні ресурси, спроможні досягти суттєвих конкурентних переваг за рахунок низької собівартості своєї продукції. Як зазначає Т. Яворська, економічна політика в нашій країні спирається на ідеологію, яка відображає інтереси монополістів і великих господарств [232, с. 331]. Натомість підтримка малого аграрного бізнесу існує тільки на папері.

У залежності від розмірів сільськогосподарських підприємств формується ще один тип стратегій, пов'язаний з їх часткою в ринку (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Пропоновані стратегії сільськогосподарських підприємств у залежності від позиції на ринку

Стратегія	Спосіб максимізації прибутку	Характеристика стратегії
Лідера ринку	Експансія на ринку, збільшення обсягів продажу і частки у ринку.	Великі інновації, високі витрати на обслуговування ринку, навчання персоналу та рекламу.
Агресора	Збільшення обсягів продажу і частки у ринку.	Великі інновації, низькі витрати виробництва, низькі ціни, інтенсивний маркетинг.
Імітатора	Збільшення обсягів продажу	Низькі витрати виробництва, висока якість продукції, тісна співпраця з лідером.
Експлуататора ніші	Високі ціни.	Поглиблення спеціалізації, низькі витрати на обслуговування ринку, звуження ринку.

Джерело: власна розробка автора.

Стратегію лідера ринку в Україні передусім застосовують великі агрохолдинги, які відрізняються промисловим типом виробництва, його високою модернізацією, використанням сучасних новітніх технологій,

економії на накладних та трансакційних витратах завдяки великим обсягам господарської діяльності. Стратегія «агресора» може бути застосована для відносно малих агрохолдингів чи сільськогосподарських підприємств, яка може бути використана на локальному ринку. Стратегія «імітатора» – це стратегія більшості сучасних сільськогосподарських підприємств, діяльність яких повністю підпорядкована ситуації на ринку, яку диктують як великі підприємства, так і монопольні клієнти на ринку.

Якщо порівняти застосування конкурентних стратегії великих і малих сільськогосподарських підприємств, то найменш перспективною для останніх є стратегія мінімізації витрат. Що стосується малих, зокрема фермерських господарств, то їх основним завданням є утвердитися в тих сегментах ринку, де відсутня серйозна конкуренція зі сторони великих виробників. Тому для таких підприємств найбільш вдалою є стратегія фокусування, тобто концентрацію на певному сегменті ринку – індивідуальні клієнти та асортименту продукції, переважно більш трудозатратної. Разом з тим, брак інвестицій, погане фінансове становище, обмеженість ресурсів та доступу до інновацій стають серйозним гальмом для реалізації такої стратегії.

Стратегії конкурентоспроможності підприємств безпосередньо пов'язані зі стратегіями економічного зростання. Проте в реальності існує багато перешкод розвитку, що негативно впливає на конкурентну позицію багатьох суб'єктів господарювання у сільському господарстві (табл. 3.6).

Успіх підприємства гарантує його розвиток, коли воно прагне зростання, розширення масштабу діяльності і виробничих чинників, структурних змін і підвищення ефективності. Основними проявами (характеристиками) розвитку підприємств, на нашу думку, можна визнати:

- збільшення частки в ринковому обігу;
- пошук нових ринків збуту;
- впровадження на ринок нових і модифікованих товарів;
- розширення фінансового потенціалу;
- комп'ютеризація облікової системи;
- здатність пристосовуватися до змін в оточенні;

- розширення знань та здійснюваних досліджень.

Таблиця 3.6

Основні бар'єри розвитку підприємств і підвищення їх конкурентоспроможності

Типи бар'єрів	Складові
Правові бар'єри	<ul style="list-style-type: none"> - складні процедури відкриття і здійснення господарської діяльності; - незрозумілість і нестабільність правових і податкових регулювань; - незнання вимог Євросоюзу; - інституціонально-правові бар'єри (бюрократія, відсутність або брак еластичності діяльності інституцій).
Економічні бар'єри	<ul style="list-style-type: none"> - фіскальна політика держави; - доступ до капіталу і фінансових послуг; - недосконала амортизаційна політика; - низька фінансова складова через відтермінування оплат контрагентами; - високі кредитні ставки.
Ринкові бар'єри	<ul style="list-style-type: none"> - зростаюча конкуренція глобальних фірм з більшим потенціалом; - зниження внутрішнього попиту на товари і послуги в силу економічної кризи.
Управлінські бар'єри	<ul style="list-style-type: none"> - не знання сучасних методів управління; - відсутність відповідних компетенцій; - відсутність бажання вчитися.
Кадрові бар'єри	<ul style="list-style-type: none"> - висока плинність кадрів; - низька кваліфікація працівників.
Освітні бар'єри	<ul style="list-style-type: none"> - ускладнений доступ до наявних знань; - низький рівень використання інтернету; - недостатній доступ до економічної інформації.
Соціальні бар'єри	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність сприйняття соціальної розшарованості; - недостатні культура підприємництва

Джерело: власна розробка.

Отже, основним завданням конкурентних стратегій аграрних підприємств повинно бути створення відповідних передумов і формування чинників, здатних створити і реалізувати конкурентні переваги сільськогосподарського підприємства, забезпечивши йому належний рівень конкурентоспроможності, а відповідно і перспективність розвитку.

3.2. Інвестиційно-інноваційна складова підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

У сучасних умовах підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та стійкий їх розвиток є запорукою

процвітання сільського господарства, яке неможливе без ефективної інвестиційної політики. Як вітчизняними, так і зарубіжними суб'єктами господарювання інвестиційний клімат розглядається як система цілеспрямованих дій, яка формується на державному та регіональному рівнях, з метою залучення додаткових фінансових і матеріальних ресурсів. Саме ефективний вплив інвестиційної політики у сільському господарстві підвищує інноваційний потенціал та конкурентоспроможність підприємств. Однак, необхідні кошти держава не у змозі забезпечити за рахунок бюджету, що зумовлює недостатній рівень задоволення потреб сільськогосподарських підприємств та залучення іноземних інвестицій.

Слід зазначити, що саме з інвестиціями в країну надходять нові технології, прогресивні форми організації виробництва, що дає можливість провести відповідні зміни та удосконалити сектори національної економіки. Крім того, простежується соціальний ефект від залучення іноземного капіталу, оскільки зменшується безробіття, виникає можливість оновлення і модернізації виробництва, передавання та вдосконалення управлінських навичок, технологій, створення додаткових робочих місць. Однак, в сільському господарстві ризики надто великі. Тому, інвестори надають перевагу промисловості, хоча інтерес до сільського господарства зростає. Крім ризиків, які характерні для сільського господарства, негативно впливають на процес іноземного інвестування наслідки економічної кризи, кредитування, страхування, жорстка податкова система, нестабільність правового та політичного середовища у країні. Така нестабільність серйозно турбує інвесторів, особливо коли законодавство зачіпає вже існуючі капіталовкладення.

Стан інвестиційної діяльності у сільському господарстві залежить від періоду окупності коштів. Через сезонність виробництва, отримання прибутку і період вкладення у наступний цикл виробничого процесу не збігається, більше того, період окупності техніки сільськогосподарського призначення занадто великий, що зумовлює інвестиційну непривабливість як галузі, так і підприємств, зокрема. Крім того, є певна невідповідність рівня та динаміки цін

на сільськогосподарську та промислову продукцію, що призводить до зниження прибутковості сільськогосподарського підприємства та є причиною незадовільного стану інвестиційної діяльності і зниження рівня конкурентоспроможності сільгосптоваровиробників.

У рейтингу інвестиційної привабливості регіонів, Чернівецька область займає 25 місце в рейтингу. Однак, як свідчать показники, інвестування в цей регіон поступово збільшується. Основними причинами інвестиційної привабливості області є:

- 1) унікальне географічне положення;
- 2) багатство природних ресурсів;
- 3) соціально-політична стабільність;
- 4) міжнародне співробітництво.

З 2004 р. аграрна політика області перейшла до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, що є природним наслідком інтеграції в світовий економічний простір, де ступінь конкуренції дуже високий. Зокрема, за останні 5 років в основний капітал агропромислового комплексу області інвестовано майже 990 млн. грн. та 11,8 млн. доларів США (на 31.12.2012 року) іноземних інвестицій, що дало змогу реконструювати старі та побудувати нові об'єкти у різних галузях сільського господарства. На сьогодні в Чернівецькій області в стадії започаткування та реалізації знаходиться 37 інвестиційних проектів на загальну суму 300 млн. гривень, з яких 25 проектів впроваджуються в галузі тваринництва. На наступні 5 років передбачається освоєння інвестицій в сільське господарство на суму 1 млрд.грн. На 2011-2015 рр. загальна потреба в інвестиціях у сільському господарстві Чернівецької області складає 1млрд. грн. [205, с.23]. Тут головним чинником інвестиційної привабливості є садівництво, вирощування ріпака, тваринництво, зокрема свинарство та птахівництво. Сучасні технології виробництва та переробки тваринницької продукції, запроваджені на таких підприємствах як: корпорація «Колос», ТОВ «Українська продовольча група», ТОВ «Тарасівецька бройлерна фабрика», ДП «М'ясо Буковини» та ряд інших [205, с. 23].

Передовий позитивний досвід засвідчує, що суттєвою рисою інвестиційних процесів у сільському господарстві є їхня соціальна спрямованість. Активно працюючи в агросфері, переважна більшість інвесторів постійно й активно включаються в життя тих територій, де ведуть свою діяльність. Після вивчення реальних потреб кожного населеного пункту з місцевою владою укладаються угоди про соціальне партнерство. Отже, здійснюється благоустрій сіл, проводиться ремонт доріг, вулиць, шкіл, фельдшерсько-акушерських пунктів тощо. Дані заходи є необхідними, оскільки в сільському господарстві порушений мотиваційний механізм, головним фактором якого є заробітна плата.

З точки зору незалежного інвестора вкладання капіталу лише в сільське господарство являється дуже ризикованим, і не входить до переліку інвестиційно привабливих галузей. Набагато вигідніше вкладати кошти в процес переробки і реалізації сільськогосподарської продукції. Тому важливим фактором залучення інвестицій в аграрний сектор економіки являється аграрно-промислова інтеграція. У Чернівецькій області це здійснюється за рахунок фінансування перспективних інвестиційних програм, ведеться будівництво нових об'єктів за спільно затвердженими планами, здійснюється пріоритетне забезпечення сировиною і матеріально-технічними ресурсами виробничих потужностей та надається взаємна допомога у збуті продукції [180, с. 50-51].

Найвагоміші внески капіталу в економіку області зробили нерезиденти з Кіпру, Великої Британії, Туреччини, Італії, Румунії, Ізраїлю, Німеччини, Франції, Віргінських островів (Британських), США, Естонії, Чехії, Сейшельських островів та Польщі, на які припадало 93,7 % від загального обсягу інвестицій [47].

На даний час країни ЄС є найбільшими іноземним інвесторами області. Основна частина капіталу вкладена в промисловість та сільське господарство. Найвищий рівень інвестиційної активності в сільське господарство займають такі країни як Велика Британія, Німеччина, Кіпр, Нідерланди (додаток С.). В перспективі очікується покращення інвестиційної привабливості

Чернівецької області, що дозволить в 2020 р. залучити близько 11,8 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій (рис. 3.4).

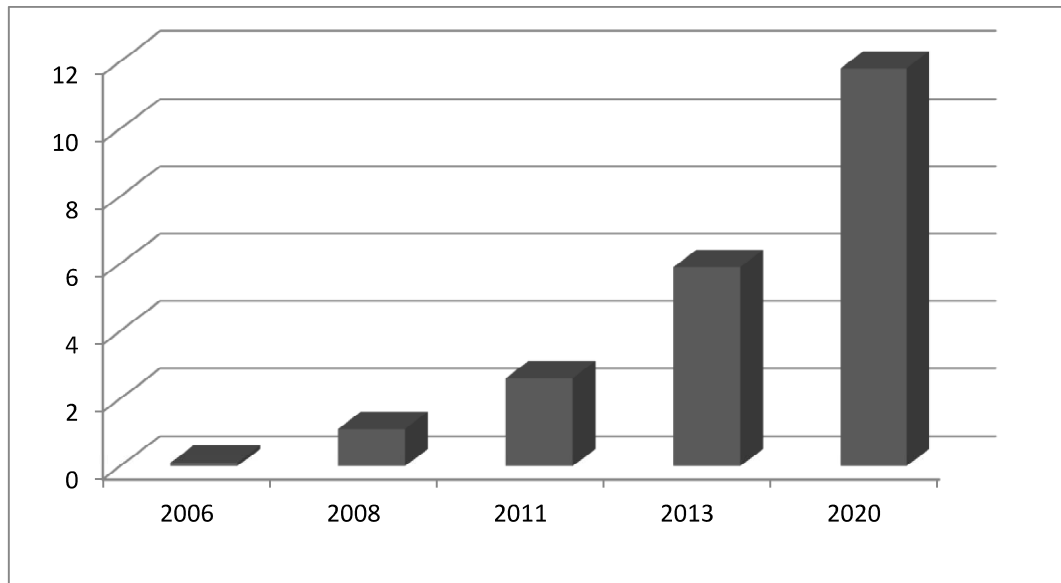

Рис. 3.4. Динаміка та обсяги іноземних інвестицій в сільське господарство Чернівецької області (млн. дол. США)

Джерело: розроблено на основі [199, с. 30]

Цікавим також залишається той факт, що у рослинництво було вкладено 71,0 % інвестицій, відповідно в галузь тваринництва – 29,0 % [48]. Причина небажання іноземних інвесторів вкладати капітал у тваринництво полягає у невідповідності продукції стандартам якості, прийнятим в ЄС. Крім того, спостерігається регіональна диспропорція розподілу прямих іноземних інвестицій в Україні. Наприклад, станом на 31.12.2013 р. найбільше інвестицій було залучено в м. Київ – 28039,7 млн.дол., що становить 48,2 % від загального обсягу, в Дніпропетровську область – 9092,1 млн.дол. – 15,6 %, Донецьку область – 3510,5 млн.дол. – 6,0 %, найменша частка іноземних інвестицій припадає на такі регіони як Чернівецька, Тернопільська, Кіровоградська – 0,3 % від загального обсягу. Така диспропорція у структурі іноземних інвестицій є одним із суттєвих недоліків у процесі інвестування сільського господарства та говорить про необхідність глибших досліджень регіонів країни з метою визначення відповідних пріоритетів [166, с. 106].

Якщо і надалі спостерігатиметься така динаміка, то прогнозується досягнення до 2020 р. такого значення показника прямих іноземних інвестицій

в розрахунку на одного жителя, що перевищить середній показник в Україні. Зазначений прогноз базується на припущенні, що чинники, які формуються на загальнодержавному рівні, не впливатимуть негативно на інвестиційну привабливість економіки області.

Потрібно відмітити, що за період з 2005-2013 рр. відзначається збільшення обсягів капітальних інвестицій насамперед за рахунок власних джерел фінансування (табл. 3.7). Також в останні роки набирають обертів банківські кредити та інші позики (від 2,8 % у 2010 р. до 13,5 % у 2013 р., тобто збільшились у 6,5 рази).

Таблиця 3.7

Капітальні інвестиції у сільське господарство за джерелами фінансування

	2005	2010	2011	2012	2013
У фактичних цінах, млн. грн.					
Всього	-	189766	184239	194354	254937
у тому числі за рахунок					
коштів державного бюджету	-	26419	15930	4625	936
коштів місцевих бюджетів	-	107	-	-	-
власних коштів підприємств та організацій	-	148812	157207	147088	218696
кредити банків та інших позик	-	5257	8212	14882	34395
коштів іноземних інвесторів	-	-	-	-	910
кошти вітчизняних інвестиційних компаній, фондів, тощо	-	9171	2890	52	-
коштів населення на будівництво власних квартир	-	-	-	-	-
інших джерел фінансування	-	-	-	27707	-
% до загального обсягу					
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі за рахунок					
коштів державного бюджету	-	13,9	8,7	2,4	0,4
коштів місцевих бюджетів	-	0,1	-	-	-
власних коштів підприємств та організацій	-	78,4	85,3	75,7	85,8
кредити банків та інших позик	-	2,8	4,5	7,7	13,5
коштів іноземних інвесторів	-	-	-	-	0,3
кошти вітчизняних інвестиційних компаній, фондів, тощо	-	4,8	1,5	0,0	-
коштів населення на будівництво власних квартир	-	-	-	-	-
інших джерел фінансування	-	-	-	14,2	-

Джерело: за даними Головного управління статистики у Чернівецькій області.

Для забезпечення визначених на період до 2020 р. темпів економічного зростання потрібні значні нагромадження основного капіталу за рахунок зростання обсягів інвестицій. Водночас потрібні не тільки кількісні, а й (що не менш важливо) якісні зміни в інвестуванні. Тобто, зростає необхідність активного залучення інвестицій у процеси інноваційного розвитку, оскільки виробники самостійно обмежені у можливостях зростання технічного рівня аграрного виробництва, впровадження ресурсозберігаючих та чистих технологій, введення системи консультування як з вітчизняними, так і з іноземними сільськогосподарськими виробниками [65; 67]. Як зазначалось, активне залучення інвестицій у процеси інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств є запорукою підвищення конкурентоспроможності.

Інвестиційна діяльність, у свою чергу, впливає на інноваційний розвиток сільського господарства, оскільки виробники самостійно обмежені у можливостях зростання технічного рівня аграрного виробництва, впровадження ресурсозберігаючих та чистих технологій, введення системи консультування як з вітчизняними, так і з іноземними сільськогосподарськими виробниками. Як зазначалось, активне залучення інвестицій у процеси інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств є запорукою підвищення їх конкурентоспроможності.

Інвестиційна політика дає змогу розробити шляхи і механізми підвищення ефективності виробництва, направлені на підвищення конкурентоспроможної продукції. Вона є гарантією соціального і економічного процвітання конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств у довготерміновому періоді з розвитком наукоємних виробництв і технологій. Тобто можна стверджувати, що інвестиції є ширшим поняттям, та неможливі без інновацій, а ті, в свою чергу, неможливі без крупних інвестицій.

В умовах коли конкурентоспроможні переваги українських виробників сільськогосподарської продукції за рахунок собівартість і ціни поступово зменшуються (а в перспективі ця тенденція посилюватиметься), необхідним стає використання у більшій мірі нецінових інструментів конкуренції. Серед

них особливу роль відіграють інновації (нові або модернізовані продукти, нові або модернізовані технології, нові організаційні і маркетингові системи). Їх послідовна генерація разом з вмінням адаптації до ринкового оточення, що змінюється, створює підприємствам більші шанси розвитку і утримання на конкурентоспроможному ринку. Це сприяє як розвитку самих підприємств, так і соціально-економічному країни та її регіонів (рис. 3.5).

Логіка інвестицій в інновації		Показники інвестиції
Мета: економічний розвиток і зростання конкурентоспроможності		зростання частки в ринку, частка експорту в продажі продукції, кількість зайнятих, величина прибутку
Результати		Частка покращеної продукції у продажі, величина продажу на ринку збуту; кількість і обсяги продажу новим клієнтам; кількість нових працівників; матеріаломісткість продукції; трудомісткість продукції.
Позитивні	Негативні	
<p><i>Дуже позитивні</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - зростання вартості покращених продуктів; <p><i>Середньо позитивні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - зростання частки фірми на ринку; - здобуття нових ринків; - покращення еластичності виробництва; - покращення якості продукції в очах клієнтів; - підвищення безпеки праці; - підвищення ефективності виробництва; - зайнятість нових працівників. <p><i>Мало позитивні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - зменшення шкоди для середовища; - зменшення матеріальних витрат на одиницю продукції; - зменшення затрат праці на одиницю продукції. 	<p><i>Дуже негативні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - зменшення доходів через вибуття з ринку пропонувані раніше продуктів; - зростання експлуатаційних витрат. <p><i>Середньо негативні</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - зниження якості продукції в очах клієнтів <p><i>Мало негативні</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - зростання ціни продуктів (через вищу амортизацію) 	
Дії		
<ul style="list-style-type: none"> - Науково-дослідна діяльність. - Закупівля нових машин і обладнання. - Інсталяція інформаційних технологій. - Навчання працівників та підвищення кваліфікації. - Маркетингова діяльність стосовно нової продукції. - Впровадження нових рішень. 		Величина видатків на окремі типи інновацій

Рис. 3.5. Логічна матриця користі і витрат інвестицій в інновації сільськогосподарських підприємств
Джерело: розробка автора.

Завдяки інноваціям можливе:

- краще пристосовування підприємства для оточення;
- підвищення якості продукції і конкурентоспроможності її продажу;
- ліквідація бар'єрів і активізація ресурсів завдяки загальній ефективності діяльності;
- вдосконалення організації і методів роботи;
- покращення умов безпеки роботи;
- заміщення живої роботи внаслідок кращої організації і вищої продуктивності праці, основаної на потужнішому і більш сучаснішому технічному обладнанні;
- розширення експортних можливостей.

Однак, в Україні не спостерігається масштабного залучення сільськогосподарських підприємств до продукування й поширення інновацій вітчизняного походження. Підприємствам вигідно закуповувати технологію і устаткування, які вже діють і випробувані, ніж з ризиком фінансувати розробку нових технологій і виробляти необхідне устаткування. Тобто, інноваційні кошти тратяться не на фінансування розвитку вітчизняної науки, а на підтримку іноземних компаній. Крім того, у країні досі простежується не достатньо високий рівень усвідомленості і прийняття інновацій на підприємствах. На сьогодні, сільське господарство України, та Чернівецької області зокрема, не дуже чутливе до інновацій, оскільки у країні досі простежується недостатньо високий рівень усвідомленості і прийняття інновацій на підприємствах. У докризовий період більша частка менеджерів підприємств вважали, що інновації їм не потрібні. Післякризові роки засвідчили вимушену появу стимулів до створення продуктів високої якості, а це, в свою чергу, вимагає змін чи інновацій. Інвестиції в інновації стають стратегічним напрямом підприємства, що суттєво збільшить важливість і розуміння покращення якості та наявність інноваційного характеру створюваної продукції, підвищення її конкурентоспроможності [159, с. 97].

На думку М. Шарко головним стимулом впровадження інновацій на підприємстві є підтримка та підвищення конкурентоспроможності

підприємств на основі використання продуктових, техніко-технологічних й організаційно-управлінських інновацій не віддаючи однозначної переваги конкурентному виду інновацій.

Специфіку інновацій у сільськогосподарських підприємствах зумовлено, особливостями самого сільського господарства. У процесі виробництва існує чітка взаємодія з живими організмами (рослинами, тваринами), виробництво має сезонний характер, високий рівень ризику, відособленість сільськогосподарських товаровиробників, віддаленість від інформаційно-консультаційних служб і організацій, які виробляють науково-технічну продукцію, різний освітньо-кваліфікаційний рівень робітників сільського господарства, залежність від природної зони та клімату [110]. З упровадженням новацій у галузь види продукції, як правило, не змінюються, тільки набувають покращених властивостей.

Впровадження інновацій та новітніх розробок у діяльність сільськогосподарських підприємств забезпечує:

- 1) підвищення урожайності культур;
- 2) підвищення рентабельності діяльності підприємств;
- 3) підвищення ефективності виробництва сільськогосподарських підприємств;
- 4) підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках;
- 5) підвищення якості продукції;
- 6) впровадження енергозберігаючих технологій;
- 7) впровадження ресурсозберігаючих технологій;
- 8) економізація виробничих процесів та ін.

Однак, на даний час недостатній інвестиційний процес призвів до низької технічної та енергетичної оснащеності виробництва. Незадовільний стан інвестицій створює реальну загрозу можливому оновленню у найближчі роки матеріально-ресурсного потенціалу до необхідного рівня забезпечення виробництва продовольчих ресурсів для внутрішніх потреб країни та розширення їх експортних поставок [182, с. 65]

Інноваційну діяльність у сільському господарстві можна розглядати на чотирьох етапах: розробка новацій, їх апробація та перевірка, відтворення новацій, а також упровадження їх у виробництво [80, с. 166]. Натомість етапи реалізації інноваційних заходів у сільськогосподарських підприємствах представлені на рис. 3.6.

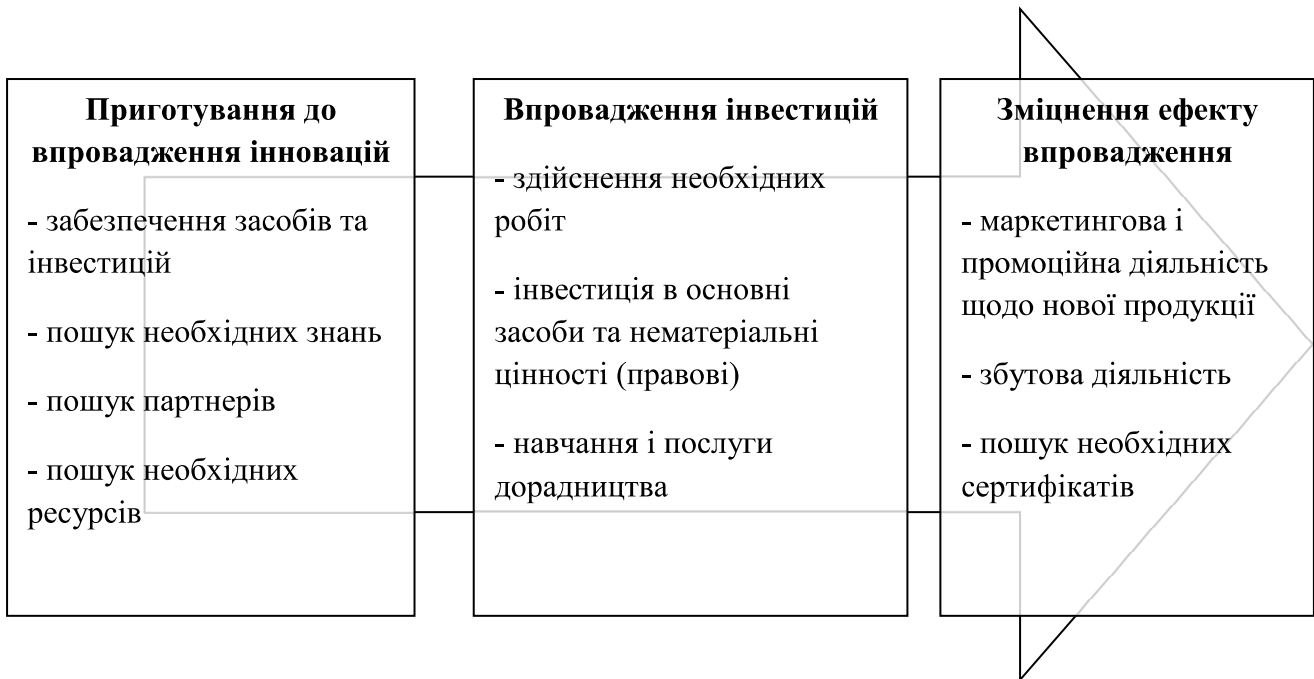

Рис. 3.6. Етапи реалізації інноваційних заходів в сільськогосподарських підприємствах

Джерело: розробка автора.

Найбільш поширеними інноваціями в сільськогосподарських підприємствах є нові сорти та гібриди рослин, породи тварин, штами мікроорганізмів, марки і модифікації сільськогосподарської техніки, технології, хімічні та біологічні препарати (вакцини), економічні розробки. Апробацію та перевірку отриманих зразків здійснюють наукові установи і спеціальні державні установи та організації. Існує певна інфраструктура щодо відтворення новацій у сільському господарстві (насінницькі господарства, племінні заводи тощо).

Взагалі інноваційний процес у сільськогосподарських підприємствах характеризується тривалішими термінами розробки й апробації, особливо при веденні селекції сортів у рослин та порід тварин. Так, інноваційний процес від початку селекційної роботи до впровадження нових гібридів цукрових буряків

триває 25 років, з них 18 – припадає на селекційний процес, а в селекції порід тварин – 20-30 і більше років. Крім того, сільськогосподарським підприємствам необхідні і технологічні інновації, які ґрунтуються на дотриманні певних рекомендованих пропорцій у структурі посівів.

Однак, недостатня фінансова підтримка не дає змогу широко застосовувати новітні технології, які широко використовуються закордоном. Проведені розрахунки показують, що для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області до рівня підприємств з високою конкурентоспроможністю необхідно в основні засоби інвестувати 37,2 млн. грн., до рівня з найвищою конкурентоспроможністю – майже 70 млн. грн. (табл. 3.8).

Нові технології базуються на вирощуванні культур з мінімальним і нульовим обробітком. Суть яких полягає в тому, що насіння висівають у необроблюваний ґрунт, а захист рослин здійснюється хімічними методами. Дану методику було використано у Дніпропетровській області та виявлено що за мінімальної технології врожайність зернових зменшилась на 2,2-3,5 %, й на 7,9-9,4 % – за нульової технології, однак спостерігається приріст урожайності соняшнику на 8,1 % та 8,6 % відповідно. Проте у Сирії (де родючість ґрунтів набагато нижча) у районі Камшлі підвищення врожайності пшениці за технологією нульового обробітку становило 11-13 %, а в регіоні Ассака – 70-80 % порівняно з традиційною [124].

Таблиця 3.8

**Потреби в інвестиціях для підвищення конкурентоспроможності
сільськогосподарських підприємств Чернівецької області**

Типи підприємств за рівнем конкурентоспроможності	Потреба в інвестиціях до рівня підприємств з конкурентоспроможністю			
	Високою		Дуже високою	
	на 1 га, грн	Всього, тис. грн	на 1 га, грн	Всього, тис. грн
Низька	1640	9973	2128	12940
Середня	1256	27190	1744	37754
Висока	X	X	488	18898
Дуже висока	X	X	X	X
Всього	X	37163	X	69592

Джерело: розрахунки автора.

Враховуючи вітчизняний і світовий досвід, в таких господарствах Чернівецької області як ПП „Мамаївське”, СТОВ „Валявське”, СВК „Агрофірма „Оршівська”, СВК імені Суворова вже декілька років не використовують плуги, а замість них придбано і впроваджено сільськогосподарські машини поверхневого та мінімального обробітку. В 2010 році мінімізована система обробітку ґрунту застосовувалась на 70 % всієї посівної площі. У перспективі господарства повністю перейдуть на мінімалізацію обробітку та систему NO-till. Знаряддя, які використовуються, як правило, імпортного виробництва, в конструкції яких передбачено декілька операцій, що дає можливість ефективно підготувати ґрунт до відповідних умов, заощадити кошти і час. За рахунок широкозахватних агрегатів, вдається значно скоротити виробничі витрати і відповідно збільшити рентабельність господарств. На полях області вже працюють і надалі працюватимуть надійні, сучасні трактори і комбайни. Це дає можливість вилучити з виробництва цілий ряд сільськогосподарських машин і тракторів, які практично давно виробили свій ресурс і не мають перспективи для подальшого використання [205].

У світі активно для тракторів та автомобілів запроваджують альтернативні види палива. Оскільки в Україні сільське господарство споживає дизельного палива в межах 3 млн.т., то біодизелем (виробляється з олійних культур – ріпак) можна замінити 30 % або 1 млн.т., а біоетанол (виробляється зі зернових культур) можна додавати до бензину з нафти, приблизно 30-40 % та використовувати його виробництво при невисоких цінах на зерно на господарському і міжгосподарському рівні. Ці та інші новітні технології неможливо запроваджувати без належної фінансової та державної підтримки [182, с. 66].

Однак, крім технічних та технологічних інновацій для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств області необхідні:

- біологічні інновації, які спрямовані на удосконалення технологій виробництва вже існуючих видів рослинницької і тваринницької продукції, результатом чого є їх здешевлення, покращення якості;

- організаційно-економічні – організація системи зберігання, переробки і реалізації продукції, покращення умов і підвищення безпеки праці [159, с. 97-98];
- соціальні – різні форми активізації людського чинника (професійна підготовка й підвищення кваліфікації персоналу, перш за все керівного складу всіх рівнів; стимулювання творчої діяльності; поліпшення умов і постійне підтримування високого рівня безпеки праці; охорона здоров'я людини та охорона довкілля; створення комфортних умов життя тощо);
- юридичні – нові і змінені закони та різноманітні нормативно-правові документи, що визначають і регулюють усі види діяльності підприємств та організацій;
- хімічні інновації – нові добрива і їх системи, засоби захисту рослин;
- інновації в менеджменті – нові форми організації і мотивації праці, удосконаленні методи ефективного управління персоналом;
- маркетингові – вихід на нові сегменти ринку, удосконалення якості продукції та розширення асортименту, нові канали розподілу продукції.

У інноваційних процесах, що відбуваються у функціонуючих сільськогосподарських підприємствах, особливу увагу заслуговує їх стратегічне управління. У ефекті інновації в господарських суб'єктах відбуваються суттєві зміни в сфері і способі введення в дію вже існуючих економічних ресурсів. Інновації визнаються не тільки як вид стратегії, але також як найважливіший елемент стратегії всіх підприємств, незалежно від масштабу і їх сфери дії.

Сільськогосподарські підприємства можуть використовувати різні інноваційні стратегії (табл. 3.9).

Типи інноваційних стратегій сільськогосподарських підприємств

Критерії класифікації	Види стратегій	Коротка характеристика	Типи сільськогосподарських підприємств
Цілі інновації	Товарна	Нова продукція, нові корисні властивості	Мікро, малі, середні, великі
	Процесова	Нові процеси, модернізація старих процесів	Середні, великі
	Організаційна	Нові організаційні системи, нові методи управління	Середні, великі
Фактори інноваційності	НДР	Розвиток власної бази НДР, співпраця з НДР установами	Середні, великі
	Навчання працівників	Створення власного інтелектуального потенціалу	Великі
		Підвищення кваліфікації	Мікро, малі, середні, великі
Способи впровадження інновацій	Піонерська (абсолютна)	Ізольована, пов'язана, ринковий лідер	Мікро, малі
	Вторинна (імітаційна)	Ізольована, пов'язана, лідер за витратами.	Середні, великі
Відношення до екологічних проблем	Зменшення витрат	Зменшення витрат у виробника і затрат на експлуатацію у споживача	Великі, середні
	Покращення якості	Виробництво екологічної продукції	Мікро, малі, середні
	Екологізація	Екологізація продукції, процесів, упакування	Малі, середні
Ринок	Формування думки клієнтів	Постійний контакт з клієнтом, вигода від закупівлі продукції, частка продукції здорового харчування, екологічної	Мікро, малі, середні, великі
	Пошук нових ринків		
	Утримання існуючих ринків		

Джерело: розробка автора.

Стосовно всіх типів сільськогосподарських підприємств, то вони можуть застосовувати практично всі типи інтраверсійних інноваційних стратегій, зокрема:

- стратегії привабливості сільськогосподарської продукції і зміцнення частки в ринку;
- стратегії продукту з точки зору корисності та доданої вартості;
- стратегії продуктивності людського капіталу і капіталу ресурсів.

Для середніх та великих підприємств у більшій мірі пасують екстраверсійні інноваційні стратегії, зокрема:

- атакуючі, стосовно підприємств з лідируючими позиціями на ринку (агрохолдинги та великі підприємства), завдяки кращим можливостям бути піонерами в інноваціях (доступ до інновацій);
- оборонні інноваційні стратегії, утримання переваги в ринку, завдяки інноваційним рішенням в умовах обмеженості розширення ресурсів;
- контратакуючі стратегії на основі модифікації і розвитку продуктів, перехід на вищі рівні ринків (продажу) та вичерпання фінансових можливостей конкурентів.

Формою організації соціально-економічної діяльності підприємств, яка в останні роки застосовується в практиці управління та спрямована на формування їх конкурентних переваг, є кластери. Сутність розглядуваної проблеми пов'язана із зростаючим значенням кластерів для підвищення конкурентоздатності та інноваційності економіки, що знаходить своє відображення в широкому функціонуванні кластерів та наявності багатьох програм і ініціатив щодо їх підтримки в Європейському Союзі.

У світі прийнятий висхідний підхід до розвитку кластерів (*bottom-up approach*), який означає, що головними дійовими суб'єктами у процесі створення кластера мають бути підприємства найбільш інтегровані з місцевим ринком. При цьому мінімальною є діяльність органів державної влади, які відіграють другорядну роль і фокусуються, головним чином на створенні відповідної інституційної інфраструктури середовища функціонування кластера та наданні різних програм допомоги, спрямованої на підтримку процесу створення кластера, особливо на ранніх стадіях.

З метою з'ясування передумов та чинників формування кластера запропонована його модель. (рис. 3.7). Ця модель складається з двох груп чинників:

- 1) Внутрішні передумови, що характеризують кластер і етапи його розвитку:

- особливість кластера – описує умови і необхідність функціонування кластера (ідея, місія, бачення, головних учасників – головні постаті, лідери, аніматори, координатори, потенціал кластеру), спеціалізація, кількість і характеристика суб'єктів, потенціал попиту, пропозиції та конкурентоспроможності;
- динаміка розвитку – етап в циклі життя, модель управління, активність кластеру, шанси і загрози, сильні і слабкі сторони, ефекти діяльності;
- відносини в кластері – тип кластеру (загальний та детальний), комунікація, сфера діяльності, рівень довіри тощо).

Рис. 3.7. Модель кластеру

Джерело: власна розробка.

2) Зовнішні передумови описують:

- роль кластеру для регіону і учасників: місце в політиці розвитку регіону, очікування від діяльності кластеру для регіону і учасників, можливості від діяльності кластеру;

- ключові орієнтири стосовно державної кластерної політики, стосовно конкурентоспроможності, інноваційності, ефекти діяльності в різних масштабах;
- підтримка кластеру: джерела підтримки, сфера підтримки, можливості використання підтримки

Кожен з відмічених чинників вимагає деталізації, що можна представити як в кількісному, так і в якісному виразі. Враховуючи, що така модель є універсальною, при побудові конкретного кластеру треба врахувати основні принципи, опрацьовані в світовій економічній літературі, зокрема: географію і територію кластера, його глибокiсть, широкiсть та густоту і структуру власності [1; 5].

Кластери як локалізовані системи виробництва та інновацій є глобальним явищем, відповідно не обмежуються лише однією країною. Не обмежується їх існування і лише групою розвинених країн, оскільки кластерні структури функціонують в багатьох країнах світу, навіть у тих, що розвиваються. Кластери мають часто міжгалузевий характер, тобто вони включають в себе як підприємства ключових та суміжних галузей, а також низку спеціалізованих інституцій (науково-дослідних, тренінгових, маркетингових тощо).

Особливою проблемою є процес розвитку кластеру. На наш погляд, як кожне явище, для кластеру характерний певний цикл життя, тобто характерні певні етапи (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Етапи розвитку кластеру

Джерело: власна розробка.

Характерними рисами для кожної фази є:

Вихідний стан:

- відсутність формальних спільних дій;
- відсутність сформульованих спільних цілей;
- існує спільна сфера діяльності.

Кластерна ініціатива:

- відсутність структури;
- відсутність формальних спільних дій;
- сформульовано вступні спільні цілі;
- можливе визначення неформального спільного лідера;
- можливе існування неформального переліку членів кластеру.

Кластер:

- існує вступна організаційна структура;
- відсутність формальних спільних дій;
- можлива наявність правового документа про створення кластеру;
- формально вибраний лідер;
- визначено цілі діяльності;
- визначено перелік членів.

Кластерна організація:

- існує організаційна структура;
- встановлення спільних дій;
- існування юридичного документа, що засвідчує створення кластеру;
- вибраний формальний лідер;
- визначено цілі діяльності;
- чітко сформовано перелік членів.

Представлена характеристика фаз розвитку кластеру вказує на необхідні дії щодо можливості їх створення у сільському господарстві Чернівецької області. Прийнятий висхідний підхід до створення кластерів показує, що головні дійові особи, які беруть участь у процесі створення кластера, мають бути професіоналами, найбільш інтегрованими на місцевому ринку.

Основними чинниками процесу організації кластерів є ресурси підприємств, нагромаджені в регіоні, економічна сфера, технологічні організації (парки, інкубатори), фінансовий капітал (підприємств, держави

інших організацій), а також розуміння учасниками суті отримуваних ефектів, свідомість (розуміння локальних лідерів), організаційне і формально-правове забезпечення.

На території Чернівецької області існують певні науково-дослідні установи, що займаються питаннями сільського господарства. Зокрема, Буковинський інститут агропромислового виробництва Національної академії аграрних наук України, Придніпровська дослідна станція садівництва Інституту садівництва НААНУ. Наукові розробки з сфери сільського господарства проводяться і в інших наукових закладах області, зокрема в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, Чернівецькому торговельно-економічному інституті Київського національного торговельно-економічного університету. Спеціалізація області та оцінка умов діяльності сільськогосподарських підприємств та інших суб'єктів господарювання вказують, що в області найбільш перспективним є створення трьох кластерів: плодово-овочевого, м'ясного та агротуристичного.

Загальна оцінка інвестиційно-інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств дозволяє відмітити, що у перспективі існуючі проблеми можна вирішити шляхом:

- 1) покращення інвестиційної привабливості регіону, шляхом розробки державної стратегії, спрямованої на активізацію інвестиційного клімату;
- 2) розширення бюджетного фінансування фундаментальних наукових досліджень у даній сфері;
- 3) підвищення розміру прямої державної інвестиційної підтримки сільськогосподарських підприємств та посилення державного контролю за цільовим витрачанням коштів державного бюджету, спрямованих на інвестиції;
- 4) удосконалення законодавства щодо іноземних інвестицій, а саме розширення гарантій для іноземних інвесторів. Йдеться насамперед про захист інвестицій від політичних (некомерційних) ризиків за

- допомогою страхування, яке потребує детальнішої правової регламентації;
- 5) спрощення процедур, які регламентують взаємовідносини між державою та підприємцями у сфері залучення іноземних інвестицій;
 - 6) впровадження інноваційних продуктів з метою підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, забезпечення зростання фінансових накопичень та їх трансформацію в інвестиції, що сприятиме підвищенню рівня конкурентоспроможності;
 - 7) підвищення ефективності планування, організації та контролю інноваційною діяльністю [159, с. 98];
 - 8) розширення географії країн-партнерів зовнішньоекономічної діяльності, встановлення нових довгострокових міжрегіональних контактів, що сприятиме розширенню міжнародних зв'язків сільськогосподарських підприємств Чернівецької області.

Крім того, при реалізації завдань розвитку інноваційно-інвестиційної політики сільськогосподарських підприємств мають враховуватися основні принципи, що дозволять підвищити ефективність функціонування підприємства:

1. Принцип цілісності – дозволяє підвищити ефективність діяльності підприємства одночасно за рахунок активізації інвестиційної та інноваційної діяльності.
2. Принцип пріоритетності – активізація інноваційно-інвестиційної діяльності має здійснюватись в умовах обґрунтованих перспективних пріоритетів розвитку.
3. Принцип селективності – припускає відбір інноваційних проектів, що приносить позитивний економічний, соціальний ефект, для включення їх в програму інвестування.
4. Принцип ефективності – припускає можливість державної фінансової підтримки інноваційних проектів, що дозволить значно підвищити ефективність інноваційно-інвестиційних проектів.

5. Принцип альтернативності прийняття управлінських рішень – припускає багатоваріантність прийняття рішень по інноваційно-інвестиційним проектам в цілях врахування ситуації ризику та невизначеності [64, с. 64].

Отже, для активізації розвитку сільськогосподарських підприємств Чернівецької області необхідно суттєве покращення його інвестиційного забезпечення. Інвестиції та інновації тісно взаємопов'язані та взаємодіють між собою, однак тільки при цільовому спрямуванні інвестиційних коштів досягається значний позитивний економічний ефект, зростає рівень конкурентоспроможності. Тому, незважаючи на економічну нестабільність, сільськогосподарські підприємства Чернівецької області повинні шукати шляхи залучення коштів, що є основою для забезпечення та розвитку інновацій.

Слід зазначити, що тільки цілеспрямована державна політика щодо подальшого розвитку аграрного сектору на інвестиційно-інноваційній основі здатна забезпечити позитивно спрямовану взаємодію аграрного, промислового та банківського капіталів. Так, у Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року [155], визначені основні стратегічні напрямки інноваційного розвитку аграрного сектору. Йдеться, зокрема, про впровадження сучасних технологій для вирощування і переробки сільськогосподарської продукції, розвитку селекції та генної інженерії, енергозбереження та виробництво біопалив, меліорація та докорінне поліпшення земель, розвиток органічного землеробства і деякі інші. Намічені також заходи щодо поліпшення діяльності установ аграрної науки, створення умов для міжнародного співробітництва в сфері наукової та інноваційної діяльності.

Отже, тільки комплексна реалізація інвестиційно-інноваційних складових забезпечить підвищення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області

3.3. Забезпечення умов конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на державному і місцевому рівнях

Після вступу України до Світової Організації Торгівлі посилилися вимоги до сільськогосподарської продукції, яку зможуть виготовляти тільки конкурентоспроможні підприємства. Саме такі підприємства зможуть використовувати переваги міжнародного співробітництва у інвестуванні, кредитуванні, сертифікації, страхуванні, науково-технічному забезпеченні сільськогосподарського виробництва та реалізації продовольчих товарів.

Протягом останніх років заходи, які приймалися на державному рівні, не створили стабільних передумов для конкурентного розвитку аграрної економіки. Нестабільність політичної ситуації, невизначеність напрямків розвитку держави та сфери економіки, не системність здійснюваних реформ негативно впливали на конкурентоспроможність аграрної сфери економіки. Однак, незважаючи на недосконалість системи управління, роль держави у розвитку сільського господарства вкрай необхідна. Саме тому з огляду на цілі та часові пріоритети нами запропонована система державної підтримки підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств (рис. 3.9).

Оскільки вирівнювання можливостей виробництва в сільському господарстві ґрунтується на концепціях паритету доходу й паритету віддачі ресурсів, то відповідно прибутковість сільськогосподарської діяльності й ефективність використання ресурсів в сільському господарстві мають бути на рівні інших галузей економіки. Саме цим спричинено те, що в усьому світі сільське господарство традиційно виступає дотаційною галуззю економіки, оскільки є високо ризикованою сферою господарювання з повільним оборотом капіталу.

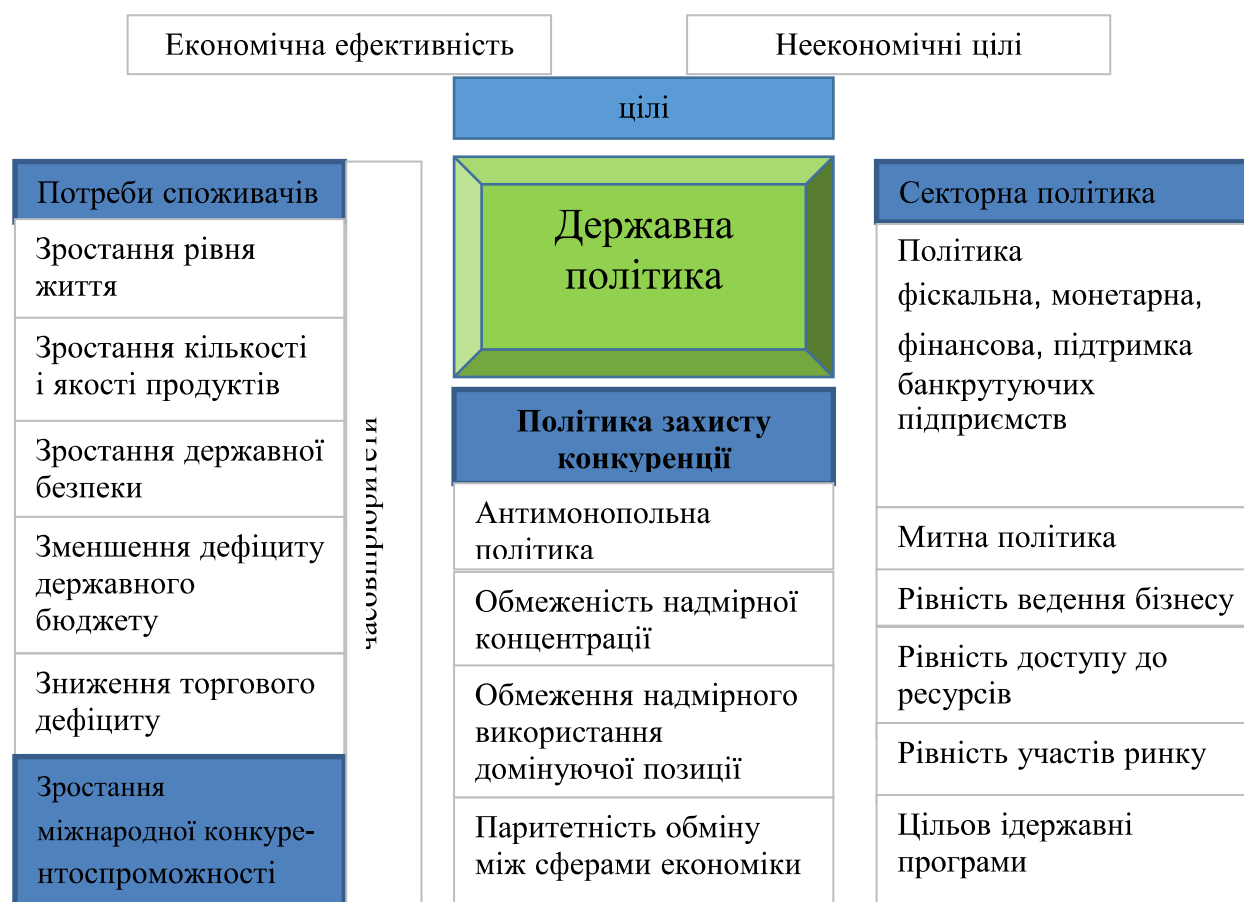

Рис. 3.9. Система державної політики підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств
Джерело: власна розробка автора.

Однозначно оцінити роль дотацій у розвитку аграрної сфери дуже важко, оскільки вони можуть бути як стимуляторами, так і дестимуляторами виробництва та в значній мірі виконують соціальні функції. Низька віддача від надання дотацій в Україні пояснюється як обмеженими обсягами бюджетних коштів, так і порушеннями у їх призначенні та використанні.

Аналіз видатків Державного бюджету 2013 р. свідчить про значні скорочення фінансування майже всіх програм в аграрному секторі в порівнянні з бюджетом на 2012 рік. Тому, для залучення фінансових ресурсів у сільському господарстві необхідно розробити систему державного фінансування, яка б забезпечувала доступність програм всім суб'єктам господарювання та враховувала специфіку їх діяльності, сезонність, неврожаї тощо. Прикладом гарантування цього може бути створення спеціалізованих банківських установ, які б обслуговували сільськогосподарські підприємства

на основі пільгового кредитування та тісної співпраці між банком і підприємцем, наприклад: щорічне обговорення ставки відсотка, розмір позички, виду заборгованості в залежності від економічного становища господарства.

Фінансування галузі вкрай незадовільне і це спричинено в наслідок розпорошеності державних коштів за різноманітними програмами та окремими заходами, незабезпечення на ринку однакових економічних умов, недосконалості механізмів підтримки, нерационального використання бюджетних коштів, відсутності довгострокової стратегії та вибору пріоритетів ринку, ненадходження коштів до безпосереднього виробника. Це, у свою чергу, зумовлює незадовільну якість насінневого та племінного матеріалу, обмежує продуктивність сільськогосподарського виробництва, спричинює збільшення частки ґрунтів, які є непридатними для введення сільського господарства, та занепад вітчизняної машинобудівної галузі.

Однак, крім державного фінансування сільського господарства, існують й інші надходження (рис. 3.10).

Рис. 3.10. Структура джерел фінансування сільськогосподарських підприємств
Джерело: розроблено на основі [93].

Оскільки ситуація з внутрішніми джерелами у сільськогосподарських підприємствах достатньо складна, то необхідно активізувати зовнішні ресурси залучення коштів, зокрема кредитування.

Залучення коштів шляхом кредитування має ряд проблем. Сільськогосподарським підприємствам порівняно з підприємствами інших галузей складніше одержати доступ до кредитних ресурсів із таких причин: високі процентні ставки, низька рентабельність і нестабільний рух готівкових коштів у сільському господарстві, правове неврегулювання питань власності на землю, непрозорість ринку, відсутність стабілізаційних фондів, зовнішнього або міжнародного фінансування та страхування ризиків, уніфікованої банківської політики, неналежне управління в середовищі кредиторів [93], незначні обсяги та короткостроковість позик.

Банки не ризикують вкладати гроші в сільське господарство України через не прогнозовану політику держави. Заручниками ситуації виявились аграрії, які не можуть залучити кредитні ресурси [151]. Крім того, специфіка сільського господарства потребує наявності кредитів на достатньо довгий термін, а довгострокове кредитування на сьогодні не перевищує 10 %. Такий результат не можна вважати задовільним з огляду на необхідність вирішення завдань створення сприятливих для сільськогосподарських підприємств умов.

Через такі фактори частка кредитів комерційних банків у загальній структурі кредитування була низькою. Зважаючи на це, в кредитній системі необхідно встановити диференційовані строки видачі короткострокових кредитів підприємствам галузей, підвищити зацікавленість комерційних банків у вкладенні кредитних ресурсів у сільськогосподарське виробництво через пільгове оподаткування, створити спеціальний кредитний фонд для покриття різниці між пільговими і діючими процентними ставками по кредитах, які надаються на пільгових умовах сільськогосподарським товаровиробникам, спростити доступ сільськогосподарських підприємств до послуг іноземних банків. Крім належного кредитування, система державної підтримки сільського господарства потребує розв'язання проблем, які стосуються страхової та цінової діяльності [164,с. 106].

Страховий захист є оптимальним способом подолання сільськогосподарських ризиків від несприятливих подій, який забезпечує не тільки безперервність розвитку сільськогосподарського виробництва, а й збалансованість і стабільність функціонування аграрного ринку. Однак, відсутність гнучких систем страхування підприємницьких ризиків інвесторів, спеціалізованих страхових компаній, орієнтованих на захист малого бізнесу з іноземними інвестиціями при мінімальних тарифах і податкових пільгах, достатнього страхового захисту підприємців від різних ризиків, гарантійно-заставних фондів продовжує негативно впливати на сільськогосподарські підприємства, зокрема відштовхує інвесторів [225]. Більше того, в Україні страхування займає незначне місце у загальній системі страхування, оскільки є нерозвиненим та ризиковим для страховиків і досить дорогим для підприємства. Крім того, недовіра потенційних страхувальників до страхової компанії, недостатній рівень кваліфікації працівників страхових компаній, недосконалість страхового законодавства, висока вартість страхової премії для страхувальника зумовлюють ряд причин недостатнього формування агрострахування [66]. Тому, необхідно систематизувати підхід щодо запровадження агрострахування.

У цьому напрямі існують різноманітні напрацювання такі як: Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [158]; Закон України «Про страхування»; Указ Президента України від 23.04.2011 № 500 «Про Міністерство аграрної політики та продовольства України» [157]. Однак, і вони мають свої недоліки, зокрема в Законі України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» прописані загальні формулювання, вимоги, правила, методика, проте це дає змогу трактувати їх по різному, в той чи інший бік, і не завжди це буде в бік аграріїв. Тобто, в Законі необхідно прописувати чіткі і зрозумілі положення, адже на основі Закону страхові компанії будуть писати правила страхування, договори. І другий важливий негативний момент – страховик самостійно визначає розмір збитків, а це не припустимо, оскільки він буде зацікавлений у їх мінімізації.

Крім нормативної бази необхідно створити певні інституції, без яких функціонування агрострахування практично не можливе.

Не зважаючи на недосконалість агрострахування, можна стверджувати, що його ринок в Україні розвивається, оскільки щорічно страхується 5-7 % посівних площ. Звичайно це дуже мало, але ринок працює, отже попит є, селяни розуміють необхідність страхування. Найбільшим попитом користується страхування озимих культур. Якщо точніше, то страхуються затрати, які несе товаровиробник на вирощування озимих культур на період перезимівлі. Поки що це найпростіший і, мабуть, найдешевший вид страхування. Рідше страхується урожай на весь цикл вирощування (мультиризикове страхування), такі продукти є, вони досить якісні, але даний вид страхування коштує дорожче.

Крім того, аграрії страхують заставну техніку, і це не умовне страхування, оскільки більшість страховиків пропонують реальне страхове покриття ризиків КАСКО на досить непоганих умовах, і виплачують відшкодування. Звичайно цікавлять аграріїв й інші види страхування, зокрема фруктових насаджень, виноградників, овочевих культур, але таке страхування поки що не носить масового характеру [27].

Згідно із Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України», держава здійснює регулювання гуртових цін окремих видів сільськогосподарської продукції, встановлюючи мінімальні та максимальні закупівельні ціни, а також застосовуючи інші заходи, визначені цим Законом, при дотриманні правил добросовісної конкуренції. За період 2008-2012 р. об'єктами державного цінового регулювання були пшениця, жито, ячмінь, кукурудза, цукор, борошно, молоко сухе, гречка, масло вершкове, горох, овес, просо. Проте встановлені обмеження не зупиняють ріст цін на стихійних ринках, що говорить про неналежне регулювання та контроль ціноутворення [164, с. 106-107].

Головним питання залишається ціновий паритет на сільськогосподарську та промислову продукцію. Необхідність забезпечення еквівалентності обміну зумовлена тим, що сільськогосподарське виробництво

функціонує у відносно конкурентному середовищі, а галузі, що його обслуговують – у монополізованому; для сільськогосподарського виробника об'єктивно характерною є іммобільність ресурсів, зумовлена низькими темпами переливання капіталу; нееластичний зв'язок між попитом на сільськогосподарську продукцію та цінами на неї. Проблема паритетності цін, на жаль, перебуває поза компетенцією виробників сільськогосподарської продукції, а її причини – за межами сільського господарства.

Основним напрямом реалізації названих концепцій і вирівнювання ресурсовіддачі є впровадження нових технологій у виробництво, що сприяє збільшенню обсягів продукції. Саме розвиток ринку матеріально-технічних ресурсів у свій час було визначено Указами Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» (2000 р.) [213], «Про заходи щодо розвитку аграрного ринку» (2004 р.) [214]. На даний час він регулюється згідно із «Комплексною програмою підтримки села на період до 2015 року» [155], яка передбачає збільшити обсяги валової продукції до 1990 р. за допомогою вкладення значної кількості інвестицій та збільшення основних засобів сільського господарства; та Законом України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.» [87] серед основних напрямків якого є:

- 1) створення умов для технічного переоснащення заводів сільськогосподарського машинобудування з метою випуску техніки;

- 2) переоснащення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств шляхом удосконалення довгострокового кредитування, часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки за рахунок Державного бюджету України, системи фінансового лізингу, підтримки розвитку інфраструктури матеріально-технічного забезпечення [182, с. 66].

З іншого боку, після розпаду Радянського Союзу, тенденція нарощування технопарку ще деякий час зберігалася, однак нестабільність політичної ситуації та низькоякісна техніко-технологічна оснащеність вплинули на ефективне ведення господарства.

Сучасне забезпечення кількісного та якісного складу машинно-тракторного парку сільського господарства бажає бути кращим. Крім того, зменшення їх кількості призвело до збільшення навантаження на техніку, що не дає можливості виконувати всі технологічні операції в найкращі агротехнічні строки з високою якістю та низькими витратами коштів, матеріальних і трудових ресурсів, посилення деградації земель, зниження їх родючості, а головне – до здорожчання сільськогосподарської продукції.

Водночас, не зважаючи на недостатній рівень технічного забезпечення в сільському господарстві, такі підприємства як ВАТ «Брацлав», ТОВ «ТЕХНА», ВАТ «Червона зірка», ТОВ НВП «БілоцерківМАЗ» стали експортоорієнтованими, саме вони постачають свою продукцію у 44 країни світу та вивозять за кордон 38 % вітчизняної техніки [43, с. 89] .

За умов, які склалися в Україні, альтернативними механізмами забезпечення підприємств технікою є розвинений вторинний ринок, лізинг, розгалужена мережа машинно-прокатних пунктів, спільне використання технічних засобів кількома сільськогосподарськими товаровиробниками та ін.

Якщо розглянути вторинний ринок техніки, то він має певні недоліки, але він існує у таких країнах як США, Англії, Франції, Німеччині. Зрозуміло, що вторинний ринок сільськогосподарської техніки не може бути провідною формою реалізації технічної політики держави, але його наявність є важливою умовою розв'язання проблеми технічного забезпечення товаровиробників (особливо фермерських та особистих селянських господарств).

Що стосується лізингу, то тут слід зазначити, що він забезпечує економію коштів порівняно як із звичайним кредитом, так і послугами матеріально-технічних станцій, до того ж це дасть змогу забезпечити 100 % фінансування і страхування від інфляції. Оскільки українські банки майже не забезпечують сільськогосподарські підприємства середньо- та довгостроковими кредитами, саме лізинг є єдиним із доступних й ефективних способів придбання сільгосптехніки та устаткування; умови лізингової угоди гнучкіші порівняно з кредитом, оскільки дають змогу двом сторонам вибрати вигідну схему виплат; лізингове майно не перебуває на балансі

лізингоодержувача, що не збільшує його активи і звільняє від сплати податку на це майно; лізингові платежі відносять на витрати підприємства (собівартість) лізингоодержувача і, відповідно, знижується оподаткування прибутку; лізинг дає змогу отримати додаткові інвестиції від іноземних партнерів у вигляді машин і обладнання; можливість придбання сільськогосподарськими підприємствами техніки на вигідних умовах, ніж за договором купівлі-продажу. Однак, відсутність ефективної державної підтримки лізингових відносин, недосконалі нормативно-правова та інформаційна база, недостатній рівень фінансування та значне перевищення попиту на лізинг над пропозицією призводить до невиконання більшості заявок аграріїв на придбання сільгосптехніки та затягування процесу прийняття рішень по наданню лізингових послуг [182, с. 66].

Особливе місце необхідно приділити випуску цінних паперів, тобто підприємства сільського господарства мають можливість залучати кошти потенційних інвесторів за рахунок емісії облігацій, а корпоративні утворення – ще й випуску акцій. Позитивні зрушення в законодавстві та на вітчизняному фондовому ринку практично мало вплинули як на зростання кількості інвесторів, так і сум інвестицій в сільське господарство. Основними причинами є нестійкий фінансово-економічний стан галузі, невисокий ступінь розвитку фондового ринку у частині агропромислового виробництва, навіть порівняно з іншими галузями економіки, низька ліквідність акцій його підприємств, недосконалість та нестабільність законодавства, що не забезпечує правовий захист інвестицій, нерозвиненість мережі інститутів спільного інвестування, відсутність інформаційної прозорості фондового ринку та недостатній розвиток його інфраструктури.

Незважаючи на слабку роль ринку цінних паперів у галузі, ефективність використання його інструментів досить висока. Кошти, одержані підприємствами галузі в результаті проведення вторинних емісій, використовуються, насамперед, на поповнення обігових коштів та придбання устаткування і матеріалів. За сучасних умов емісія цінних паперів є вигіднішою, ніж залучення банківських кредитів з високою процентною

ставкою. При фінансуванні масштабних проектів емісія може скласти серйозну конкуренцію кредитному фінансуванню з чим погоджуємось [112].

Одним із факторів покращення фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств є інвестиції. На сьогодні в Україні інвестиційну діяльність регулюють такі законодавчі акти: Господарський кодекс [54], Закон України «Про режим іноземного інвестування» [88], «Про інвестиційну діяльність» [86], «Про державну програму заохочення іноземних інвестицій» [85], Указ Президента України «Про деякі питання іноземного інвестування» [212]. Крім того, варто відзначити, що Україною ратифіковано й міжнародні конвенції та двосторонні договори у сфері захисту іноземних інвестицій. Загалом Україна підписала угоди про заохочення та взаємний захист інвестицій з понад 50 країнами. Також в «Комплексній програмі підтримки села на період до 2015 року» [155], передбачено збільшення обсягів валової продукції за допомогою вкладення значного обсягу інвестицій та нарощування основних засобів сільського господарства та ін. Однак, нормативні акти часто різняться своїм економічним змістом, що змушує іноземних інвесторів постійно задумуватися.

Законодавство України закріплює для іноземних інвестицій національний режим діяльності. Суть його полягає в тому, що правовий режим іноземних інвестицій не може бути менш сприятливим, ніж режим для інвестиційної діяльності юридичних осіб та громадян нашої країни. Тим не менше, це положення не завжди чітко простежується через забезпечення інтересів національної безпеки. Щоб уникнути порушення прав інвесторів та з метою створення стабільних правових передумов для здійснення великих капіталовкладень в сільськогосподарські підприємства винятки з національного законодавства потрібно визначити на тривалу перспективу і закріпити безпосередньо в Законі. Крім того, важливе значення для іноземних інвесторів могла б мати відмова від випадків, коли в нормах законів зазначається застереження: «якщо інше не передбачене законодавством». Подібне застереження знецінює значення існуючого положення. Необхідно,

щоб усі можливі винятки з відповідної норми були передбачені у тому нормативному акті, в якому міститься саме правило [159].

Як бачимо, іноземні інвестори постійно стикаються з суперечливістю та запутаністю актів, бюрократизмом, корупцією, неврегульованістю системи захисту прав власності, слабкістю судової системи, неврегульованістю законодавчого забезпечення процесу інвестування, частою зміною умов залучення іноземних інвестицій. При цьому, не дивлячись на задекларованість у базових законах та міжнародних договорах принципів та норм, безпосередньо спрямованих на надійний правовий захист іноземних інвестицій, податкове та митне законодавство України жодним чином не спрямоване на захист прав інвесторів, що суттєво відрізняє його від законодавства європейських країн, основною метою якого є мінімізація податкового та митного навантаження на інвестора [159].

Однак, наприклад, з метою систематизації податкового законодавства Верховною Радою України 2 грудня 2010 р. прийнято Податковий кодекс, в якому розглядається комплекс питань пов'язаних з покращенням інвестиційної діяльності, зокрема: стимулювання переходу України на інноваційну модель розвитку, шляхом поетапного зниження ставки податку на прибуток з 25 % у 2010 р. до 16 % у 2014 р.; тимчасове звільнення від оподаткування прибутку виробників біопалива на виробництво електроенергії та теплової енергії, і т.д. Це дає змогу говорити про бажання покращити бізнес-клімат та створення сприятливих умов для надходження інвестицій. Крім того, Податковим кодексом України передбачено, що сума податку на додану вартість, нарахована сільськогосподарському підприємству на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів чи послуг, не підлягає сплаті до бюджету й повністю залишається в розпорядженні відповідного підприємства і діятиме до 1 січня 2020 року [150]. Водночас постійно лунають розмови про необхідність відміни зазначеної норми.

Належне фінансування та інвестування сільськогосподарських підприємств дає змогу запроваджувати новітню техніку, яка вкрай необхідна оскільки через її низький рівень щорічно не обробляється близько 4 млн.га

орних земель, а на тих, що обробляються, вирощують низькі врожаї. До того ж, вирощений урожай підприємства часто не встигають зібрати, а подовження тривалості збирання зернових до 40-50 діб призводить до втрати 3-4 млн.т зерна. Зібране з таким запізненням зерно втрачає свою якість і з категорії продовольчого переходить у фуражне, відповідно втрачаючи свою економічну вартість.

Однією з перспективних форм взаємодії держави з аграрною сферою є розвиток аграрних кластерів, де на основі спеціалізації та концентрації виробництва, залучення інноваційних розробок науково-дослідних установ, формування замкнених циклів виробництва забезпечується підвищення конкурентоспроможності і прибутковості продукції, а на державному рівні за рахунок облаштування сільських територій із сучасною агросервісною, агропромисловою, житловою та культурними зонами (у вигляді агромістечок) досягається стабільний соціально-економічний розвиток регіону.

Нині розвиток аграрних кластерів в Україні ускладнений слабкістю інтеграційних зв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами і науковими установами, а також неготовністю більшості аграріїв стати підприємцями-інноваторами, що здатні бути ініціаторами формування агрокластерів. На жаль, в Україні існують лише поодинокі приклади функціонування саме аграрних кластерів.

На сьогодні перспективним напрямом розвитку кластерів в аграрній сфері є органічне виробництво, де учасники проекту спільно відпрацьовують процедури інспекції та контролю виробництва органічної продукції, що дозволяє їм одержувати як вітчизняні, так і міжнародні сертифікати відповідності і постачати відповідно марковану продукцію на внутрішній і зовнішній ринки.

Вважаємо, що одним із шляхів вирішення проблеми якості сільськогосподарської продукції є розвиток органічного виробництва, принципами якого є: сприяння і підвищення рівня біологічної активності ґрунтів, їх природної родючості, сувора заборона використання хімічних речовин, виключення застосування генетично модифікованих організмів та їх

похідних, додержання високого рівня добробуту тварин, збереження природних ресурсів та біологічного розмаїття [187, с. 78].

За останні роки, в Україні 140 підприємств сертифіковані як виробники органічної продукції. Серед них підприємства таких областей як Одеська, Херсонська, Полтавська та Західний регіон. У Чернівецькій області лише одне таке підприємство – «Верміхаус» (м. Новоселиця), яке є найбільшим виробником біогумусу та БіоВіту в СНГ. Також підприємство ТОВ «ГалсЛТД» (сmt. Глибока), що займається виробництвом соків та плодово-овочевої продукції, отримало сертифікат на виробництво органічного березового соку.

Більшість органічних господарств України великомасштабні, в середньому з площею 3000 гектарів. Вирощують переважно зерно (пшеницю) з метою експорту, натомість недостатній розвиток органічного виробництва фруктів, овочів, тваринницької продукції. Крім того, недосконалість досвіду та суб'єктів сертифікації органічного виробництва, низька зацікавленість виробників такої продукції, відсутність споживчого досвіду, нестача фінансової підтримки виробництва органічної продукції. [117, с. 125] стримують активний процес забезпечення якісної та безпечної продукції.

Крім того, в Україні органічне виробництво та ринок органічної продукції розвиваються без належного нормативно-правового підґрунтя. Верховною Радою України прийнято Закон України від 03.09.2013 р «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [84], який має на меті врегулювання правових та економічних основ виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини, заходів контролю та нагляду за такою діяльністю. Закон спрямовано на забезпечення справедливої конкуренції та належного функціонування ринку органічної продукції та сировини, покращення показників стану здоров'я населення, збереження навколишнього природного середовища, раціональне використання ґрунтів та відтворення природних ресурсів, однак на даний момент немає механізму його регулювання. Тобто, Закон прийнятий, і це є позитивним моментом, але він має суто теоретичний характер. Незважаючи на

законодавчу недостатню врегульованість, органічне виробництво в Україні стабільно розвивається.

Органічна продукція вітчизняного виробництва, представлена на ринку, сертифікується за визнаними на міжнародному ринку стандартами. Так, українська сертифікаційна компанія ТОВ «Органік стандарт» включена до офіційного переліку сертифікаційних органів, визнаних в ЄС та Швейцарії, та здійснює сертифікацію за стандартами «БІОЛан» (приватними українськими стандартами). Стандарти органічного сільськогосподарського виробництва та маркування продукції і продуктів харчування «БІОЛан» було розроблено на основі Базових Стандартів Міжнародної федерації органічного сільськогосподарства, Постанови Ради (ЕЕС) № 2092/91 стосовно органічного виробництва сільськогосподарських продуктів та Стандартів BIOSWISS Асоціації Швейцарських організацій виробників органічної продукції [206], що є позитивною ознакою розвитку конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва.

Впровадження в життя проєкологічних підходів, що проявляється шляхом активного управління середовищем, вимагає систематичного підходу до процесу нагромадження, аналізу і оцінки інформації стосовно природного середовища, що може бути основою для його подальшого вдосконалення.

Проєкологічний підхід до господарської діяльності створює додаткові переваги для сільськогосподарських підприємств. Зокрема:

- обмежує ризик збуту продукції;
- зміцнює позицію підприємства на ринку;
- підвищує мораль (відповідальність) працівників;
- підвищує інноваційність діяльності;
- пропагує зв'язки з клієнтами.

Як зазначено в Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р. [104], державна політика в аграрному секторі економіки потребує значного вдосконалення, у тому числі в напрямі розвитку органічного сільськогосподарського виробництва, впровадження стандартів безпеки продуктів харчування та підвищення якості

сільськогосподарської продукції відповідно до вимог СОТ і ЄС, організації оптово-роздрібних ринків сільськогосподарської продукції та ін.

Важливим завдання державної політики на селі, що матиме позитивний ефект і для господарюючих суб'єктів, є професійно-освітня підготовка сільської молоді. Це – важлива суспільна проблема, оскільки нині починаючи з сільських загальноосвітніх шкіл, поступово згортається профорієнтаційна робота, зникає зв'язок учнів, студентів із сільськогосподарським виробництвом, що не сприяє вихованню в молоді почуття престижності праці в сільському господарстві. Головною причиною такого явища є ліквідація великих сільськогосподарських підприємств. Для подолання такої негативної тенденції необхідно збільшити обсяги бюджетного фінансування підготовки кадрів, оснащення навчальних закладів сучасною технікою й устаткуванням і на даному рівні суттєво підвищити якість навчання [132].

Наприклад, у Франції початкова підготовка сільськогосподарських виробників та дипломованих сільськогосподарських технологів знаходиться під відповідальністю й фінансуванням держави. Система підвищення кваліфікації фінансується в основному громадською владою і професійними сільськогосподарськими організаціями, для чого створений спеціальний Фонд забезпечення освіти працівників сільського господарства (FAFEA). Держава також робить свій внесок у неперервне підвищення кваліфікації аграрних працівників шляхом субсидій ($\frac{1}{3}$ від загальної суми ресурсів FAFEА), участі у фінансуванні через спеціальний фонд, а також завдяки законодавчим актам, що діють у цій сфері [51, с. 93].

З попередніх досліджень випливає, що треба сприймати дві площини конкурентоспроможності:

1) конкурентоспроможність організацій, включаючи сільськогосподарські підприємства, які знаходяться на даній території, особливо в умовах відкритої світової економіки;

2) конкурентоспроможність самих регіональних укладів за новий капітал, створення місць праці і додаткових джерел отримання доходів,

конкуренція працівників найвищої кваліфікації, здатних створювати інновації, робити нові впровадження та застосовувати сучасні технології

На наш погляд на регіональному рівні має бути більш детально опрацьована програмна концепція системної підтримки підприємництва на сільських територіях як передумова забезпечення конкурентоспроможності регіону і суб'єктів господарювання (рис. 3.11). Вона має охоплювати чотири стратегічні цілі:

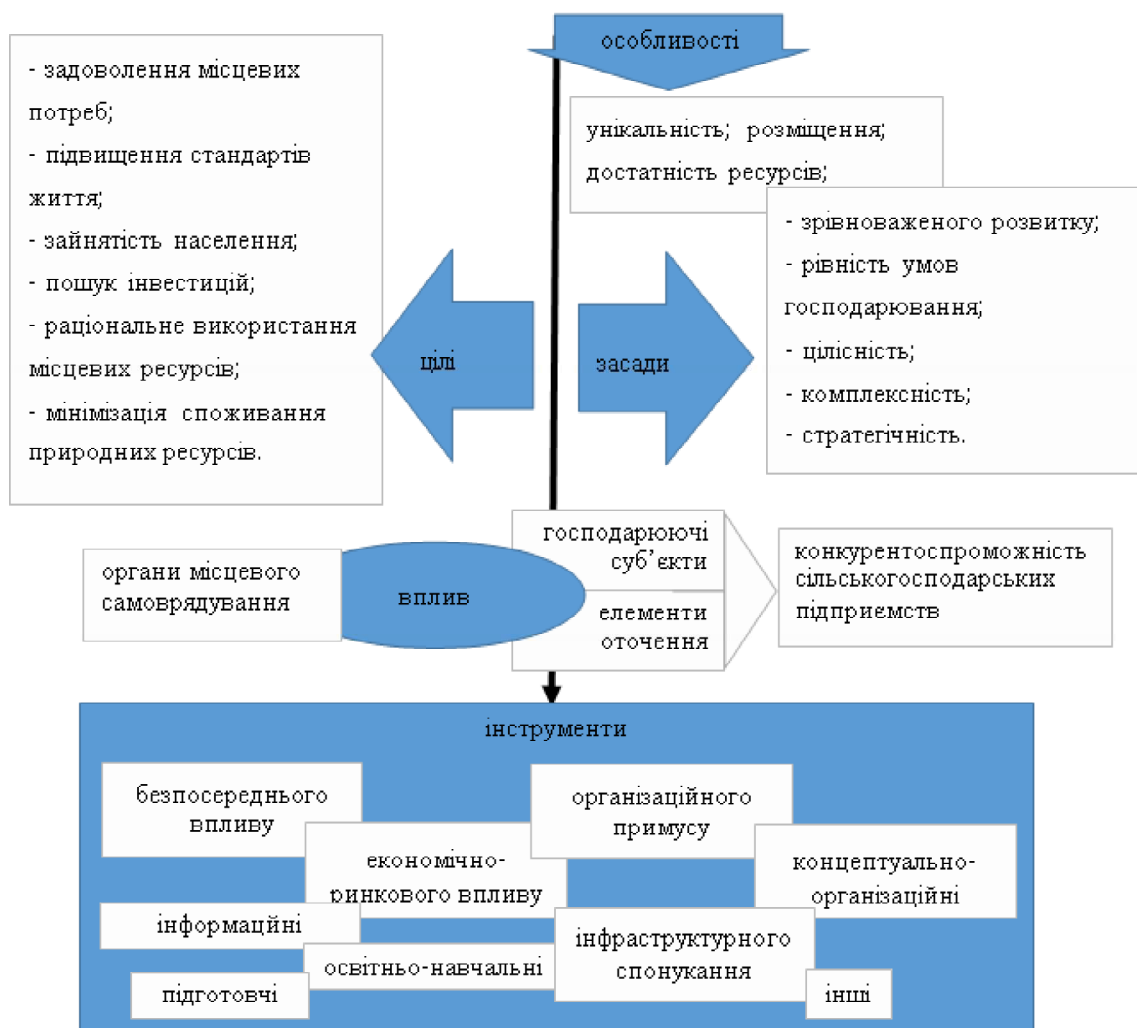

Рис. 3.11. Концепція впливу факторів місцевого самоврядування на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств
Джерело: власна розробка автора.

1. Різноманітність і використання місцевих переваг – визнаючи, що в розвитку сільськогосподарських підприємств області необхідно більше враховувати місцеві регіональні переваги. Використання місцевої природної і

соціально-економічної специфіки сприяє більшій ефективності і різноманітності діючих підприємств на сільських просторах.

2. Побудова системи установ і організацій, що підтримують, бізнес – визнаючи, що ефективне використання системи установ і організацій підтримки бізнесу створює добрі передумови до розвитку сільського підприємництва також до оптимального використання фінансової допомоги і підвищення конкурентоспроможності діючих підприємств на сільських просторах.

3. Стабільність і прозорість правового середовища – визнаючи, що стабільні, безпечні і, однозначно інтерпретовані положення правового середовища є необхідною умовою в розвитку підприємництва на сільських територіях.

4. Співробітництво, сприяючи підвищенню ефективності і конкурентоспроможності – визнаючи, що дорога до модернізації і розвитку господарської діяльності на сільських просторах веде до необхідності співпраці в налагодженні комунікації, застосування інформаційних технологій, формування сільського людського капіталу.

Отже, державна підтримка сільськогосподарських підприємств вкрай необхідна, однак ряд невирішених проблем відображаються на результатах такої діяльності. Тому, перш за все необхідно врегулювати належне фінансування та правильний його розподіл, створити більш сприятливі умови для інвестування з метою акумуляції коштів в пріоритетні сфери діяльності сільськогосподарських підприємств, удосконалити механізм підтримки кредитування сільськогосподарських виробників, перетворити систему агрострахувань в джерело майнового захисту, регулювати ціни на сільськогосподарську продукцію не тільки сільськогосподарських виробників, а й в ланцюгах посередницьких структур, забезпечити інноваційний розвиток галузі, створити державні резерви для забезпечення продовольчої безпеки. Тільки за належної державної підтримки в Україні є можливість сприяти розвитку конкурентоспроможності сільського господарства, та

сільськогосподарських підприємств зокрема, як на внутрішніх, так і на міжнародних ринках [164, с. 107].

Висновки до розділу 3

1. Запорукою підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області є формування конкурентних стратегій. Саме впровадження ефективного механізму її формування та вибору, організаційно-методичне обґрунтування з врахуванням наявного стратегічного потенціалу, змін в оточенні господарюючих суб'єктів дозволить забезпечити їх високу економічну ефективність діяльності та зайняти відповідні стійкі конкурентні позиції на внутрішніх і зовнішніх ринках в довгостроковій перспективі

2. Основними шансами розвитку конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області встановлено: посилення транскордонного і міжрегіонального співробітництва, збільшення інвестицій в сільськогосподарські підприємства, посилення інноваційної діяльності, можливість створення регіональних кластерів у сільському господарстві та розвиток виробництва екологічно чистої продукції. Основними бар'єрами визначено: правові, економічні, ринкові, управлінські, кадрові, освітні та соціальні.

3. До основних умов підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств регіону відноситься: ресурсо- та енергоощадне землекористування; вдосконалення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, підвищення кваліфікації зайнятих у сільському господарстві.

4. Інвестиційно-інноваційний розвиток є основною передумовою підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Це потребує розробки відповідних інноваційних стратегій та розширення інвестиційної привабливості як самих господарств, так і сільського господарства, так і регіону.

5. Пріоритетними заходами державної підтримки щодо сільськогосподарських підприємств Чернівецької області з метою збільшення їх конкурентоспроможності є активна державна політика та активна діяльність у розвитку аграрних кластерів. З цією запропоновано модель та процес формування сільськогосподарського кластеру.

6. Конкурентоспроможна позиція кожного підприємства залежить від конкурентоспроможності відповідної території. Це передбачає розробку відповідних стратегій територіального розвитку з врахуванням особливостей регіону, поставлених цілей та розробки відповідних інструментів.

Основні результати досліджень, наведених у цьому розділі, висвітлені у низці публікацій автора [159, 161, 164, 169, 171, 174, 177, 178, 179, 185; 187].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у визначені шляхів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. За результатами дослідження зроблено такі висновки:

1. У шкалі вимірювання результатів діяльності підприємства конкурентоспроможність займає найвищий рівень. Під конкурентоспроможністю підприємства необхідно розуміти здатність підприємства ефективно функціонувати на внутрішньому та зовнішньому ринках; спроможність продукції підприємства конкурувати на ринку з аналогічною продукцією інших виробників; отримання підприємством конкурентних переваг на основі пропозиції продукції високої якості; ефективне використання технологій, ресурсів, методів управління, навичок і знань персоналу, компонентів маркетингової діяльності, які відображаються в якості та конкурентоспроможності продукції.

2. Найвдалішим підходом до класифікації факторів конкурентоспроможності підприємства є їх розподіл на внутрішні (кваліфікація та ефективність використання персоналу підприємства, рівень матеріально-технічного забезпечення, організація виробництва, якість продукції, ефективна підприємницька стратегія, результативна маркетингова діяльність) та зовнішні (природно-кліматичні та соціальні фактори, конкурентне середовище, кон'юнктура ринку, географічне розташування). Водночас мають бути враховані фактори формування конкурентоспроможного потенціалу в контексті сучасних теорій підприємництва. Рівень зростання конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств залежить від інноваційно-інвестиційної діяльності, яку можна віднести як до внутрішніх, так і до зовнішніх факторів впливу. Рівень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств не обмежується відміченими факторами, однак вміле поєднання та аналіз причин їх негативного впливу забезпечить сільськогосподарським підприємствам конкурентну перевагу на ринку.

3. Запропонований інтегральний показник рівня конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства ґрунтується на аналізі діяльності суб'єкта господарювання у різних сферах – ресурсній, виробничій, фінансовій та ринковій і враховує динамічність процесу формування його конкурентних переваг. З'ясування практичного значення одержаної оцінки конкурентоспроможності підприємств потребував застосування валідаційного підходу, здатного уберегти від неправильно прийнятих рішень. Саме цей підхід з використанням методу 3. Хельвіга підтверджує правильність вибору методичного підходу і системи показників оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

4. Багатьом сільськогосподарським підприємствам притаманне вигідне географічне положення з привабливим природним середовищем (значна частка родючих ґрунтів та їх екологічна чистота), відносно дешевою робочою силою. Однак підприємства не повною мірою користуються цими перевагами. Причинами невикористання наявних резервів сільськогосподарськими підприємствами є такі: недостатня кількість та якість персоналу, нераціональне використання сільськогосподарських угідь, зменшення поголів'я худоби, недостатнє внесення органічних та мінеральних добрив. Невикористання резервів вказує на відсутність системних заходів з формування конкурентних переваг підприємств галузі. З урахуванням кліматичних умов та інших складових ресурсного потенціалу встановлено, що пріоритетним напрямком розвитку сільськогосподарських підприємств є рослинництво.

5. Умовою підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є застосування конкурентних стратегій. Впровадження дієвого механізму формування та вибору підприємством певної стратегії з урахуванням наявного ресурсного потенціалу, зовнішнього оточення суб'єкта господарювання дасть змогу забезпечити високу економічну ефективність його діяльності та зайняти відповідні стійкі конкурентні позиції на внутрішніх і зовнішніх ринках у довгостроковій перспективі. На сільськогосподарських підприємствах стратегія виробництва має бути скерована на: розширення виробничих розмірів підприємства, насамперед земельних; удосконалення існуючих і впровадження

нових технологій; вдосконалення організаційно-галузевої структури та розміщення виробництва; підвищення якості продукції; впровадження сучасних методів управління підприємством та його структурними підрозділами.

6. Важливим чинником підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств є інвестиційно-інноваційне забезпечення їх розвитку. Основним джерелом надходження інвестицій є власні ресурси, а також іноземні інвестиції, які часто супроводжуються трансфером технологічних, управлінських, маркетингових та інших інновацій. Визначено інноваційні конкурентні стратегії, які можуть застосовувати сільськогосподарські підприємства, та етапи реалізації інноваційних заходів (підготовка до впровадження інновацій, зміцнення ефекту впровадження) в сільськогосподарських підприємствах. Тільки комплексна реалізація інвестиційно-інноваційних складових забезпечить підвищення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

7. Серед пріоритетних заходів з державної підтримки сільськогосподарських підприємств, спрямованих на підвищення їх конкурентоспроможності, виділено стимулювання розвитку аграрних кластерів. Запропоновано модель та організаційно-методичні підходи до процесу формування й розвитку кластерів. Особливою проблемою є процес розвитку кластера, якому характерний певний життєвий цикл. Прийнятий висхідний підхід до створення кластерів показує, що керівники підприємств, які беруть участь у цьому процесі, мають бути професіоналами, найбільш інтегрованими на місцевому ринку. Основними чинниками процесу організації кластерів є нагромаджені ресурси підприємств, економічна сфера, технологічні організації (парки, інкубатори), фінансовий капітал (підприємств, держави, інших організацій), а також розуміння учасниками суті отримуваних ефектів, свідомість (розуміння локальних лідерів), організаційне і формально-правове забезпечення. Найбільш перспективним є створення трьох кластерів: плодово-овочевого, м'ясного та агротуристичного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Arthurs D., Cassidy E., Davis Ch.H., Wolfe D.: Indicators to support innovation cluster policy. "International Journal of Technology Management", No. 3/4, Vol. 46, 2009.
2. Camagni R., 2002, On the Concept of Territorial Competitiveness, w: Urban Studies, 39, p. 2395-2411.
3. Cyrkon E., Kompendium wiedzy o gospodarce, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa- Poznan 2000, s. 35.
4. Yoffie D., Cusumano D. Comparing on Internet Time. – New York : The Free Press. – 1998.
5. Dalum B., Pedersen Ch.Ø.R., Villumsen G.: Technological Life Cycles : Regional Clusters Facing Disruption. Paper presented at the DRUID Summer Conference on "Industrial Dynamics of the New and Old Economy – who is embracing whom?" Copenhagen / Elsinore 2002.
6. Edgeworth F. Y. Mathematical Psychics / F. Y. Edgeworth. – London : C. Kegan Paul & co., 1881. – 150 p.
7. Erhard L. Gedanken aus fuenf Jahrzehnten. – Duesseldorf : Econ, 1988, S. 480.
8. Faulkner D., Bosman C. Strategie konkurencji / Gobether i S-k. – Warszawa. – 1996, s. 44.
9. Gorynia M. (2009): Teoretyczne aspekty konkurencyjno_ci, [w:] Kompendium wiedzy o konkurencyjno_ci, M. Gorynia, E. aniewska (red.). PWN, Warszawa.
10. Grabska A. Zasoby przedsiębiorstwa a trwałość przewagi konkurencyjnej w Strategii konkurencyjności przedsiębiorstw – wybrane zagadnienia, red nauk. Szablowski J. WSiFiZ w Białymstoku, Białystok 2004, s.212.
11. Hampden-Turner Ch., Trompenaars A., Siedem kultur kapitalizmu, Dom Wydawniczy ABC, Kraków 2000, s. 121-122.
12. Harrison R. W., Kennedy P.L. (1997): A Neoclassical Economic and Strategic Management Approach to Evaluating Global Agribusiness Competitiveness. Competitiveness Review, Vol. 7, No. 1.

13. Hellwig Z., 1981, *Wielowymiarowa analiza porównawcza i jej zastosowanie w badaniach wielocechowych obiektów gospodarczych* (w:) W. Welfe, *Metody i modele ekonomiczno-matematyczne w doskonaleniu zarządzania gospodarką socjalistyczną*, Warszawa: PWE.
14. Kawi'ska E., *Konkurencyjno przedsiębiorstw-nowe podejście*, PWN, Warszawa-Pozna' 2002, s. 65.
15. Kotler Philip. *Marketing*. Wyd 11 . – REBIS. Poznan.2006.s.11.
16. Mc.Nulty P.J. A Note on The History of Perfect Competition.– *The Journal of Political Econom*, August 1967, 75(4).– s. 395-399.
17. *Nowe kierunki w zarządzaniu przedsiębiorstwem – ciągłość i zmiana*, H. Jagoda, J. Lichtarski (red.), *Prace Naukowe AE we Wrocławiu nr 851*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław, s. 218.
18. Pierścionek Z., artykuł: *Ewolucja koncepcji konkurencyjności przedsiębiorstwa* Katedra Zarządzania Strategicznego, Szkoła Główna Handlowa. www.centrumwiedzy.edu.pl.edu.pl
19. Yoffie D., Cusumano D. *Comparing on Internet Time*. – New York : The Free Press. – 1998.
20. Reiljan J., Hinrikus M., Ivanov A. (2000): *Key Issues in Defining and Analysing the Competitiveness of a Country*. University of Tartu Economics and Business Administration Working Paper No. 1. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=418540> or doi:10.2139/ssrn.418540.
21. Scott B. R. (1985): *U.S. Competitiveness: Concepts, Performance and Implications*, [w:] *U.S. Competitiveness in the World Economy*, B. R. Scott, G. C. Lodge (red.). Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts
22. Simon H.A. A behavioral model of rational choice, “*Quarterly Journal of Economics*” 1955, nr 69.
23. Skawi'ska E., *Konkurencyjno i przedsiębiorstw-nowe podejście*, PWN, Warszawa-Pozna' 2002. s. 65-83.
24. Szyma'ski W., *Przedsiębiorstwo, rynek, konkurencja* (red.), Wyd. SGH, Warszawa 1995, s. 156.

25. The World Competitiveness Report 1994, World Economic Forum, Lausanne 1994.–492s.
26. Woś A. *Ekonomika odnawialnych zasobów naturalnych.* / A. Woś. – Warszawa : PWN, 1995.– 161 s.
27. Аграрне страхування в Україні // Інформаційний портал групи компаній [Електронний ресурс]. «Дедал». – 25.04.2012. — Режим доступа : <http://info.dedal.ua/news/ournews/44402>.
28. Азоев Г.Л. Конкурентные стратегии / Г.Л. Азоев // Конкуренция: анализ, стратегия и практика. – М. : Центр экономики и маркетинга, 2010. – 256 с.
29. Азоев Г.Л. Конкуренция : анализ, стратегия и практика / Г. Л. Азоев. – М. : Центр экономики и маркетинга, 1996. – 207 с.
30. Азоев Г.Л. Конкурентные преимущества фирмы / Г.Л. Азоев, А.П. Челенков. – М. : НОВОСТИ, 2000. – 256 с.
31. Андрійчук В. Г. Економіка аграрного підприємства : навчально-метод. посіб. – К. : Київ. нац. екон. ун-т, 2000. – 355 с.
32. Андриющенко К.А. Формування організаційних факторів конкурентних переваг підприємства в ринковому середовищі / К. А. Андриющенко // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. – № 3. – С. 93-95.
33. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф ; пер.с англ. – СПб : Питер, 2009. – 416 с.
34. Аптекарь С. Розвиток конкуренції в Україні / С. Аптекарь, О. Жалюйда // Економіка України. – 2009. – № 7. – С.13-21.
35. Аранчій В. І. Теоретичні аспекти формування конкурентних стратегій аграрних підприємств / В. І. Аранчій, С. П. Зоря, А. О. Лантух // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Полтава : ПДАА. – 2012. – Вип. 2 (5). – Т. 3. – С. 3–7.
36. Артеменко В.О. Структура чинників впливу на конкурентоспроможність підприємств АПК / В.О. Артеменко, С.І. Мельник // Управління

- проектами та розвиток виробництва : Зб.наук.пр. – Луганськ : СЛУ ім. В. Даля, 2010. – № 4(36). – С. 104-110.
37. Балабанова І. В. Управління конкурентноорціональністю : монографія / І. В. Балабанова. – Донецьк :ДонНУЕТ, 2008. – 537 с.
38. Балабанова Л.В. Маркетинг. – Донецьк. : РВЦ ДонДУЕТ, 2002. – 562с.
39. Балабанова Л.В. Управління конкурентоспроможністю підприємств / Л.В. Балабанова, Г.В. Кривенко, І.В. Балабанова – К. : Професіонал, 2009. – 256 с.
40. Березівський П. С. Економічна ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств: стан, проблеми, перспективи : [монографія] / П. С. Березівський, С. М. Онисько, О. Б. Садура, О.Й. Березівська. – Львів, 2007. – 167 с.
41. Березюк С.В. Сучасні проблеми землекористування в сільському господарстві / С. В. Березюк, Ю. Б. Березюк // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 47–53.
42. Белейченко О. Г. Теоретико-методологічні основи конкурентоспроможності національної економіки / О.Г. Белейченко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 11. – С. 22-29.
43. Білоусько Я.К. Тенденції розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування / Я.К.Білоусько // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 84-90.
44. Бранденбургер Адам. Бизнес – это игра: конкурентное сотрудничество и теория игр : перевод с английского / Адам Бранденбургер, Барри Нейлбафф. – 2-е изд. – Москва : Кейс. – 2012. – 350 с.
45. Бурлака О. П. Чинники формування конкурентоспроможності продукції аграрних підприємств / О. П. Бурлака, О. А. Бурлака // Технологический аудит и резервы производства. – 2012. – № 2 (4). – С. 23-26.
46. В Україні цьогоріч закупили сільгосптехніки на 3,2 млрд грн. [Електронний ресурс]. // RegioNews. – 2011.– Режим доступу : www.regionews.ua/node/17822.

47. Веб-сайт Головного управління статистики у Чернівецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cv.ukrstat.gov.ua.
48. Веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
49. Гайдучий А.П. Інвестиційна конкурентоспроможність аграрного сектора України / А.П. Гайдучий.–К. : Нора-Друк, 2004.–156 с.
50. Геєць В.М. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів [монографія]: У 2.ч. / За ред. В.М. Геєця, А.А. Мазаракі. – К. : КНТЕУ, 2008. – Ч. 2. – 273 с.
51. Герчанівська С. В. Проблеми працевлаштування молоді в сільськогосподарських підприємствах / С.В.Герчанівська // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 90 – 93.
52. Голубков Е.П. Основы маркетинга / Е.П. Голубков. – М. : Финпресс, 2003. – 688 с.
53. Горбатов В.М. Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса / В.М. Горбатов // Ин-т проблем развития общества. – Х. : ИНЖЕК. – 2006. – 592 с.
54. Господарський кодекс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
55. Греков С. А. Географічні особливості сільськогосподарського виробництва в особистих селянських господарствах Чернівецької області : – автореф.дис. ... канд. географ. наук / Греков С. А. ЧНУ ім. Ю.Федьковича – Ч., 2007. – 20 с.
56. Гринько Х. В. Механізм формування конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на міжнародних ринках: [монографія] / Х.В. Гринько.– Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005.– 324 с.
57. Губені Ю. Е. Підприємництво: навчальний посібник / Губені Ю. Е. – Львів : Укр. техн., 2012. – 688 с.
58. Губенко В. І. Конкурентоспроможність продукції АПК: стан та можливості в умовах глобалізації / В. І. Губенко // Вісник Сумського

- національного аграрного університету. (Серія: Економіка та менеджмент). – 2010. – Вип. 5/2. – 2010. – С. 3-7.
59. Гудзинський О.Д. Управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств (теоретико-методологічний аспект): [монографія] / О.Д. Гудзинський, С.М. Судомир, Т.О. Гуренко. // – К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – 212 с.
60. Гудзь О.Є. Сучасний вимір конкурентоспроможності аграрної сфери: виклики та перспективи/ О.Є. Гудзь, О.С. Степасюк // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. (Серія „Економіка, аграрний менеджмент та бізнесі) – 2010. – Вип. 154. – Ч.2 – 342 с. – С. 81 – 87.
61. Гутман Г. В. Управление региональной экономикой / Г. В. Гутман, А. А. Мироедов, С. В. Федин; под ред. Г. В. Гутмана. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 176 с.
62. Гуторова І.В. Фактори, що формують конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств / І.В. Гуторова // Вісн. СНАУ. (Серія: Економіка та менедж). – 2008. – № 7/2 (30). – С. 94–98.
63. Давиденко Д.О. Використання метода таксономії для аналізу фінансової безпеки банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2012/Economics/1_110616.doc.htm
64. Дегтярьова Ю.В. Роль інвестицій у забезпеченні конкурентоспроможності підприємств / Ю. В. Дегтярьова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 12 (91). – С. 61-64.
65. Дем'яненко М.Я. Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С.4-13.
66. Дем'яненко М.Я. Проблемні питання державної політики фінансової підтримки сільського господарства / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 67-75.

67. Дем'яненко М.Я. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва / М.Я. Дем'яненко, Ф.В. Іванина // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 3-9.
68. Дикань Н.В. Менеджмент: навч. посібник / Н.В. Дикань, І.І. Борисенко. – К. : Знання, 2008. – 389 с.
69. Дойль П. Менеджмент. Стратегия и тактика / П. Дойль. – СПб. : Питер, 1999. – 560 с.
70. Должанський І.З. Конкурентоспроможність підприємства / І.З. Должанський, Т.О. Загорна. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
71. Долинская М.Г. Маркетинг и конкурентоспособность промышленной продукции / М.Г. Долинская, И.А. Соловьев –М. : Издательство стандартов, 1991. – 128 с.
72. Дорогунцов С.І. Розміщення продуктивних сил України : Навч.-метод. посібник для сам. вивч. дисципліни [Електронний ресурс]. / С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко та ін. – К. : КНЕУ, 2000. – 364 с. – Режим доступу: <http://www.shram.kiev.ua/lib/article46article4334.shtml>.
73. Друкер П. Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы : [пер с англ.] / П. Ф. Друкер. – М. : Бук Чембер Интернэшнл, 1992. – 350 с.
74. Дудар Т.Г. Формування ринку конкурентоспроможної агропродовольчої продукції: теорія, методика, перспективи [монографія] / Т.Г. Дудар, В.Т. Дудар – Тернопіль : Економічна думка, 2009. – 246 с.
75. Дусановський С.Л. Економічні аспекти формування крупнотоварного виробництва / Дусановський С.Л. // Збірник наукових праць Львівського національного аграрного університету. – 2010. – № 4. – С. 47-52.
76. Дусановський С.Л. Економічні основи розвитку АПК в ринкових умовах/ С.Л. Дусановський, Є.М.Білан . – Тернопіль : Збруч, 2003. – 182 с.
77. Дьяченко А.В. Эволюция трансформации экономики в конкурентоспособную форму / А.В.Дьяченко. – Волгоград. : ВолГУ, 1999. – 368 с.

78. Економіка підприємства / За ред. Й.М. Петровича. – Л.: Новий світ, 2004. – 560 с.
79. Жаліло Я.А. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / Я.А. Жаліло, Я.Б. Базиліук, Я.В. Белінська та ін. – К. : НІСД, 2005. – 388 с.
80. Жидяк О.Р. Інноваційний розвиток підприємств аграрної сфери: регіональний аспект / О.Р. Жидяк // Економіка: реалії часу. – 2012. – № 2(3). – С. 165-168.
81. Загорна Т. О. Конкурентна динаміка роздрібної торгівлі: теорія, діагностика, моделювання : монографія / Т. О. Загорна – Донецьк : Ноулідж, Донец. від-ня, 2013. – 462 с.
82. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К. : Знання, 2007. – 1072 с.
83. Закон України «Про захист економічної конкуренції»: від 11.01.2001 № 2213-III [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
84. Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.
85. Закон України «Про державну програму заохочення іноземних інвестицій» [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3744-12>.
86. Закон України «Про інвестиційну діяльність» [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.
87. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.» [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.

88. Закон України «Про режим іноземного інвестування» [Електронний ресурс] / Верховна рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/93/96>.
89. Збарський В.К. Конкурентоспроможність високотоварних сільськогосподарських підприємств / В.К. Збарський, М. А. Місевич. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 310 с.
90. Іванов Ю.Б. Конкурентні переваги підприємства: Оцінка формування та розвиток / Ю.Б.Іванов, П.А. Орлов, О.Ю. Іванова // НАН України, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку. – Х. : ІНЖЕК, 2008. – 352 с.
91. Іванюта В.Ф. Теоретико-методологічні підходи формування конкурентоспроможності / В.Ф.Іванюта // Агроінком. – 2008. – № 1-2. – С. 97-101.
92. Інвестиційний паспорт Чернівецької області [Електронний ресурс]. / Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України. – 2013. – 26 с. – Режим доступу : www.investukraine.com/uk/regions.
93. Калетнік Г.М. Державна фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників / Г.М. Калетнік, Н.В. Пришляк // Економіка АПК. – 2010. – № 8. – С. 52-55.
94. Канінський М.П. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на основі маркетингу / М.П. Канінський // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 141-144.
95. Карпенко М.О. Конкурентоспроможність і експорт молочної продукції в Україні / М.О.Карпенко // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – С.98-102.
96. Кваша С.М. Конкурентоспроможність вітчизняної аграрної продукції в умовах вступу України до СОТ/ С.М. Кваша, О.Ф. Лука // Економіка України.– 2003.– № 10. – С. 79-85.
97. Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство / Пер. с англ. под ред. проф. А.Н. Романова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001.

98. Кларк Дж. Б. Распределение богатства / Дж. Б. Кларк. – М. : Гелиос АРВ, 2000.–346с.
99. Колесник В.М. Оцінка стану управління та його ефективності в аграрних підприємствах / В.М. Колесник, А.Д. Гросу // Інноваційна економіка. – 2011. – № 6 (25). – С. 98-104.
100. Колесников О. В. Ціноутворення / О. В. Колесников – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 160 с.
101. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / Жаліло Я.А. та ін. – К. : Знання України, 2005. – 388 с.
102. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення: монографія / [О.М. Бородіна, Т.В. Бурлай, Н.І. Горшкова та ін.]. – К. : Основа, 2007. – 488 с.
103. Конкурентоспроможність національної економіки / ред. Б. Є. Кваснюк. – К. : Фенікс, 2005. – 582 с.
104. Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/121-2010-p>.
105. Копистко О.В. Теоретичні основи конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / О.В. Копистко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 61– 63.
106. Костусєв О. О. Методологічні засади формування ефективного конкурентного середовища в економіці України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук / О. О. Костусєв; Одес. держ. екон. ун-т. – О., 2004. –27 с.
107. Кривенко М.П. Теоретичні засади формування конкурентних переваг підприємства / М.П. Кривенко // Науково-технічна інформація. – 2007. – № 3. – С.26-30.
108. Криклій А.С. Конкурентоспроможність і ефективність як критерій економічної спроможності банків на ринку фінансових послуг /

- А.С. Криклій, І.О. Лютий, О.М. Юрчук // Економіка і держава. – 2008. – № 11. – С. 16-19.
109. Кулешова Г.М. Конкуренція і конкурентоспроможність в агропромисловому виробництві / Г.М.Кулешова // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 126-132.
110. Лаврук В. В. Інноваційний продукт у сільському господарстві як результат інноваційного процесу [Електронний ресурс]. / В.В. Лаврук // Ефективна економіка. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=218>.
111. Левицька А. О. Методи оцінки конкурентоспроможності підприємства: вітчизняні та закордонні підходи до класифікації [Електронний ресурс]. / А. О. Левицька // Mechanism of Economic Regulation. – 2013. – № 4. – С. 155-163. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mre_2013_4_19.pdf.
112. Левченко Н.М. Державна підтримка фінансового забезпечення розвитку аграрного сектора економіки [Електронний ресурс]. / Н. М. Левченко // Державне будівництво. – 2008. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2008_2_21.pdf.
113. Лернер А. П. Понятие монополии и измерение монопольной власти [Электронный ресурс] / А. П. Лернер // Институт «Экономическая школа». – Режим доступа : http://www.seinstitute.ru/Files/v5-17_lern_p536-566.pdf.
114. Литвинова О.М. Техніко-технологічна оснащеність сільськогосподарських підприємств та конкурентоспроможність продукції / О.М. Литвинова, М.Ф. Даниленко // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 39-42.
115. Лифиц И.М. Теория и практика оценки конкурентоспособности товаров и услуг. – М : Юрайт-М, 2001. – 224 с.
116. Лопатинський Ю.М. Детермінанти конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників / Ю.М. Лопатинський // Наукові

- праці національного університету харчових технологій. – К. : НУХТ, 2008. – № 26. – С.73-76.
117. Лопатинський Ю.М. Перспективи розвитку виробництва органічної продукції в Україні / Ю.М. Лопатинський // Організаційно-економічні та правові проблеми розвитку сільського господарства та сільських територій: Збірник наукових доповідей та статей. Ювіл. видання / За ред. проф. Ю. Губені та проф. С. Матковського – Львів: Українські технології, 2012. – С.123-127.
118. Макконнелл К.Р. Аналітична економія: Принципи, проблеми і політика/ К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – Львів : Просвіта, 1999. – 650 с.
119. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми / М.Й. Малік, О.А. Нужна – К. : ННЦ ІАЄ, 2007. – 270с.
120. Мармуль Л.О. Національна економіка: підручник / Л.О. Мармуль, Л.В. Транченко. – К.: Європ. ун -т, 2011. – 453 с.
121. Мартиненко В.П. Методи оцінки конкурентоспроможності суб'єктів господарювання / В.П. Мартиненко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 10 (89). – С. 42-45.
122. Марцин В.С. Механізм забезпечення конкурентоспроможності товару і показники її оцінки / В.С. Марцин // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 1. – С.35-44.
123. Махмудов Х.З. Теоретичні аспекти формування конкурентних стратегій аграрних підприємств [Електронний ресурс]. / Х.З. Махмудов // Наукові праці ПДАА. Економічні науки. – Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.2/181.pdf>.
124. Махмумуд ель Асскар. Вплив технології no-till у зонах недостатнього зороження на властивості ґрунтів і продуктивність культур / Махмумуд ель А., О.Є.Бикова // Вісник аграрної науки . – 2009. – № 2. – С. 25-28.
125. Мельник А. Закислення ґрунтів – проблема землеробства України / А. Мельник // Пропозиція. – 2010. – № 9. – С. 38–43.

126. Мельник А.Ф. Кластеризація як фактор підвищення ефективності публічно-приватного партнерства / А.Ф. Мельник, В.Г. Мельник // Вісник Тернопільського національного економічного університету – 2013. – № 5. – С. 250-258.
127. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України /В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК – 2007.–№ 12.– С.8-14.
128. Минченкова О.Ю. Повышение конкурентоспособности организации на основе управления знаниями. – М. : Изд-во ГУУ, 2008. – 222 с.
129. Міценко Н. Г. Конкурентоспроможність і конкурентні переваги підприємства в сучасних ринкових умовах / Н. Г. Міценко, О.С. Смик // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.3. – С. 243-247.
130. Монастирський Г. Л. Територіальні та адміністративні чинники місцевого економічного розвитку /Г. Л. Монастирський // Формування ринкових відносин в Україні.– 2012.– № 9.– С. 163-168.
131. Мохненко А.С. Критерії оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств [Електронний ресурс]. / А. С. Мохненко // Економіка. Управління. Інновації. – 2014. – № 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2014_1_76.pdf.
132. Національні та регіональні складові функціонування підприємств : [монографія] / за заг. ред. Ю.М. Лопатинського; Л.В. Прокопець, Ю.М. Лопатинський [та ін.] – Чернівці : Чернівецький нац.ун-т, 2011. – 304 с.
133. Наші ґрунти: бажані, під загрозою й охороною // Пропозиція. – 2010. – №10. – С.38-43.
134. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві Чернівецької області у 2013 році. Статистичний бюлетень. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2014. – 88 с.

135. Оберемчук В.Ф. Забезпечення конкурентоспроможності підприємства: стратегічні аспекти : автореф.дис. ... канд.екон. наук / Оберемчук В.Ф.; Київський національний економічний університет – Київ – 1999.– 19 с.
136. Оберемчук В.Ф. Конкуренція: поняття, аналіз, стратегія // Стратегія економічного розвитку України: наук. зб. / Відп. ред. О.П. Степанов. – К. : КНЕУ, 2001 Вип. –5.
137. Олин Б. Межрегиональная и международная торговля / Пер. Д.Е. Тетерина // Вехи экономической мысли / Состав. предисл. и общ. ред. А.П. Киреева. – М. : Институт «Экономическая школа», ГУ ВШЭ, 2006. – Т. 6: Международная экономика. – Режим доступа : www.seinst.ru.
138. Павлова В.А. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка та стратегія забезпечення / В.А. Павлова. – Д. : ДУЕП, 2006. – 276 с.
139. Павлова В.А. Оцінювання і прогнозування конкурентоспроможності підприємства : [монографія] / В.А. Павлова, Р.В. Губарев ; Дніпропетровськ : Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2015. – 187 с.
140. Пастернак-Таранущенко Г. Конкуренція / Г. Пастернак-Таранущенко, В. Рожок. – К. : ЦУЛ, 2002. – 322с.
141. Панасюк Л.В. Особливості іноземного інвестування в Україні / Л.В.Панасюк, Л.В.Прокопець // II Международная научно-практическая конференция «Новости передовой науки- 2009». – Перемышль, Польша. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/15_NPN_2009/Economics/46176.doc.htm
142. Пантелєєв В.Д. Оцінка конкурентоспроможності підприємства (методологія простого рішення) / В.Д. Пантелєєв // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Миколаїв : Миколаївський державний аграрний університет, 2008. – Вип. 2 (45). – С. 10-16.
143. Паньків З.П. Земельні ресурси / З.П. Паньків. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 272 с.

144. Пархоμεць М. К. Підвищення конкурентоспроможності продуктів тваринництва в сільськогосподарських підприємствах України / М. К. Пархоμεць, Л. М. Уніят // Інноваційна економіка. – 2011. – № 2. – С. 57 – 64.
145. Пархоμεць М. К. Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств: теорія, методика, практика: [монографія]. / М. К. Пархоμεць, В. В. Гудак. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014.–256 с.
146. Педченко Н.С. Деякі аспекти конкуренції і конкурентоспроможності в ринковій економіці / Н.С. Падченко // Регіональні перспективи. – 2000. – № 4 (11).– С. 48-49.
147. Перегуда Є.Ф. Підвищення конкурентоспроможності аграрних формувань через диверсифікацію виробництва / Є.Ф. Перегуда // Біоресурси і природокористування. – 2013. – № 1-2. – Т. 5.– С. 124-130.
148. Пивоваров М. Г. Удосконалення методики розрахунку конкурентоспроможності малих підприємств / М. Г. Пивоваров // Держава та регіони. (Серія: Економіка та підприємництво). – 2010. – № 1. – С. 156-162.
149. Піддубна Л. І. Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління / Л. І. Піддубна. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. – 368 с.
150. Податковий кодекс України : від 02.12.2010 р. № 2755-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
151. Попов В.М. Сучасні особливості фінансового забезпечення сільського господарства [Електронний ресурс]. / В.М. Попов // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. (Серія: Економічні науки). – Кіровоград: КНТУ, 2012. – Вип. 22, Ч.ІІ. – Режим доступу : [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/27.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/27.pdf)

152. Портер М.Е. Стратегія конкуренції / Майкл Е. Портер; [пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський]. – К. : Основи, 1997. – 390 с.
153. Портер М. Конкуренция / М.Портер. – М. : Вильямс. – 2000. – 495 с.
154. Портер М. Международная конкуренция / М.Портер : [пер. с англ. под ред. В.Д. Щетинина]. – М. : Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
155. Про затвердження державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-п>.
156. Про внесення змін до розподілу видатків, передбачених Законом України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» (Наказ від 15.11.2013 № 670) за КПКВК 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва» / Міністерство аграрної політики та продовольства України. – 11.10.2003 р. – №604.
157. Про Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс] / Указ Президента України – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/500/2011>
158. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою [Електронний ресурс] / Верховна рада України – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4391-17>.
159. Прокопец Л.В. Роль інвестиційно-інноваційного розвитку в забезпеченні конкурентоспособності сільського господарства / Л.В.Прокопец // Новая экономика. – 2014. – № 1 (63). – С. 94-99.
160. Прокопець Л.В. Впровадження системи управління якістю на українських підприємствах / Л.В.Прокопець // Науковий вісник БДФА: збірник наукових праць.(Серія: Економічні науки). – Чернівці. – 2009 р. – Вип. 1 (14). – Ч. 1 – С. 307-315.
161. Прокопець Л.В. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств та їх державна підтримка / Л.В. Прокопець, М.Д. Гилка // Економіка АПК. – 2012. – № 3. – С. 78-83.

162. Прокопець Л. Вплив персоналу на конкурентоспроможність підприємства / Л. Прокопець, Б. Грушовський // Економіко-правові особливості розвитку України та її регіонів в умовах євроінтеграції: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. 15-16 березня 2011р. – Сімферополь : КІЕГП, 2011. – С. 96-98.
163. Прокопець Л. В. Впровадження системи управління якістю з метою підвищення конкурентоспроможності підприємства / Л. В. Прокопець // Актуальні проблеми інформаційних технологій, економіки і права : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 лютого 2011 р. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ПВНЗ «Буковинський університет». – Чернівці : Книги – ХХІ, 2011. – С. 248-249.
164. Прокопець Л. В. Державна підтримка як фактор підвищення конкурентоспроможності сільського господарства / Л. В. Прокопець // Актуальні питання підвищення конкурентоспроможності держави, бізнесу та освіти в сучасних економічних умовах : матеріали I міжнародної науково-практичної конференції, 14-15 лютого 2013 р. : у 3 т. – Дніпропетровськ : Біла К. О., 2013. – С. 105-107.
165. Прокопець Л. В. Значення та умови формування персоналу у сільському господарстві / Л. В. Прокопець // Актуальні проблеми розвитку сучасної економіки : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 13-14 березня 2013 р., Дніпропетровськ. – Дніпропетровськ : Герда, 2013. – С. 133-134.
166. Прокопець Л. В. Інвестиційно-інноваційне забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства / Л. В. Прокопець // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Том 18. Випуск 2/1.– С. 105-108.
167. Прокопець Л. В. Інновації в сільському господарстві / Л. В. Прокопець, Б. В. Паламар // Фінансово-кредитний механізм в соціально-економічному розвитку країни : міжнародна науково-практична конференція (м. Макіївка

- 16-17 лютого 2011р.) – Макіївка : Макіївський економ.-гуманітарний інст.-т, 2011. – Т.2. – С. 187-189.
168. Прокопець Л. В. Інновації як фактор економічного зростання / Л. В. Прокопець // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту ЧТЕІ КНТЕУ. – 2010. – Вип. IV (40). Економічні науки. – С. 114-120.
169. Прокопець Л. В. Засади інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств та / Л. В. Прокопець // Перспективи стабільного економічного розвитку та економічної безпеки України та її регіонів: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 8 травня 2015 р., Ужгород. – Ужгород : Гельветика, 2015. – Ч. 2 – С. 17-19.
170. Прокопець Л. В. Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств / Л. В. Прокопець // Організаційно-економічні та правові проблеми розвитку сільського господарства та сільських територій : Збірник наукових доповідей та статей. Ювіл. видання / За ред. проф. Ю. Губені та проф. С. Матковського – Львів : Українські технології. – 2012. – С. 372-379.
171. Прокопець Л. Механізм управління конкурентоспроможністю підприємства / Л. Прокопець, Т. Токица // Найновітні наукові постиження: матеріали за 7-ю міжнародною науково-практичною конференцією 17-25.03.2011. – София, Республіка Бґґарія, 2011. – С. 64-66.
172. Прокопець Л. В. Мотивація працівників як складова підвищення конкурентоспроможності підприємств // Л. В. Прокопець, В. В. Золотар // Сучасні тенденції в економіці та управлінні: новий погляд : збірник матеріалів V міжнародної науково-практичної конференції, 13-14 червня 2014 року. – Донецьк : 2014. – С. 111-113.
173. Прокопець Л. В. Окремі проблеми розвитку сільськогосподарських підприємств України / Л. В. Прокопець // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. – 2012. – Випуск 32 : у трьох частинах – Частина I. – С. 174-178.

174. Прокопець Л. В. Підвищення ефективності інвестиційної діяльності вітчизняних агропромислових підприємств / Л. В. Прокопець, Ю. О. Куцоконь // Aktualne problemy nowoczesnych nauk-2011 : materialy VII Miedzynarodowej naukowii-praktycznej konferencji Volume 9. Ekonomiczne nauki : Przemysl. Nauka i studia, 2011. – str. 28-29.
175. Прокопець Л. В. Проблеми залучення інвестицій у сільське господарство // Л. В. Прокопець, Н. І. Смикалюк // Актуальні проблеми економіки та управління сучасної України : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 16-17 травня 2014 року. – Ужгород : 2014. – С. 145-147.
176. Прокопець Л. В. Проблеми мотивації трудової діяльності сільськогосподарських працівників / Л. В. Прокопець // Сучасні тенденції розвитку наукової думки Збірник матеріалів II-ої Міжнародної науково-практичної конференції. Економічні науки – Київ – Лондон, 2011. – С. 265-268.
177. Прокопець Л. В. Роль інновацій в сільськогосподарських підприємствах / Л. В. Прокопець // Модернізація та суспільний розвиток економіки країни : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Сімферополь, 25-26 січня 2013 року) / Наукове об'єднання «Economics». – Сімферополь : Economics, 2013. – С. 56-57.
178. Прокопець Л. В. Роль іноземних інвестицій у сільському господарстві / Л. В. Прокопець // Сучасні проблеми інвестиційної діяльності в Україні : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м.Київ, 18-19 січня р.) – Київ: Київський економічний науковий центр, 2013. – Т.1. – С. 104-105.
179. Прокопець Л. В. Складові підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств / Л. В. Прокопець // Збірник наукових праць. Економічні науки (ПВНЗ «Буковинський університет»). – 2011. – Вип. 7. – С. 384-394.
180. Прокопець Л. Стан іноземних інвестицій у сільському господарстві / Л. Прокопець, М. Кондрюк // Суперечності та тенденції сучасної

- економічної динаміки : матеріали I-ї міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених (ICYESS 2012). – Чернівці : ЧНУ, 2012. – С. 50-51.
181. Прокопець Л.В. Сутність фінансового стану підприємства / Л.В.Прокопець // Розвиток національної економіки в умовах євроатлантичної інтеграції та світової фінансової кризи: Матеріали Міжнародної науково – практичної конференції молодих учених та студентів. – Чернівці, БДФА. – 2009. – С.297-299.
182. Прокопець Л.В. Сучасний стан матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств України / Л.В. Прокопець // Агросвіт. – 2014. – №6. – С. 63-67.
183. Прокопець Л.В. Теоретичні аспекти конкурентоспроможності підприємства / Л.В. Прокопець // Конкурентоспроможність економіки України: теорії, моделі, механізми : матеріали II-ої між нар. наук.-практ. конф., 25-26 січня 2013р., – м. Дніпропетровськ / ред. кол. : В.М.Шаповал – Гельветика.– Херсон, 2013. – С.32-33.
184. Прокопець Л.В. Факторне забезпечення аграрного сектора / Л.В. Прокопець // Економіка і менеджмент: Матеріали I Міжнародної конференції молодих вчених ЕМ-2010. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – С.74-75.
185. Прокопець Л.В. Фінансове забезпечення сільськогосподарських підприємств як основа підвищення їхньої конкурентоспроможності / Л.В. Прокопець // Економіка і держава. – 2014. – №7. – С. 64-66.
186. Прокопець Л.В. Якість продукції як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства / Л.В. Прокопець, О. Биканова // Економіко-правові особливості розвитку України та її регіонів в умовах євроінтеграції: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції 15-16 березня 2011р. – Сімферополь: КІЕГП, 2011. – С.82-84.

187. Прокопець Л.В. Якість сільськогосподарської продукції та конкурентоспроможність підприємств / Л.В. Прокопець // Економіка. Фінанси. Право. – 2013. – № 6/2. – С.76-79.
188. Пуцентейло П. Р. Теоретичні засади конкуренції: еволюційно-генетичний аспект / П. Р. Пуцентейло // Наука молода. – 2009. – Випуск 12. – С.37-44.
189. Пуцентейло П.Р. Конкурентоспроможність м'ясного скотарства України: теорія і практика : монографія / П.Р. Пуцентейло. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2011. – 420 с.
190. Рижмань Л.Д. Управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств : важелі та механізми : автореф. дис. ... канд. екон. наук / Рижмань Л.Д.; Вінницький національний аграрний університет. – Вінниця, 2014. – 20 с.
191. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рикардо. – М. : Эксмо, 2009. – 960с.
192. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон. – М. : Прогресс, 1986. – 472 с.
193. Россіхіна О.Є. Основні фактори конкурентоспроможності підприємства / О.Є Россіхіна. // Держава та регіони. – 2010. – № 2. – С. 184-187.
194. Саблук П.Т. Економічний і соціальний стан аграрного сектора України : Наук. стат.-аналіт. розробка / П.Т. Саблук, О.А. Бугуцький, М.К. Орлатий, Ю.О. Бугуцький, О.Г. Булавка. – К. : Ін-т агр. ек УААН, 1997. – 372 с.
195. Савчук С.И. Основы теории конкурентоспособности / С.И. Савчук / ИПРЭЭИ НАН Украины. – Мариуполь: Рената, 2007. – 520 с.
196. Савчук С.И. Фактор конкурентоспособности как экономическая категория. Микроэкономический подход / С.И. Савчук // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2004. – Вип.189. – Т.1. – С.177-188.
197. Сільське господарство області у 2013 році. Економічна доповідь. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2014. – 26 с.

198. Сільське господарство України у 2013 р. Статистичний збірник / За ред. Н.С. Власенко. – Київ : Державна служба статистики України, 2014. – 404 с.
199. Сільське господарство Чернівецької області у 2013 р. Статистичний збірник / За ред. А.В. Ротаря. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2014. – 180 с.
200. Смага І.С. Сучасний якісний стан ґрунтів Чернівецької області / І.С. Смага, І.І. Казімір // Геодезія, картографія і аерофотознімання. – Вип.78. – 2013.–С. 222-225.
201. Смит А. Исследование о природе и причине богатства народов / А. Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 423 с.
202. Смоленюк П.С. Підвищення якості продукції – основна умова забезпечення її конкурентоспроможності / П.С. Смоленюк // Інноваційна економіка. – 2012. – № 5 (31). – С. 64-68.
203. Сраффа П. Производство товаров посредством товаров. Прелюдия к критике экономической теории / Пер. с англ. под ред. И.И.Елисейевой. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 1999. – 160 с.
204. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2013 рік / За ред. А.В. Ротаря. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2014. – 620 с.
205. Стратегія «Розвитку сільських територій Чернівецької області» 2011-2015 роки [Електронний ресурс]. – 2010. – 43с. – Режим доступу : eep.org.ua/files/Стратегия_Черновцы.pdf.
206. Сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.biolan.org.ua/uk/biolan-ukraine/today>.
207. Тарнавська Н.П. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика / Н.П.Тарнавська. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 570 с.
208. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства / ред. Ю.Б. Іванова, О.М. Тищенко. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 384 с.

209. Терон І.В.Методична схема регіонального розвитку соціального капіталу / І. В. Терон // Стратегія розв. України. – 2011. – № 2. – С. 200-206.
210. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии / А.А.Томпсон, А. Дж. Стрикленд : [пер. с англ. под ред. Л.Г. Зайцева, М.И. Соколовой]. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
211. Томпсон-мл. А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа, 12-е издание : Пер. с англ. / А. Томпсон, А.Дж. Стрикленд III. – М. : Издательский дом «Вильяме», 2006. – 928 с.
212. Указ Президента України «Про деякі питання іноземного інвестування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/748/98>.
213. Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/767/2000>.
214. Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку аграрного ринку» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1021/2004>.
215. Україна – Росія: Проблеми економічної взаємодії : [монографія] / За ред. С.І. Пирожкова, Б.В.Губського, А.І.Сухорукова. – К. : Національний інститут українсько-російських відносин, 2000. – 256 с.
216. Управління конкурентоспроможністю підприємства : навчальний посібник / С.М. Клименко, О.С. Дуброва, Д.О. Барабась, Т.В. Омеляненко, А.В. Вакуленко. – К. : КНЕУ, 2006. – 527 с.
217. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации / Р.А. Фатхутдинов. – М. : Маркет ДС, 2008. – 432 с.
218. Фіщук Б.П. Конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції / Б.П. Фіщук, О.П. Лукашенко, О.М. Хмарук // Збірник наукових праць ВНАУ. – 2012. – № 4 (70).– С. 160–164.

219. Хайек Ф.А. Познание, конкуренция и свобода / Ф. А. Хайек. – СПб. : Пневма, 1999. – 212 с. Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика. – Москва, Изд-во “АКАЛИС”, 1996 г.
220. Хекшер Э. Влияние внешней торговли на распределение дохода / Пер. Д.Е. Михайловой // Вехи экономической мысли / Состав., предисл. и общ. ред. А.П. Киреева. – М.: Институт «Экономическая школа», ГУ ВШЭ, 2006. – Т. 6 : Международная экономика // www.seinst.ru.
221. Цал-Цалко Ю.С. Стратегія розвитку і реалізації потенціалу АПК : [монографія] / [Ю.С. Цалко, П.Т. Саблук та ін.]. – Житомир : Житомирське обласне об'єднання громадської організації «Спілка економістів України», 2008. – 392 с.
222. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции (Реориентация теории стоимости) / Пер. с англ. Э.Г. Лейкина и Л.Я. Розовского; Под ред. Ю. Ольсевича. – М.: Экономика, 1996. – 351 с.
223. Черевко Г. В. Економіка підприємств : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г. В. Черевко, Ф. В. Горбонос, Г. Б. Іваницька, Н. Ф. Павленчик. – Л. : Апріорі, 2004. – 382 с.
224. Черевко Д.Г. Конкурентоспроможність підприємства як характеристика його економічного стану / Д.Г.Черевко // Економіка АПК. – 2009. – № 6. – С.114 -121.
225. Чорна Н.П. Модернізація і реконструкція сільського господарства та села / Н.П. Чорна // Інноваційна економіка. – 2010. – № 18. – С.163-168.
226. Шевельова С.О. Конкурентоспроможність молочного підкомплексу [Монографія] / С.О. Шевельова. – Тернопіль : Збруч, 2001. – 408 с.
227. Школьний О. О. Організаційно-економічні механізми управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств: монографія / О.О. Школьний. – Умань : Уманський державний аграрний університет. – 2007. – 308 с.

228. Шпичак О.М. Економіко-організаційні проблеми якості сільськогосподарської продукції та продовольства / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 51-59.
229. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
230. Юданов А. Ю. Конкуренция: теория и практика : учебно-практическое пособие / А. Ю. Юданов. – М. : Из-во «ГНОМ-ПРЕСС», 1998. – 384 с.
231. Юрчишин В.В. Власність у сільському господарстві / За ред. В.В. Юрчишина. – К. : Урожай, 1993. – 349 с.
232. Яворська Т. І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика : монографія / Т. І. Яворська. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 386 с.
233. Яців І.Б. Конкурентні відносини в системі аграрного землекористування / І. Б. Яців // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 15-21.
234. Яців І.Б. Методологічні аспекти оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства / І.Б. Яців // Організаційно-економічний механізм підвищення соціально-економічної ефективності функціонування АПК Західного регіону України : [монографія] / за заг. ред. П. С. Березівського. – Львів : Український бестселер, 2011. – С. 313-323.
235. Яців І.Б. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств : монографія / І.Б. Яців. – Львів : Український бестселер, 2013. – 427 с.

Міністерство освіти і науки України
Буковинський національний університет

АНКЕТА
*менеджерів та керівників сільськогосподарських підприємств
(фермерів)*

*Метою цієї анкети є проведення дослідження, що дасть можливість
сформулювати науково-обґрунтовану концепцію
забезпечення конкурентоспроможності підприємств*

Дякуємо за відповіді!

Чернівці 2014

1. НАСКІЛЬКИ СИЛЬНОЮ Є КОНКУРЕНЦІЯ НА МІСЦЕВОМУ РИНКУ

- Дуже сильною,
 Сильною
 Слабкою дуже слабкою
 Важко оцінити

2. ХТО ДЛЯ ВАС Є ОСНОВНИМ КОНКУРЕНТОМ НА МІСЦЕВОМУ РИНКУ:

- Великі с.г. підприємства,
 Малі с.г. підприємства
 Фермерські господарства
 Господарства населення
 Важко оцінити

3. ПРИ СПІВПРАЦІ З КЛІЄНТАМИ (ПОКУПЦЯМИ І ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ) ВИ ПРИДІЛЯЄТЕ УВАГУ (В ПОРЯДКУ ЗНАЧИМОСТІ ВІД 1 І ДАЛІ – ПРОСТАВТЕ).

- Ціні.
 Якості
 Характеристиці товару
 Умовам постачання
 Термінам поставки
 Надійності партнерів
 Тривалим контактам

4. ЧИ ПРОВІДИТЬ ГОСПОДАРСТВО ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ

- Так,
 Ні
 Частково

5. ОЦІНІТЬ ЗА П'ЯТИБАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ ЗНАЧЕННЯ НАВЕДЕНИХ ХАРАКТЕРИСТИК (від 1-не важливо до 5-дуже важливо)

Характеристики	Оціночна шкала				
	1	2	3	4	5
Ціна					
Гарантія якості продукції					
Репутація підприємства					
Постачання до клієнтів					
Безпечність споживання продукції					
Екологічний характер продукції					

6. ЯК ЗА ОСТАННІ РОКИ, НА ВАШУ ДУМКУ, ЗМІНИВСЯ ІМІДЖ ВАШОГО ПІДПРИЄМСТВА НА РИНКУ?

- покращився; - погіршився; - без змін.

7. ЯК ЗА П'ЯТИБАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ ВИ Б ОЦІНИЛИ СТАН ВАШОГО ПІДПРИЄМСТВА У СФЕРІ (від -2 дуже погано до +2 дуже добре)

Сфери	Оціночна шкала				
	-2	-1	0	+1	+2
Фінанси					
Персонал					
Репутація підприємства					
Виробництво					
Співпраця з клієнтами					
Позиція на ринку					
Структура підприємства					
Управління маркетингом					

8. ОЦІНІТЬ ПОТРЕБИ

В якій мірі		зовсім ні	незначно	середньо	значно	дуже
1	Ринок на товари Вашої фірми є конкурентним					
2.	Конкурентність на ринку Вашої фірми зростає в найближчі 3 роки					
3	Чи відчуваєте потребу впровадження нових або покращених товарів чи послуг					
4	Чи відчуваєте потребу у впровадженні нових або покращених способів праці					
5	Чи відчуваєте потребу покращення способу функціонування фірми					

9. ОЦІНІТЬ ЗНАЧЕННЯ НИЖЧЕ ВІДМІЧЕНИХ ЧИННИКІВ, ЯКІ УСКЛАДНЮЮТЬ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

N	Чинники	1	2	3	4	5
		не має значення	не значне	середньо-значиме	важливе значення	ключове
1	Географічне розміщення регіону					
2	Обмеження попиту в регіоні					
3	Поганий зв'язок, телекомунікація					
4	Погана транспортна інфраструктура					
5	Поганий стан навколишнього середовища					
6	Обмежений доступ до капіталу (фінансів)					
7	Недостатній науково-дослідницький потенціал в регіоні					
8	Відсутність відповідних приміщень і виробничих площ					
9	Відсутність чіткої концепції економічного розвитку держави					
10	Відсутність чіткої концепції розвитку регіону					
11	Несприятлива політика місцевої влади					
12	Низька або невідповідна кваліфікація персоналу					
13	Бюрократія і всюдозволеність державних службовців					
14	Надто заполітизована економіка					
15	Не відповідне правове регулювання					
16	Корупція					
17	Інше (вказіть)					

10. ЧИ МАЄ ГОСПОДАРСТВО РОЗРОБЛЕНУ СТРАТЕГІЮ ДІЯЛЬНОСТІ

- Так,
 Ні

11. ЧИ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ В ГОСПОДАРСТВІ СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ

- Так,
 Ні

12. ЧИ МОЖЕТЕ ВИ ВИЗНАЧИТИ, ЩО Є СИЛЬНИМИ СТОРОНАМИ ВАШОГО ПІДПРИЄМСТВА

- Так,
 Ні
 Частково

13. В ЯКІЙ МІРІ НИЖЧЕ ВИДЛЕНІ ЧИННИКИ БУДУТЬ В НАЙБЛИЖЧІ 2-3 РОКИ ВПЛИВАТИ НА ЗРОСТАННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ВАШОЇ ФІРМИ (просимо дати оцінку в шкалі від 1 “не важливе” до 5 “дуже важливе”)

Чинники	1	2	3	4	5
1 Макроекономічна стабільність					
2 Зменшення податкового “тягаря” і інших зборів					
3 Зниження процентних ставок					
4 Зростання попиту					
5 Впровадження нових товарів і послуг					
6 Зменшення затрат виробництва					
7 Доступ до нових фінансових засобів					
8 Підтримка зі сторони державних установ					
9 Співпраця з іншими фірмами					
10 Покращення кваліфікації працівників					
11 Покращення власних знань і навичок					

14. ВАШІ ПЛАНИ СТОСОВНО ЗМІН НА ПІДПРИЄМСТВІ

- передбачаєте розвиток: в т.ч.
 масштабів діяльності
 зміна напрямків діяльності
 не передбачаєте змін
 обмежити діяльність
 складно дати відповідь

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА ФОРМА ГОСПОДАРСТВА _____
ВАШЕ ГОСПДАРСТВО:

МАЄ ЧИСЕЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ:

- До 5
 6-10
 11-20
 20-50
 50-100
 Більше 50

Виробничий напрям Вашого господарства(вказіть _____)

1. Ваша стать: чол. жін.

2. Ваш вік, років: - до 30; - 30-40;. - 40- 50;. - 50-60;. - більше 60.
до 30, 30-40, 40-50, 50-60, 660

ДЯКУЄМО ЗА ЗАПОВНЕННЯ АНКЕТИ

Додаток Б.1

Питома вага Чернівецької області у виробництві сільськогосподарської продукції в Україні, %

Продукція	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. +,- проти 1990 р.
Валова продукція – всього	5,8	1,9	2,0	1,9	2,0	1,8	2,0	1,8	-4
продукція рослинництва	1,5	1,7	1,8	1,6	1,8	1,6	1,7	1,6	0,1
в тому числі									
зернові культури	1,3	1,8	2,2	1,2	1,3	1,0	1,3	1,0	-0,3
технічні культури	1,1	0,9	0,9	0,5	0,8	0,9	0,8	0,8	-0,3
картопля, овочі та баштанні продовольчі культури	2,2	1,6	1,8	2,3	2,6	2,4	2,4	2,4	0,2
плоди, ягоди та виноград	1,9	2,6	2,2	2,9	4,2	4,6	5,4	5,5	3,6
кормові культури	1,7	1,6	2,3	3,0	2,5	2,3	2,4	2,5	0,8
інша продукція рослинництва	2,2	4,5	1,3	-0,4	1,4	0,9	0,9	-0,1	-2,3
продукція тваринництва	1,9	2,2	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,2	0,3
в тому числі									
худоба та птиця (вирощування)	1,8	2,2	2,1	2,4	2,2	2,3	2,3	2,1	0,3
молоко	1,9	2,1	2,6	2,7	2,7	2,7	2,6	2,6	0,7
яйця	2,3	2,7	2,6	1,9	2,4	2,4	2,3	1,9	-0,4
вовна	0,8	1,3	4,3	3,8	3,4	3,7	3,8	4,0	3,2
інша продукція тваринництва	2,0	1,2	1,4	1,3	1,1	1,4	1,2	1,4	-0,6

Джерело: розраховано за даними [199].

**Питома вага сільського господарства в економіці
Чернівецької області, %**

Показник	2005р.	2008р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.
Частка сільського господарства у загальному обсязі валової доданої вартості	22,4	17,7	18,7	20,5	20,2	...
Частка продукції сільського господарства у загальному випуску (основних цінах)	23,5	17,4	20,7	22,1
Частка основних засобів сільського господарства	7,5	5,4	4,2	...**	...**	...**
Частка найманих працівників сільського господарства	11,6	7,1	6,3	6,5	6,1	6,0

**дані не розголошуються

Джерело: розраховано за даними [204, с. 113].

Частка валової продукції рослинництва районів у Чернівецькій області, %

Райони	1990р.	1995р.	2000р.	2005р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013 р. +/- проти 1990 р.
Чернівецька область	100	100	100	100	100	100	100	100	0,0
м.Чернівці	2,3	2,3	3,6	2,5	2,6	2,5	2,7	2,7	0,5
м.Новодністровськ	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1
райони									
Вижницький	4,7	3,9	5,2	5,5	4,2	4,6	4,9	4,8	0,2
Герцаївський	0,0	5,0	4,8	4,1	3,1	2,8	2,9	2,8	2,8
Глибоцький	12,3	7,3	9,2	9,8	8,7	8,7	8,8	8,7	-3,7
Заставнівський	11,6	13,0	8,1	11,2	10,4	11,2	11,6	9,8	-1,8
Кельменецький	13,0	11,4	10,0	7,3	8,8	9,2	8,6	9,5	-3,5
Кіцманський	14,3	13,8	12,1	14,3	10,3	10,9	10,5	10,3	-4,0
Новоселицький	14,1	14,5	12,9	12,1	13,4	12,3	11,7	12,6	-1,5
Путильський	0,9	0,7	0,9	0,7	0,5	0,7	0,7	0,6	-0,3
Сокирянський	10,4	9,0	9,7	9,3	12,0	11,1	10,7	11,7	1,3
Сторожинецький	7,1	10,7	10,5	10,1	8,5	9,4	9,5	9,1	2,0
Хотинський	9,4	8,5	12,7	13,1	17,3	16,7	17,4	17,2	7,8

Джерело: розраховано за даними [199].

Частка валової продукції тваринництва районів у Чернівецькій області, %

Райони	1990р.	1995р.	2000р.	2005р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013 р. +/- проти 1990 р.
Чернівецька область	100	100	100	100	100	100	100	100	0,0
м.Чернівці	2,9	2,4	3,3	1,2	0,9	0,8	0,8	0,8	-2,1
м.Новодністровськ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
райони									
Вижницький	7,2	8,1	7,8	7,7	6,4	6,5	6,4	6,8	-0,4
Герцаївський	0,0	4,9	5,7	5,8	5,3	5,1	5,1	5,2	5,2
Глибоцький	15,1	10,9	10,8	10,8	15,1	16,3	15,7	14,4	-0,7
Заставнівський	9,4	9,3	8,6	9,4	8,3	7,3	7,7	8,0	-1,4
Кельменецький	10,4	9,3	8,5	9,4	7,5	7,1	6,9	7,0	-3,4
Кіцманський	11,3	9,1	10,8	11,7	12,7	12,2	12,8	13,1	1,8
Новоселицький	13,8	12,9	12,9	13,3	14,6	15,8	16,3	15,1	1,3
Путильський	4,0	5,6	4,0	4,2	4,1	4,0	3,9	4,1	0,1
Сокирянський	7,5	7,3	6,1	6,4	5,9	5,6	5,5	5,6	-1,9
Сторожинецький	10,4	12,9	13,7	12,3	10,7	11,1	11,0	11,7	1,3
Хотинський	8,0	7,3	7,7	7,7	8,3	8,2	7,8	8,2	0,2

Джерело: розраховано за даними [199].

**Кількість осіб, які навчалися в навчальних закладах Чернівецької області,
тис. осіб**

	1995/96	2000/01	2005/06	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2013/14 до 1995/96, %
Усього	171,2	177	168,2	145,2	143,3	140	137,4	80,3
У загальноосвітніх навчальних закладах	137,6	137,9	120,7	99,8	100,4	99	97,3	70,7
денних	136,1	135,2	117,6	97,8	98,4	97,3	96,5	70,9
вечірніх (змінних), включаючи тих, хто навчався заочно	1,5	2,7	3,1	2	2	1,7	0,8	53,3
У професійно-технічних навчальних закладах	8,5	7,9	8,1	8,1	7,6	7,4	7,3	85,9
У вищих навчальних закладах								
I–II рівнів акредитації	12,5	13,6	13,6	10,2	10,3	10,1	10,1	80,8
III–IV рівнів акредитації	12,6	17,6	25,8	27,1	25	23,5	22,7	180,2

Джерело: розраховано за даними [204].

**Технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств України,
тис. шт.**

Назва машини	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Трактори	216,9	177,4	168,5	151,3	147,1	150,7	146,0
Сівалки	97,0	81,8	77,8	72,4	71,3	72,8	71,1
Зернозбиральні комбайни	47,2	39,1	36,8	32,8	32,1	32,0	30,0
Кормозбиральні комбайни	14,6	9,9	8,9	7,8	7,1	6,7	6,0
Вантажні автомобілі	147,0	115,0	109,0	104,0	100,9	104,3	99,2

Джерело: розраховано за даними [134].

Динаміка парку тракторів, зернозбиральних комбайнів та вантажних автомобілів сільськогосподарських підприємств Чернівецької області на кінець року, шт.

Рік	Трактори	Зернозбиральні комбайни	Вантажні автомобілі
2000	4717	897	3945
2005	2986	619	2028
2006	2697	559	1924
2007	2296	487	1537
2008	1819	365	1265
2009	1655	327	1345
2010	1253	238	792
2011	1211	219	718
2012	1152	191	644
2013	1213	196	655

Джерело: розраховано за даними [134].

Наявність та рух сільськогосподарської техніки у сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області на 1 січня 2014 року, штук

Райони	Наявність на початок року	Надійшло протягом року	Вибуло протягом року	Наявність на кінець року
Трактори				
Вижницький	44	6	7	43
Глибоцький	33	6	2	37
Кельменецький	178	23	13	188
Сокирянський	168	61	17	212
Хотинський	88	14	7	95
Зернозбиральні комбайни				
Заставнівський	17	2	1	18
Кельменецький	35	4	3	36
Кіцманський	30	2	3	29
Новоселецький	40	2	2	40
Сокирянський	26	11	1	36
Вантажні автомобілі				
Герцаївський	58	2	3	57
Глибоцький	19	3	1	21
Кельменецький	64	22	1	85
Кіцманський	177	2	6	173
Сокирянський	80	10	1	89

Джерело: розраховано за даними [134].

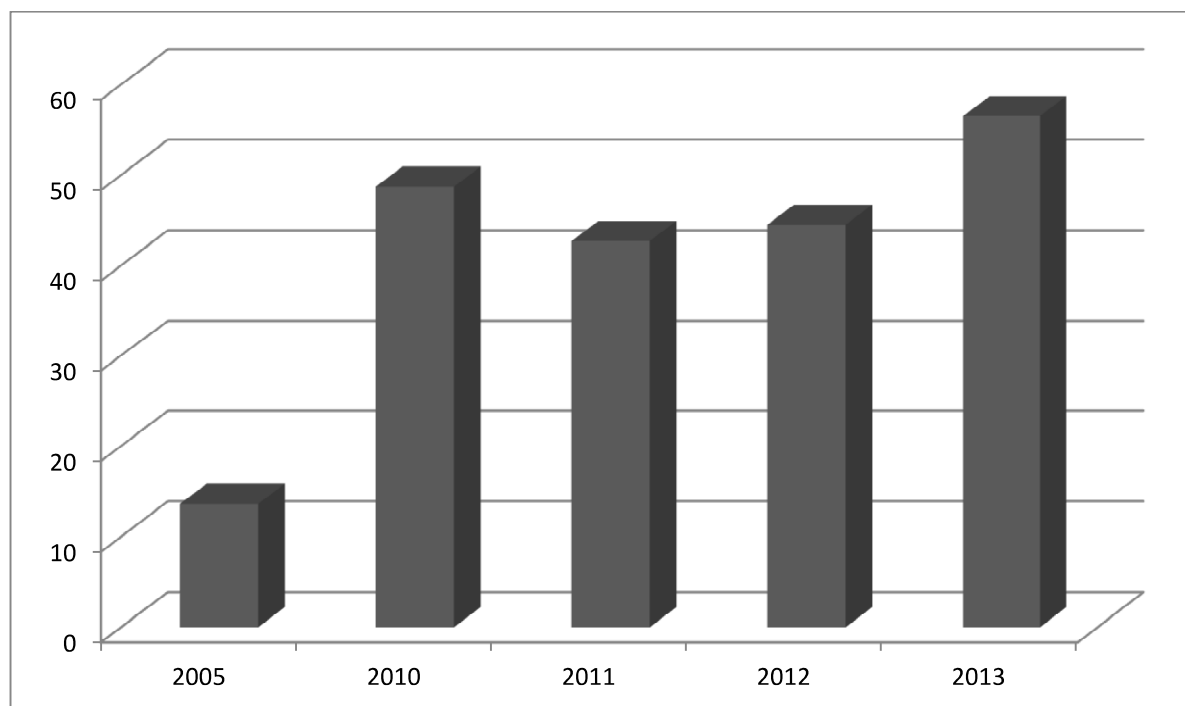

Рис. Динаміка обсягів капітальних інвестицій в сільське господарство Чернівецької області на 1000 грн валової продукції, млн. грн.

Джерело: розраховано за даними [92].

**Характеристика регіонів України з кращими (вищими за середні)
параметрами конкурентоспроможності (2004 р.)**

Регіони	Урожайність, ц/га					На 100 га сільськогосподарських угідь, гол (на кінець року)			Кількість переваг
	Зернових і зернобобових	Цукрових буряків	Соняшник	Картопля	Овочі	Великої рогатої худоби (без корів)	Корів	Свиней	
АР Крим	22,1	-	8,6	77,3	71,1	12,2	6,6	6,5	0
Вінницька	28,6	254,0	8,7	132,8	156,2	23,4	13,0	20,0	6
Волинська	27,5	248,7	16,6	140,1	174,4	32,0	19,8	33,2	7
Дніпропетровська	29,0	217,3	7,8	139,9	168,7	10,6	5,8	15,7	3
Донецька	25,9	200,7	10,1	111,9	156,7	17,3	8,3	18,7	3
Житомирська	21,7	243,0	6,5	184,9	211,4	25,0	15,9	14,9	5
Закарпатська	41,6	-	11,5	160,6	175,1	44,6	32,4	60,5	7
Запорізька	24,1	237,1	9,1	98,9	116,8	9,0	4,31	10,9	2
Івано-Франківська	30,0	194,2	11,0	131,2	136,1	53,8	36,5	35,6	5
Київська	34,5	264,5	11,1	122,7	147,2	19,2	10,5	28,3	5
Кіровоградська	31,1	247,5	8,5	114,4	139,2	10,2	5,6	13,3	2
Луганська	22,2	195,5	8,5	114,2	128,5	11,2	5,9	6,8	0
Львівська	26,4	205,8	10,6	147,2	162,4	37,2	24,6	22,0	6
Миколаївська	28,4	240,2	8,0	90,2	119,9	10,6	6,9	5,9	2
Одеська	32,4	199,5	10,0	94,3	169,0	15,1	8,4	17,1	3
Полтавська	30,9	247,6	10,3	147,6	176,2	18,9	9,6	15,1	6
Рівненська	25,3	203,3	6,6	163,2	199,4	30,2	18,9	35,7	5
Сумська	25,1	180,6	6,1	131,6	152,2	20,3	11,4	17,3	3
Тернопільська	25,3	254,3	6,2	132,9	145,8	27,0	16,0	25,2	4
Харківська	27,3	220,8	8,6	126,3	171,0	14,2	6,8	11,8	1
Херсонська	26,3	291,1	8,4	106,5	106,4	11,4	6,0	9,7	1
Хмельницька	25,9	236,8	7,2	147,2	204,9	27,1	15,4	22,7	5
Черкаська	34,9	254,3	11,1	116,0	134,7	21,3	10,4	29,7	5
Чернівецька	30,9	249,9	10,1	133,0	155,8	34,8	21,8	29,0	7
Чернігівська	30,2	267,5	8,2	155,2	136,6	19,1	11,1	12,0	5
По Україні	28,3	238,3	8,9	133,4	148,7	18,6	10,6	17,32	X

Джерело: розраховано за даними [199].

**Характеристика регіонів України з кращими (вищими за середні)
параметрами конкурентоспроможності (2013 р.)**

Регіони	Урожайність, ц/га					На 100 га сільськогосподарських угідь, гол (на кінець року)			Кількість переваг
	Зернових і зернобобових	Цукрових буяків	Соняшник	Картопля	Овочі	Великої рогагої худоби (без корів)	Корів	Свиней	
АР Крим	16,1	–	13,1	168,8	206,0	1,3	0,3	5,8	2
Вінницька	55,7	400,4	30,4	163,7	231,6	5,5	2,0	5,7	7
Волинська	34,1	330,8	9,2	161,2	217,8	7,9	3,4	8,4	4
Дніпропетровська	31,9	494,3	22,7	105,8	179,2	1,7	0,7	18,9	3
Донецька	28,7	215,3	17,5	127,7	181,8	3,2	1,4	28,2	1
Житомирська	51,2	429,3	20,9	217,1	231,4	5,6	2,5	4,2	6
Закарпатська	37,1	–	13,7	170,0	211,8	1,1	0,5	7,2	3
Запорізька	23,7	–	16,7	101,7	191,4	1,2	0,4	11,0	2
Івано- Франківська	43,0	303,0	23,8	148,3	159,0	2,3	0,8	32,9	3
Київська	55,7	453,7	27,4	157,8	218,7	6,1	2,5	22,3	7
Кіровоградська	44,2	339,3	24,2	109,1	119,3	1,7	0,6	7,1	2
Луганська	24,0	304,3	17,5	125,1	195,7	2,1	0,9	2,8	0
Львівська	39,5	400,3	22,7	166,4	187,3	2,3	0,9	15,1	4
Миколаївська	29,4	517,7	21,5	109,9	240,7	1,2	0,5	3,1	2
Одеська	31,2	236,4	20,4	133,9	139,0	1,5	0,6	5,7	0
Полтавська	55,9	493,2	29,2	169,1	198,0	9,0	3,7	16,3	7
Рівненська	41,4	434,9	21,1	188,1	209,7	4,6	2,0	5,3	6
Сумська	54,0	298,0	25,9	174,5	184,9	6,3	2,7	4,7	5
Тернопільська	46,7	299,4	22,3	191,0	221,7	3,1	1,0	15,7	5
Харківська	40,3	360,8	28,6	142,2	210,0	4,7	1,8	7,2	5
Херсонська	22,2	–	12,1	100,1	272,1	0,9	0,4	4,7	2
Хмельницька	50,0	430,1	18,9	192,4	197,1	5,3	1,9	9,2	5
Черкаська	62,1	421,5	31,1	140,4	164,1	9,9	3,7	20,7	6
Чернівецька	46,0	310,8	22,2	176,7	188,7	2,7	1,0	14,4	4
Чернігівська	46,7	375,9	21,7	188,6	195,8	8,4	3,3	5,8	4
По Україні	39,9	398,9	21,7	159,7	199,9	3,9	1,6	10,7	X

Джерело: розраховано за даними [199].

Характеристика районів Чернівецької області з кращими (вищими за середні) параметрами конкурентоспроможності (2011 р.)

Райони	Урожайність, ц/га					На 100 га сільськогосподарських угідь, гол (на кінець року)			Кількість переваг
	Зернових і зернобобових	Цукрових буряків	Соняшник	Картопля	Овочі	Великої рогагої худоби (без корів)	Корів	Свиней	
Вижницький	19,0	-	-	-	-	29,3	14,0	-	0
Герцаївський	43,5	-	21,8	190,0	73,1	7,6	2,7	81,2	2
Глибоцький	25,4	-	-	222,4	-	-	-	-	2
Заставнівський	37,8	340,3	-	7,0	-	0,3	-	8,8	1
Кельменецький	63,3	-	14,8	203,7	55,8	0,0	0,0	3,3	1
Кіцманський	54,4	290,7	22,0	180,0	161,0	26,5	15,1	26,3	4
Новоселицький	47,8	90,9	20,3	-	-	10,7	5,3	116,4	2
Путильський	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Сокирянський	61,0	-	15,2	-	180,0	4,0	1,7	6,6	3
Сторожинецький	37,1	-	2,8	-	-	5,2	2,8	-	0
Хотинський	46,0	-	21,3	-	-	0,2	0,1	1,2	2
По області	48,5	324,7	16,7	214,4	100,5	7,9	4,1	32,6	x

Джерело: розраховано за даними [199].

Характеристика районів Чернівецької області з кращими (вищими за середні) параметрами конкурентоспроможності (2013 р.)

Регіони	Урожайність, ц/га					На 100 га сільськогосподарських угідь, гол (на кінець року)			Кількість переваг
	Зернових і зернобобових	Цукрових буряків	Соняшник	Картопля	Овочі	Великої рогатої худоби (без корів)	Корів	Свиней	
Вижницький	19,1		24,7					19,1	1
Герцаївський	52,1	28,5	20,7					52,1	2
Глибоцький	46,4		19,0					46,4	0
Заставнівський	34,2		22,2			346,7		34,2	1
Кельменецький	56,9	22,8	22,5			34,0		56,9	2
Кіцманський	46,8	21,4	24,2			9		46,8	1
Новоселицький	48,6	26,4	28,1			8		48,6	3
Путільський									0
Сокирянський	70,7	21,5	21,6				86,0	70,7	1
Сторожинецький	13,8		20,4					13,8	0
Хотинський	54,6	7,3	19,6					54,6	1
По області	47,9	22,5	22,5			340,3	86,0	47,9	x

Джерело: розраховано за даними [199].

Урожайність основних сільськогосподарських культур по Чернівецькій області, ц/га

Культури	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2013 до 2005, %
Всі категорії господарств							
Зернові та зернобобові	31,3	38,2	37,9	45,8	44,6	46	147,0
У тому числі							
пшениця озима	25	35,2	27,7	38,6	37,7	35,3	141,2
кукурудза на зерно	45,6	47,5	52,3	58,3	55	60,8	133,3
Цукрові буряки (фабричні)	265	128,9	248,1	320,7	447,7	310,8	117,3
Соняшник	10,4	14,7	13,1	16,5	19,4	22,2	у 2,1 рази
Картопля	130,9	160,9	148,8	186,8	178,5	176,7	135,0
Овочі	175,8	181,1	182,3	186,8	185,3	188,7	107,3
Плоди	49,2	72,8	81,4	88,8	91,9	104,6	у 2,1 рази
Сільськогосподарські підприємства							
Зернові та зернобобові	23,2	34,1	33,4	45,6	41,4	45,1	194,4
У тому числі							
пшениця озима	23,9	36,1	27,6	38,9	38	35,1	146,9
кукурудза на зерно	44,9	46,7	63,6	76,8	54,4	75,2	167,5
Цукрові буряки (фабричні)	258,8	75,7	235	324	486,8	217	83,8
Соняшник	7,1	14	13	16	19,9	22,1	у 3,1 рази
Картопля	92,8	143,4	96,7	169,4	218,4	245,2	у 2,6 рази
Овочі	137,4	138,5	123,5	143,3	176,4	200,3	145,8
Плоди	17,4	74,1	86,4	80,6	86,2	107,4	у 6,1 рази
Господарства населення							
Зернові та зернобобові	38,2	41,3	41,2	46	47,4	46,7	122,3
У тому числі							
пшениця озима	28,1	33,4	28	37,6	36,7	35,8	127,4
кукурудза на зерно	45,7	47,7	49,1	52,8	55,2	55,3	121,0
Цукрові буряки (фабричні)	283,1	298	293	305	326,9	311,2	109,9
Соняшник	15,1	15,2	13,3	17,8	18,1	22,6	149,7
Картопля	131,3	161	149	187	178	176	134,0
Овочі	176,7	181,8	183,2	187,7	185,4	188,6	106,7
Плоди	62,4	72,5	80,2	90,5	93,3	103,8	166,3
Фермерські господарства							
Зернові та зернобобові культури	17	23,4	21,1	31	34,5	34,1	200,6
Цукрові буряки (фабричні)	212,1	218,4	151,6	330,3	—	—	-
Соняшник	5,4	10,9	11,5	13,1	19,8	21,4	у 3,9 рази
Картопля	83,8	155	107	165,9	142,4	150,5	179,6
Овочі	154,2	146,9	134,3	149,2	190,6	234	151,8
Плоди та ягоди	28,8	102,5	117,3	81,1	83	92,6	у 3,2 рази
Зернові та зернобобові культури	17	23,4	21,1	31	34,5	34,1	200,6
Цукрові буряки (фабричні)	212,1	218,4	151,6	330,3	—	—	-
Соняшник	5,4	10,9	11,5	13,1	19,8	21,4	у 3,9 рази

Джерело: розраховано за даними [199].

Продуктивність худоби і птиці культур по Чернівецькій області

Продукція тваринництва	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2013 до 2005, %
Середній річний удій молока від однієї корови, кг							
Всі категорії господарств	3645	4083	4084	4187	4252	4313	118,3
Сільськогосподарські підприємства	3152	3736	3947	4059	4230	4249	134,8
Господарства населення	3694	4112	4093	4194	4253	4320	116,9
Фермерські господарства	2321,4	2771,1	2745,9	2690,3	2885,2	2331,4	100,4
Середній річний настриг вовни від однієї вівці, кг							
Всі категорії господарств	3,4	3,2	3,3	3,7	3,6	3,6	105,9
Сільськогосподарські підприємства	2,6	2,6	2,4	2,8	2,7	2,4	92,3
Господарства населення	3,5	3,3	3,4	3,8	3,8	3,8	108,6
Фермерські господарства	2,2	3,3	2,4	2,7	3,0	3,0	136,1
Середня річна несучість курей-несучок, шт.							
Сільськогосподарські підприємства	221	279	282	266	279	267	120,8
Фермерські господарства	12,3	2,9	22,0	7,3	0,3	-	-

Джерело: розраховано за даними [199].

**Динаміка урожайності сільськогосподарських культур у
сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області, з 1 га, ц**

Сільськогосподарські культури	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013 у порівнянні з 2012, %
Зернові і зернобобові культури	18,3	23,2	38,0	34,1	33,4	45,6	41,4	45,1	108,9
Озимі зернові	22,2	23,8	33,2	35,2	26,1	36,9	37,6	34,6	92,0
Пшениця	20,2	23,9	33,7	36,1	27,6	38,9	38,0	35,1	92,4
Жито	19,6	18,5	10,0	18,6	11,5	23,9	16,7	15,2	91,0
Ячмінь	21,9	23,3	31,6	29,1	21,8	28,3	32,2	28,9	89,8
Ярі зернові	16,8	22,5	40,9	33,0	41,8	56,9	45,7	59,9	130,2
Пшениця	12,9	18,7	25,1	26,7	17,2	30,6	32,1	12,4	38,6
Ячмінь	13,7	19,0	22,7	19,2	16,6	26,5	29,5	17,9	60,7
Овес	15,3	16,2	16,0	13,8	9,9	21,3	20,7	18,5	89,4
кукурудза на зерно	30,5	44,9	60,0	46,7	63,6	76,8	54,4	75,2	138,2
Гречка	7,6	5,9	6,4	8,7	6,0	6,9	8,0	11,0	137,5
Зернобобові	13,0	21,1	22,7	19,6	15,7	13,8	17,6	9,6	54,5
Горох	12,9	22,3	27,4	19,5	16,1	18,9	24,4	13,3	54,5
Квасоля	6,4	6,7	10,6	7,8	8,6	6,0	5,2	8,4	161,5
Цукрові буряки (фабричні)	202,0	258,8	355,2	75,7	235,0	324,0	486,8	217,0	44,6
Соняшник	7,4	7,1	14,4	14,0	13,0	16,0	19,9	22,1	111,1
Соя	9,0	14,4	15,9	11,0	24,0	21,2	16,8	23,5	139,9
Картопля	100,4	92,8	110,7	143,4	96,7	169,4	218,4	245,2	112,3
Овочі	83,1	137,4	172,2	138,5	123,5	143,3	176,4	200,3	113,5
Кормові коренеплоди	200,2	373,8	221,5	258,8	120,5	121,4	225,7	242,3	107,4
Кукурудза на силос і зелений корм	142,8	182,3	229,8	158,3	174,5	188,1	192,7	226,0	117,3
Однорічні трави на сіно	16,9	17,6	26,3	34,0	42,9	50,0	39,3	27,0	68,7
Багаторічні трави на сіно	20,2	19,1	25,8	27,0	26,8	25,5	23,1	29,2	126,4
Плоди та ягоди	25,1	17,4	35,8	74,1	86,4	80,6	86,2	107,4	124,6
Виноград	...	25,0	21,0	20,0	20,0	25,0	25,0	12,5	50,0

Джерело: розраховано за даними [199].

Посівні площі сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах у Чернівецькій області (тис. га)

Роки	Вся посівна площа	Зернові та зернобобові	У тому числі		Цукрові буряки (фабричні)	Соляшник	Картопля	Овочі	Плоди (загальна площа насаджень)
			пшениця озима	кукурудза на зерно					
1990	347,2	131,2	51,3	19,8	30,0	0,4	7,1	5,0	11,5
1995	336,6	135,9	56,4	10,4	23,1	3,9	2,5	2,8	10,1
2000	314,2	141,7	59,6	7,0	16,1	6,1	0,7	1,1	7,7
2005	284,6	143,8	53,7	5,3	6,0	6,8	0,3	0,3	4,9
2006	260,6	120,5	36,6	6,6	6,3	4,4	0,2	0,3	4,4
2007	259,9	118,1	33,4	9,2	2,9	1,8	0,3	0,3	4,1
2008	284,6	127,7	33,5	17,4	2,1	3,2	0,2	0,3	4,3
2009	291,9	128,2	39,8	13,4	2,1	2,1	0,2	0,2	4,3
2010	290,9	132,4	41,7	14,1	3,2	3,8	0,2	0,2	4,5
2011	303,3	132	41,2	15,3	3,9	4,8	0,3	0,3	4,4
2012	306,1	138	47,5	19,7	1,7	5,8	0,5	0,2	4,8
2013	307	137,7	48,9	19,0	0,0	5,1	0,4	0,1	4,7
2013 до 2012 у %	100,3	99,8	102,9	96,4	-	87,9	80,0	50,0	97,9

Джерело: розраховано за даними [199].

**Динаміка внесення добрив під сільськогосподарські культури у
сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області**

Показник	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Мінеральні добрива								
Всього внесено у поживних речовинах, тис. ц	39,3	34,0	52,1	62,3	86,1	107,3	99,1	112,4
Удобрена площа під урожай, тис. га	63,5	52,0	65,3	73,0	74,3	87,3	98,8	98,6
Частка удобреної площі, %	32,5	45,8	63,4	64,9	67,8	71,3	78,1	80,5
Внесено у поживних речовинах на 1га посівної площі, кг	20	30	51	55	79	88	78	92
Органічні добрива								
Всього внесено, тис. т	468,1	128,8	89,6	42,4	80,0	66,1	54,7	88,5
Удобрена площа, тис. га	9,2	2,9	3,3	2,1	1,9	1,4	3,5	2,4
Частка удобреної площі, %	4,7	2,6	3,2	1,9	1,8	1,1	2,8	2,0
Внесено на 1 га посівної площі, т	2,4	1,1	0,9	0,4	0,7	0,5	0,4	0,7

Джерело: за даними джерела [47].

Поголів'я худоби та птиці за категоріями господарств по Чернівецькій області, голів на 100 га

	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2013 до 2005, %
Господарства усіх категорій							
Велика рогата худоба	57,2	46,5	40,1	37,9	38,6	37,4	65,4
у тому числі корови	33,2	25,4	24,1	22,7	22,1	21,5	64,7
Свині	56,1	65,6	62,7	54,7	54,3	57,4	102,3
Вівці та кози	17,1	18,6	16,3	16,1	16,6	16,6	97,1
у тому числі вівці	13,8	15,7	13,6	13,3	13,4	13,5	97,2
Птиця	854,1	1115,3	1157,4	1120,6	1159,0	1113,2	130,3
Сільськогосподарські підприємства							
Велика рогата худоба	26,9	14,7	12,6	11,2	9,6	9,4	34,9
у тому числі корови	8,5	4,6	4,4	3,8	3,4	3,4	39,4
Свині	21,3	45,5	53,7	44,0	43,6	50,4	236,1
Вівці та кози	4,7	5,2	5,1	5,5	5,4	4,9	104,4
у тому числі вівці	4,7	5,2	5,0	5,4	5,4	4,8	102,7
Птиця	300,6	875,6	944,3	828,7	877,2	764,9	254,5
Господарства населення							
Велика рогата худоба	79,6	68,7	58,6	57,6	60,6	57,5	72,1
у тому числі корови	51,5	39,9	37,3	36,6	36,2	34,5	67,0
Свині	81,8	79,6	68,7	62,6	62,4	62,5	76,4
Вівці та кози	26,3	28,0	23,8	24,0	25,0	25,0	95,1
у тому числі вівці	20,6	23,1	19,4	19,1	19,6	19,6	95,2
Птиця	1263,5	1282,5	1300,9	1336,0	1373,3	1362,6	107,8
Фермерські господарства							
Велика рогата худоба	7,1	4,8	3,6	2,8	2,4	2,6	36,5
у тому числі корови	2,5	1,5	1,3	1,1	0,9	1,1	45,0
Свині	7,5	15,9	22,9	15,6	11,1	13,1	176,4
Вівці та кози	16,6	14,9	17,7	19,0	18,4	16,2	97,2
Коні	0,6	0,4	0,4	0,2	0,2	0,2	27,5
Птиця	20,9	33,7	10,1	14,0	65,7	38,3	182,9

Джерело: розраховано за даними [199].

Динаміка валової продукції у всіх категоріях господарств Чернівецької області, млн. грн.

Вид продукції	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Продукція сільського господарства - всього	3044,2	3406,8	3899,1	4318,6	4363,3	4514,5
В тому числі сільськогосподарські підприємства	555	435,1	843,8	1034,8	1057	1061,8
Господарства населення	2489,2	2971,7	3055,3	3283,8	3306,3	3452,7
Частка сільськогосподарських підприємств	18,23	12,77	21,64	23,96	24,22	23,52
Продукція рослинництва	1665,1	1813,1	2193,6	2597,4	2601,3	2785,7
В тому числі сільськогосподарські підприємства	443,9	284,3	503,7	650,8	638,6	707
Господарства населення	1221,2	1528,8	1689,9	1946,6	1962,7	2078,7
Частка сільськогосподарських підприємств	26,66	15,68	22,96	25,06	24,55	25,38
Продукція тваринництва	1379,1	1593,7	1705,5	1721,2	1762	1728,8
В тому числі сільськогосподарські підприємства	111,1	150,8	340,1	384	418,4	354,8
Господарства населення	1268	1442,9	1365,4	1337,2	1343,6	1374
Частка сільськогосподарських підприємств	8,1	9,5	19,9	22,3	23,8	20,5

Джерело: розраховано за даними [199].

**Динаміка валових зборів основних сільськогосподарських культур у
сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області, тис.тонн**

Вид продукції	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Зернові та зернобобові культури	162,7	146,7	195,5	183,0	182,9	254,3	264,8	274,6
Цукрові буряки (фабричні)	290,4	131,8	76,6	15,9	76,1	123,3	78,1	0,0
Соняшник	4,2	3,9	4,6	2,9	4,7	7,7	11,4	11,3
Картопля	6,9	2,7	1,8	2,5	1,5	4,9	9,0	8,4
Овочі	7,2	3,3	5,0	2,6	2,2	3,5	2,4	2,3
Плоди та ягоди	16,2	6,6	8,6	17,5	19,5	19,1	27,3	35,6
Виноград, т	0	0	0	0,1	0	0	0	0

Джерело: розраховано за даними [199].

Виробництво продукції тваринництва Чернівецької області

Вид продукції	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Сільськогосподарські підприємства								
М'ясо (у забійній вазі)	5,2	4,7	11,7	12,3	11,8	13,4	16,8	15,4
Молоко	38,0	29,2	20,1	21,2	19,6	18,9	19,2	17,4
Яйця, млн.шт.	2,8	28,5	148,9	129,2	193,2	223,9	206,9	144,3
Вовна,т	22	13	18	19	15	17	19	17
Мед, т	59	15	13	13	6	11	8	8
Господарства населення								
М'ясо (у забійній вазі)	24,2	26,0	28,1	26,2	26,9	26,2	25,9	26,4
Молоко	294,6	338,7	307,4	290,7	288,5	279,1	279,1	280,7
Яйця, млн.шт.	180,2	215,4	210,0	212,7	215,2	218,6	224,1	231,0
Вовна,т	147	116	137	137	139	132	131	134
Мед, т	682	721	633	660	665	682	698	704

Джерело: розраховано за даними [199].

Динаміка та структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області, %

Статті витрат	2005			2010			2013		
	всього	Рослинництво	Тваринництво	всього	Рослинництво	Тваринництво	всього	Рослинництво	Тваринництво
Витрати – всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Витрати на оплату праці	18,8	18,9	18,8	7,0	6,1	7,8	7,2	6,2	9,1
Відрахування на соціальні заходи	2,1	2,1	2,1	2,5	2,2	2,9	2,7	2,3	2,3
Матеріальні витрати	<u>67,9</u> 100,0	<u>62,1</u> 100,0	<u>74,3</u> 100,0	<u>76,7</u> 100,0	<u>69,7</u> 100,0	<u>83,8</u> 100,0	<u>76,1</u> 100,0	<u>75,4</u> 100,0	<u>77,4</u> 100,0
у тому числі на									
насіння і посадковий матеріал	10,2	21,2	×	7,5	16,2	×	11,6	17,9	×
Корми	32,9	×	63,9	41,9	×	77,6	27,7	×	78,1
Інша продукція сільськогосподарства	1,3	1,9	0,8	0,7	0,4	1,1	1,0	1,3	0,4
міндобрива	9,8	20,3	×	14,7	32,0	×	20,5	31,8	×
нафтопродукти	18,9	31,2	7,3	8,6	14,2	3,8	8,2	10,8	3,5
електроенергія	3,1	1,8	4,2	5,0	4,0	5,9	2,3	0,7	5,2
паливо	0,7	0,3	1,1	0,8	0,6	0,9	0,8	0,6	1,3
запчастини, ремонтні і будівельні матеріали	8,4	10,1	6,7	3,8	4,9	2,8	3,7	4,6	2,1
оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями	14,7	13,2	16,0	17,0	27,7	7,9	24,2	32,3	9,4
Амортизація основних засобів	3,0	3,3	2,6	4,6	5,3	3,8	3,6	3,4	3,4
Інші витрати	<u>8,2</u> 100,0	<u>13,6</u> 100,0	<u>2,2</u> 100,0	<u>9,2</u> 100,0	<u>16,7</u> 100,0	<u>1,7</u> 100,0	<u>10,4</u> 100,0	<u>12,7</u> 100,0	<u>6,2</u> 100,0
з них орендна плата за земельні частки	70,7	80,7	×	48,1	52,9	×	60,6	76,3	×
за майнові паї	5,5	4,9	10,1	0,3	0,2	0,9	0,1	0,1	0,1

Джерело: розраховано за даними [199;204].

Динаміка та структура реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами Чернівецької області, % до зального обсягу реалізації [199]

Вид продукції	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Переробним підприємствам								
Зернові культури	2,1	4,8	2,4	4,4	1,6	2,4	1,5	1,1
Олійні культури	0,3	1,1	7,3	9,8	8,9	8,7	4,9	5,0
Цукрові буряки	95,6	93,8	99,6	84,4	99,5	100,0	100,0	100,0
Картопля	25,3	-	-	-	-	-	-	-
Овочі	1,7	-	18,8	27,7	-	-	-	-
Плоди та ягоди	-	4,6	7,6	0,3	0,7	-	1,6	3,2
Худоба та птиця	29,1	61,3	54,1	42,7	42,4	38,5	45,8	67,1
Молоко та молочні продукти	89,0	94,3	95,3	94,4	96,9	98,3	98,3	98,7
Яйця	16,0	-	-	-	-	-	2,8	3,3
Вовна	2,5	17,1	90,2	41,9	-	71,0	-	-
На ринку								
Зернові культури	26,1	18,6	14,1	17,2	17,8	5,5	10,7	3,8
Олійні культури	39,9	16,5	19,3	18,6	20,6	2,2	3,1	1,8
Цукрові буряки	3,5	-	-	0,4	-	-	-	-
Картопля	36,3	39,0	32,5	5,1	2,0	6,5	8,9	5,6
Овочі	57,8	57,7	17,3	4,9	30,2	5,1	36,8	54,0
Плоди та ягоди	62,0	58,0	39,8	48,8	26,1	28,3	20,2	18,6
Худоба та птиця	39,6	10,9	7,7	7,8	5,6	11,7	8,2	11,4
Молоко та молочні продукти	6,0	2,3	2,5	3,6	2,0	0,9	1,0	0,6
Яйця	51,0	24,9	96,0	97,4	97,6	83,6	93,5	91,7
Вовна	59,3	23,2	7,1	44,6	60,0	-	-	25,0
Населенню в розрахунок оплати праці								
Зернові культури	61,3	26,2	8,3	3,1	2,6	1,5	1,1	0,8
Олійні культури	41,3	14,2	1,5	1,3	0,4	0,3	0,0	0,1
Цукрові буряки	0,0	0,3	-	-	-	-	-	-
Картопля	36,2	12,0	3,9	2,7	2,0	1,5	0,2	0,1
Овочі	32,1	7,4	2,1	4,5	7,1	2,4	0,0	-
Плоди та ягоди	30,8	23,0	6,3	4,2	2,9	-	0,0	0,0
Худоба та птиця	29,4	4,4	1,2	1,4	0,8	0,6	0,3	0,2
Молоко та молочні продукти	5,0	2,1	0,5	0,5	0,4	0,2	0,1	0,1
Яйця	28,8	0,1	-	-	-	0,0	0,0	-
Вовна	28,4	21,9	0,9	2,7	-	22,6	75,0	75,0
За іншими каналами								
Зернові культури	10,5	29,6	57,4	65,1	67,6	77,2	76,8	83,9
Олійні культури	18,5	68,2	71,9	70,3	70,1	88,7	92,0	93,0
Цукрові буряки	0,9	5,9	0,4	15,2	0,5	-	-	-
Картопля	2,2	49,0	63,6	92,2	96,0	91,9	90,9	94,3
Овочі	8,4	34,9	57,9	62,9	62,5	92,5	63,2	46,0
Плоди та ягоди	7,2	14,4	46,3	46,7	70,3	71,7	78,2	78,2
Худоба та птиця	1,9	23,4	37,0	48,1	51,2	49,2	45,7	21,3
Молоко та молочні продукти	0,0	1,3	1,7	1,5	0,7	0,6	0,6	0,6
Яйця	4,2	75,0	4,0	2,6	2,4	16,4	3,7	5,0
Вовна	9,8	37,8	1,8	10,8	40,0	6,4	25,0	-

**Розподіл підприємств за часткою в ринку продукції рослинництва по
Чернівецькій області**

Групи підприємств за часткою в ринку, %	2011			2012			2013		
	Кількість підприємств	Обсяг товарної продукції – всього	В т.ч. на одне підприємство	Кількість підприємств	Обсяг товарної продукції – всього	В т.ч. на одне підприємство	Кількість підприємств	Обсяг товарної продукції – всього	В т.ч. на одне підприємство
I - до 0,1%	68	7629,4	112,2	62	3063,8	49,4	60	3773,6	62,9
II - від 0,1 до 0,5%	38	57928,9	1524,4	35	60152,6	1718,6	34	61077,6	1796,4
III - від 0,5 до 1%	10	38227,1	3822,7	17	72963	4291,9	20	83035,9	4151,8
IV - від 1 до 5%	10	115452,8	11545,3	11	132299,2	12027,2	12	152901,2	12741,8
V - від 5 до 10%	4	167725,2	41931,3	7	293947,9	41992,6	7	332921,5	47560,2
VI - більше 10%	3	216061,4	72020,5	1	77977,3	77977,3	-	-	-
Всього	133	603024,8	4534,0	133	640403,8	4815,1	133	633709,8	4764,7

Джерело: розраховано за даними [199].

**Розподіл підприємств за часткою в ринку продукції тваринництва по
Чернівецькій області**

Групи підприємств за часткою в ринку, %	2011			2012			2013		
	Кількість підприємств	Обсяг товарної продукції – всього	В т.ч. на одне підприємство	Кількість підприємств	Обсяг товарної продукції – всього	В т.ч. на одне підприємство	Кількість підприємств	Обсяг товарної продукції – всього	В т.ч. на одне підприємство
I - до 0,1%	103	3475,3	33,7	105	2833,4	27,0	107	3442,8	32,2
II - від 0,1 до 0,5%	9	7771,2	863,5	10	10892,3	1089,2	8	8118,2	1014,8
III - від 0,5 до 1%	2	4759,4	2379,7	2	5894,1	2947,1	2	7093,7	3546,9
IV - від 1 до 5%	14	122369,6	8740,7	12	120670,8	10055,9	11	115389,1	10489,9
V - від 5 до 10%	2	62696,1	31348,1	2	63498,2	31749,1	3	97534,5	32511,5
VI - більше 10%	3	243868,3	81289,4	2	235558,1	117779,1	2	195475	97737,5
Всього	133	444939,9	3345,4	133	439346,9	3303,4	133	427053,3	3210,9

Джерело: розраховано за даними [199].

**Вихідні дані для розрахунку інтегрального показника
конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств
Чернівецької області (2013 р.)**

Підприємства	Ресурсний потенціал, тис.грн	Товарна продукція на 1 га, грн.	Прибуток на 1 га, грн.	Частка у ринку, %
1	944,1	3455,5	35,4	0,3
2	316,7	4332,1	727,7	0,1
3	2407,4	286,8	-87,6	0,1
4	795,0	5852,2	789,6	0,4
5	710,3	4006,8	19,9	0,2
6	704,8	2050,7	160,7	0,1
7	1016,4	3878,8	-253,6	0,2
8	1392,5	5392,3	506,1	0,5
9	868,0	3093,5	-1154,7	0,2
10	3929,1	7301,7	-113,9	1,0
11	5968,6	9791,0	5,7	4,8
12	586,9	2843,1	-1357,9	0,1
13	34,9	23876,5	2411,8	0,0
14	376,9	2095,8	-39,4	0,1
15	1121,2	3965,9	-32,6	0,3
16	117,4	923,1	100,0	0,0
17	533,2	4784,8	-534,8	0,2
18	323,1	4228,5	197,3	0,2
19	2634,6	4259,7	2231,1	0,8
20	1125,2	4604,6	1151,9	0,3
21	5031,3	7587,8	2014,8	1,6
22	272,0	4569,0	1610,6	0,1
23	488,0	5241,7	53,5	0,3
24	884,5	8795,5	-636,4	0,3
25	373,3	3137,0	1349,7	0,1
26	47,1	500,0	-2500,0	0,0
27	544,2	14629,5	1528,4	0,1
28	1369,1	4367,8	104,2	0,5
29	988,9	4227,1	60,4	0,3
30	1020,6	3596,6	-44,3	0,3
31	852,0	4403,1	2361,8	0,5
32	267,9	1742,1	257,9	0,0
33	3405,8	6904500,0	2872388,8	11,4
34	1763,8	6076,5	2335,4	0,5
35	6417,3	63042,1	-20417,4	2,0
36	752,5	7667,1	2853,1	0,5
37	1554,6	3329,3	2310,6	0,5
38	8758,8	13624,0	-264,3	6,5
39	4319,1	16832,5	-1826,7	2,7
40	2378,4	1455955,6	120622,2	1,2
41	1723,1	2876,9	466,2	0,4
42	1937,2	13590400,0	290700,0	1,2
43	576,0	2210,7	-429,5	0,1
44	1227,4	1928,1	403,2	0,3

45	376,9	4027,1	1132,2	0,1
46	795,0	7002,5	172,5	0,1
47	867,2	6029,9	451,5	0,3
48	879,9	6073,7	582,5	0,4
49	8682,1	1363189,7	-166463,8	7,2
50	964,7	4220,0	-135,6	0,3
51	106,9	6789,4	-2021,3	0,0
52	2156,9	59946,4	19553,6	0,3
53	630,6	1601,2	3,4	0,1
54	359,9	3826,5	484,8	0,1
55	88,9	1407766,7	-129833,3	0,4
56	989,8	1956,5	307,4	0,2
57	634,4	2768425,0	679925,0	1,0
58	1232,4	3226,2	586,6	0,3
59	251,7	2051,9	1185,2	0,1
60	1111,5	4039,2	1010,2	0,4
61	2512,1	4283,7	1372,7	0,8
62	9551,2	5046,4	-1704,2	3,0
63	429,1	5442,5	2714,3	0,3
64	4412,0	4947,4	942,7	1,2
65	1660,7	73000,0	28144,9	0,5
66	6138,9	10054,6	-267,0	5,0
67	1110,1	3199,9	514,5	0,3
68	1198,7	2814,6	478,6	0,3
69	498,0	4447,0	239,0	0,1
70	3435,5	4493,3	-1504,7	1,0
71	1203,6	6710,7	1568,3	0,8
72	4843,6	8683,8	-762,0	4,3
73	1738,3	1130,0	131,5	0,3
74	231,7	4485,8	229,6	0,1
75	1375,8	6537,9	-375,3	0,9
76	5967,3	5678,8	-1384,5	3,5
77	14895,3	6448,4	-770,2	5,8
78	222,1	4015,3	1888,6	0,1
79	6490,6	6653,9	-75,8	5,5
80	2903,3	7047,6	-3650,4	0,9
81	233,7	155,6	8,8	0,0
82	1806,1	9902,7	3996,8	1,5
83	2437,3	5736,6	-419,4	0,5
84	1244,6	3983333,3	-194666,7	2,2
85	426,0	5361,1	175,1	0,2
86	441,1	4157,3	1095,5	0,2
87	394,3	1818,1	103,8	0,1
88	1222,4	18395,2	-17234,5	0,1
89	978,5	1694,0	-1366,1	0,1
90	760,1	5322,2	2112,7	0,3
91	94,9	1042666,7	14200,0	0,3
92	385,8	2273,3	364,9	0,1

**Розрахунок синтетичного показника конкурентоспроможності
сільськогосподарських підприємств Чернівецької області методом зразку
(2013 р.)**

Підприємства	Стандартизація				Віддаль до зразку				
	Ресурсний потенціал	Виручка на 1 га угідь	Прибуток на 1 га	Частка у ринку	Ресурсний потенціал	Виручка на 1 га угідь	Прибуток на 1 га	Частка у ринку	Зведена
1	-0,39	-0,22	-0,12	-0,36	32,18	67,66	86,63	35,27	0,1102
2	-0,64	-0,22	-0,12	-0,48	35,14	67,65	86,59	36,70	0,1015
3	0,21	-0,22	-0,12	-0,50	25,78	67,69	86,64	36,92	0,1197
4	-0,45	-0,21	-0,12	-0,35	32,87	67,63	86,59	35,09	0,1093
5	-0,48	-0,22	-0,12	-0,46	33,27	67,65	86,63	36,39	0,1058
6	-0,48	-0,22	-0,12	-0,48	33,29	67,67	86,62	36,68	0,1051
7	-0,36	-0,22	-0,12	-0,42	31,85	67,65	86,65	35,92	0,1095
8	-0,20	-0,21	-0,12	-0,28	30,14	67,64	86,60	34,32	0,1163
9	-0,42	-0,22	-0,13	-0,45	32,53	67,66	86,70	36,33	0,1072
10	0,83	-0,21	-0,12	-0,01	19,88	67,62	86,64	31,17	0,1437
11	1,66	-0,21	-0,12	2,03	13,17	67,59	86,63	12,59	0,1983
12	-0,53	-0,22	-0,13	-0,47	33,85	67,66	86,72	36,58	0,1040
13	-0,76	-0,20	-0,12	-0,52	36,51	67,45	86,49	37,16	0,0984
14	-0,62	-0,22	-0,12	-0,51	34,85	67,67	86,64	36,96	0,1014
15	-0,31	-0,22	-0,12	-0,38	31,37	67,65	86,64	35,48	0,1114
16	-0,72	-0,22	-0,12	-0,54	36,11	67,68	86,63	37,40	0,0980
17	-0,55	-0,22	-0,13	-0,43	34,10	67,64	86,67	36,02	0,1048
18	-0,64	-0,22	-0,12	-0,45	35,11	67,65	86,62	36,30	0,1023
19	0,30	-0,22	-0,12	-0,12	24,85	67,65	86,50	32,47	0,1310
20	-0,31	-0,22	-0,12	-0,38	31,35	67,64	86,56	35,50	0,1115
21	1,28	-0,21	-0,12	0,32	16,09	67,61	86,51	27,61	0,1595
22	-0,66	-0,22	-0,12	-0,48	35,36	67,65	86,54	36,71	0,1012
23	-0,57	-0,21	-0,12	-0,36	34,32	67,64	86,63	35,26	0,1059
24	-0,41	-0,21	-0,13	-0,37	32,46	67,60	86,67	35,34	0,1095
25	-0,62	-0,22	-0,12	-0,49	34,87	67,66	86,55	36,83	0,1018
26	-0,75	-0,22	-0,13	-0,54	36,45	67,69	86,78	37,41	0,0970
27	-0,55	-0,21	-0,12	-0,48	34,05	67,54	86,54	36,64	0,1041
28	-0,21	-0,22	-0,12	-0,28	30,25	67,65	86,63	34,31	0,1160
29	-0,37	-0,22	-0,12	-0,37	31,97	67,65	86,63	35,33	0,1105
30	-0,36	-0,22	-0,12	-0,40	31,83	67,65	86,64	35,75	0,1099
31	-0,42	-0,22	-0,12	-0,26	32,61	67,65	86,49	33,98	0,1122
32	-0,66	-0,22	-0,12	-0,52	35,38	67,67	86,62	37,14	0,1000
33	0,61	3,96	9,18	5,57	21,83	16,38	0,00	0,00	0,6306
34	-0,05	-0,21	-0,12	-0,28	28,51	67,63	86,49	34,22	0,1200

35	1,84	-0,18	-0,19	0,51	11,88	67,06	87,87	25,62	0,1710
36	-0,46	-0,21	-0,11	-0,27	33,07	67,61	86,46	34,18	0,1110
37	-0,14	-0,22	-0,12	-0,30	29,43	67,66	86,49	34,47	0,1176
38	2,79	-0,21	-0,12	2,95	6,23	67,55	86,65	6,91	0,2270
39	0,99	-0,21	-0,13	0,89	18,49	67,52	86,74	21,92	0,1662
40	0,20	0,66	0,27	0,10	25,90	53,96	79,51	29,94	0,1778
41	-0,07	-0,22	-0,12	-0,33	28,69	67,66	86,60	34,89	0,1180
42	0,02	8,01	0,82	0,13	27,76	0,00	69,99	29,67	0,3254
43	-0,54	-0,22	-0,13	-0,51	33,90	67,67	86,66	37,04	0,1031
44	-0,27	-0,22	-0,12	-0,38	30,89	67,67	86,61	35,40	0,1125
45	-0,62	-0,22	-0,12	-0,48	34,85	67,65	86,56	36,64	0,1022
46	-0,45	-0,21	-0,12	-0,47	32,87	67,62	86,62	36,57	0,1063
47	-0,42	-0,21	-0,12	-0,39	32,54	67,63	86,61	35,58	0,1089
48	-0,41	-0,21	-0,12	-0,31	32,48	67,63	86,60	34,58	0,1111
49	2,76	0,61	-0,66	3,35	6,38	54,79	96,97	4,95	0,2369
50	-0,38	-0,22	-0,12	-0,37	32,08	67,65	86,64	35,30	0,1103
51	-0,73	-0,21	-0,13	-0,53	36,16	67,62	86,76	37,22	0,0982
52	0,11	-0,18	-0,06	-0,38	26,83	67,09	85,46	35,41	0,1242
53	-0,51	-0,22	-0,12	-0,48	33,64	67,67	86,63	36,71	0,1043
54	-0,62	-0,22	-0,12	-0,46	34,93	67,65	86,60	36,44	0,1024
55	-0,73	0,63	-0,54	-0,33	36,25	54,39	94,64	34,91	0,1133
56	-0,37	-0,22	-0,12	-0,42	31,97	67,67	86,61	35,92	0,1093
57	-0,51	1,46	2,08	0,00	33,62	42,92	50,47	31,04	0,2487
58	-0,27	-0,22	-0,12	-0,37	30,86	67,66	86,60	35,33	0,1127
59	-0,67	-0,22	-0,12	-0,51	35,45	67,67	86,56	37,08	0,1001
60	-0,32	-0,22	-0,12	-0,34	31,41	67,65	86,57	35,01	0,1124
61	0,25	-0,22	-0,12	-0,09	25,35	67,65	86,55	32,12	0,1306
62	3,11	-0,22	-0,13	1,06	4,72	67,64	86,74	20,33	0,1995
63	-0,60	-0,21	-0,12	-0,40	34,60	67,64	86,47	35,65	0,1049
64	1,02	-0,22	-0,12	0,12	18,17	67,64	86,58	29,74	0,1504
65	-0,09	-0,17	-0,03	-0,29	28,96	66,97	84,94	34,44	0,1232
66	1,73	-0,21	-0,12	2,17	12,68	67,59	86,65	11,61	0,2016
67	-0,32	-0,22	-0,12	-0,37	31,42	67,66	86,60	35,37	0,1115
68	-0,28	-0,22	-0,12	-0,40	31,02	67,66	86,60	35,73	0,1116
69	-0,57	-0,22	-0,12	-0,48	34,27	67,65	86,62	36,61	0,1033
70	0,63	-0,22	-0,13	-0,02	21,71	67,65	86,72	31,28	0,1395
71	-0,28	-0,21	-0,12	-0,09	30,99	67,62	86,54	32,09	0,1192
72	1,20	-0,21	-0,13	1,79	16,70	67,60	86,68	14,35	0,1865
73	-0,06	-0,22	-0,12	-0,39	28,62	67,68	86,63	35,59	0,1166
74	-0,68	-0,22	-0,12	-0,49	35,55	67,65	86,62	36,80	0,1004
75	-0,21	-0,21	-0,13	-0,07	30,22	67,63	86,66	31,82	0,1211
76	1,66	-0,21	-0,13	1,35	13,18	67,63	86,72	17,83	0,1864
77	5,29	-0,21	-0,13	2,57	0,00	67,63	86,68	9,02	0,2363
78	-0,68	-0,22	-0,12	-0,50	35,60	67,65	86,52	36,92	0,1003

79	1,87	-0,21	-0,12	2,39	11,68	67,62	86,64	10,13	0,2071
80	0,41	-0,21	-0,14	-0,07	23,78	67,62	86,85	31,90	0,1337
81	-0,68	-0,22	-0,12	-0,54	35,54	67,69	86,63	37,37	0,0992
82	-0,04	-0,21	-0,11	0,26	28,33	67,59	86,39	28,29	0,1328
83	0,22	-0,21	-0,13	-0,27	25,66	67,63	86,66	34,14	0,1256
84	-0,26	2,19	-0,75	0,63	30,81	33,83	98,77	24,40	0,1811
85	-0,60	-0,21	-0,12	-0,42	34,61	67,64	86,62	35,95	0,1040
86	-0,59	-0,22	-0,12	-0,43	34,54	67,65	86,57	36,08	0,1039
87	-0,61	-0,22	-0,12	-0,51	34,77	67,67	86,63	36,98	0,1016
88	-0,27	-0,21	-0,18	-0,47	30,91	67,51	87,68	36,48	0,1085
89	-0,37	-0,22	-0,13	-0,51	32,02	67,67	86,72	37,07	0,1067
90	-0,46	-0,21	-0,12	-0,38	33,03	67,64	86,51	35,42	0,1084
91	-0,73	0,41	-0,08	-0,39	36,22	57,70	85,78	35,55	0,1233
92	-0,61	-0,22	-0,12	-0,50	34,81	67,67	86,61	36,89	0,1017

Джерело: розраховано автором.

Характеристики ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств Чернівецької області

№ п/п	2011р.				2013р.			
	Земельні ресурси, тис. грн.	Основні фонди, тис. грн.	Трудові ресурси, тис. грн.	Всього	Земельні ресурси, тис. грн.	Основні фонди, тис. грн.	Трудові ресурси, тис. грн.	Всього
1	501,7	89,0	248,0	838,7	632,1	114,0	198,0	944,1
2	118,0	20,0	158,5	296,5	165,7	14,0	137,0	316,7
3	1076,7	774,6	528,3	2379,6	1728,9	198,2	480,3	2407,4
4	252,8	181,9	127,1	561,8	405,3	219,2	170,5	795,0
5	191,7	137,9	265,0	594,5	258,3	181,4	270,6	710,3
6	314,0	30,4	282,0	626,4	356,9	5,0	342,9	704,8
7	332,5	49,1	549,1	930,7	388,4	44,0	584,0	1016,4
8	484,5	348,6	356,6	1189,7	587,4	317,7	487,4	1392,5
9	491,0	353,2	340,1	1184,3	352,7	46,9	468,4	868,0
10	668,4	460,7	2477,0	3606,1	897,1	442,0	2590,0	3929,1
11	2187,9	739,9	1585,8	4513,6	3224,2	744,0	2000,4	5968,6
12	211,5	152,1	212,3	575,9	293,4	52,8	240,7	586,9
13	21,5	22,3	20,7	64,5	10,3	5,6	19,1	34,9
14	179,2	128,9	78,0	386,1	214,7	116,2	46,0	376,9
15	359,2	258,4	420,2	1037,8	495,4	63,4	562,4	1121,2
16	0,0	0,0	0,0		7,9	4,3	105,3	117,4
17	216,2	19,0	221,0	456,2	295,2	16,0	222,0	533,2
18	180,0	15,2	54,8	250,0	265,0	11,9	46,2	323,1
19	860,9	619,4	590,7	2071,0	1205,6	941,3	487,7	2634,6
20	385,9	90,0	520,0	995,9	422,2	100,0	603,0	1125,2
21	994,0	2145,6	1814,2	4953,8	1396,2	1834,8	1800,3	5031,3
22	94,8	68,2	0,0	162,9	154,3	83,4	34,3	272,0
23	270,0	36,0	27,0	333,0	418,0	24,0	46,0	488,0
24	139,5	100,4	340,0	579,9	239,5	55,0	590,0	884,5
25	118,0	84,9	82,0	284,9	186,3	132,0	55,0	373,3
26	0,0	0,0	0,0		1,2	0,7	45,2	47,1
27	38,3	137,7	203,0	379,0	53,2	137,0	354,0	544,2
28	456,5	15,0	581,6	1053,1	727,1	15,0	627,0	1369,1
29	376,4	10,0	363,0	749,4	500,9	10,0	478,0	988,9
30	326,0	110,0	373,0	809,0	468,8	180,8	371,0	1020,6
31	0,0	0,0	0,0		800,9	6,9	44,2	852,0
32	104,2	75,0	38,4	217,6	152,4	82,5	33,0	267,9
33	7,8	1872,3	4034,6	5914,7	10,9	5,9	3389,0	3405,8
34	397,1	285,7	485,3	1168,1	539,6	372,0	852,2	1763,8
35	142,6	1485,0	2430,0	4057,6	205,7	738,7	5472,9	6417,3
36	316,1	227,4	128,8	672,4	432,5	146,0	174,0	752,5
37	830,0	314,8	87,0	1231,8	905,6	480,0	169,0	1554,6
38	2328,7	2225,9	1817,0	6371,6	3146,8	2233,0	3379,0	8758,8
39	743,4	932,0	1441,3	3116,7	1047,1	963,0	2309,0	4319,1
40	34,5	1213,0	1001,0	2248,5	5,4	1850,0	523,0	2378,4
41	671,0	482,7	878,3	2032,1	894,1	619,0	210,0	1723,1
42	0,4	830,0	281,3	1111,7	0,6	1596,2	340,4	1937,2
43	121,0	87,5	398,0	606,5	170,0	88,0	318,0	576,0

44	572,8	295,0	64,0	931,8	1060,4	112,0	55,0	1227,4
45	137,8	99,2	112,3	349,3	191,8	102,4	82,7	376,9
46	85,3	64,0	636,0	785,3	121,0	89,0	585,0	795,0
47	175,7	196,4	225,2	597,3	307,9	146,2	413,1	867,2
48	345,4	248,5	307,2	901,1	476,7	133,4	269,8	879,9
49	24,5	1984,0	3018,1	5026,6	35,1	3781,9	4865,1	8682,1
50	385,5	40,0	518,0	943,5	508,7	60,0	396,0	964,7
51	20,7	14,9	49,7	85,2	28,4	15,4	63,1	106,9
52	0,0	0,0	0,0		33,9	87,0	2036,0	2156,9
53	279,9	77,5	118,8	476,2	442,2	82,1	106,3	630,6
54	0,0	0,0	0,0		255,3	55,4	49,2	359,9
55	0,0	0,0	0,0		1,8	18,3	68,8	88,9
56	469,4	337,7	76,4	883,6	771,3	172,2	46,3	989,8
57	0,0	274,0	379,0	653,0	2,4	109,0	523,0	634,4
58	570,2	15,0	348,9	934,1	656,9	17,0	558,5	1232,4
59	0,0	0,0	0,0		163,3	88,3	0,0	251,7
60	510,8	367,5	381,3	1259,6	606,7	59,0	445,8	1111,5
61	665,8	479,0	183,2	1328,1	1286,7	1028,5	196,9	2512,1
62	2595,7	5094,5	2265,6	9955,8	3913,8	3493,3	2144,1	9551,2
63	180,0	4,8	130,0	314,8	329,1	3,0	97,0	429,1
64	1073,7	2700,0	415,1	4188,8	1646,0	2205,1	560,9	4412,0
65	25,7	244,5	886,6	1156,8	41,7	18,0	1601,0	1660,7
66	2330,0	380,0	1371,0	4081,0	3311,9	657,0	2170,0	6138,9
67	462,6	332,8	217,0	1012,3	649,7	252,8	207,6	1110,1
68	0,0	0,0	0,0		606,7	55,0	537,0	1198,7
69	0,0	0,0	0,0		181,5	9,3	307,2	498,0
70	965,6	828,3	587,1	2381,0	1431,2	1357,2	647,1	3435,5
71	588,3	58,0	283,0	929,3	826,3	110,0	267,3	1203,6
72	2606,9	1171,0	1659,8	5437,7	3295,6	43,0	1505,0	4843,6
73	1352,4	972,9	47,0	2372,3	1633,3	14,0	91,0	1738,3
74	0,0	473,0	179,0	652,0	136,7	53,1	41,9	231,7
75	678,8	488,3	127,0	1294,1	892,9	483,0	0,0	1375,8
76	2868,4	364,7	542,0	3775,1	4098,3	819,0	1050,0	5967,3
77	4441,7	2630,9	7236,1	14308,7	5933,0	2495,2	6467,1	14895,3
78	0,0	0,0	0,0		122,2	66,1	33,8	222,1
79	4723,3	3398,1	481,0	8602,5	5417,6	106,0	967,0	6490,6
80	923,0	381,7	1671,2	2975,9	816,0	432,8	1654,5	2903,3
81	155,9	112,2	0,0	268,1	219,6	1,0	13,1	233,7
82	645,2	464,2	200,0	1309,3	989,6	511,3	305,2	1806,1
83	408,3	293,7	2567,0	3269,0	585,6	316,8	1535,0	2437,3
84	2,6	516,5	178,0	697,1	3,6	979,0	262,0	1244,6
85	175,0	101,6	93,8	370,4	276,4	149,5	0,0	426,0
86	187,0	111,5	52,0	350,5	323,0	64,0	54,1	441,1
87	0,0	0,0	0,0		240,2	129,9	24,2	394,3
88	0,0	0,0	0,0		50,8	1058,1	113,5	1222,4
89	0,0	0,0	0,0		203,3	550,0	225,2	978,5
90	361,3	82,0	178,0	621,3	381,1	33,0	346,0	760,1
91	0,0	0,0	0,0		1,8	28,0	65,1	94,9
92	0,0	0,0	0,0		231,1	125,0	29,7	385,8

Рейтинги складових синтетичного показника конкурентоспроможності

Підприємства	Ресурсний		Виробничий		Фінансовий		Ринковий	
	Статичний	Динамічний	Статичний	Динамічний	Статичний	Динамічний	Статичний	Динамічний
1	50	42	34	28	56	51	41	83
2	80	51	39	31	31	63	74	23
3	21	60	48	28	65	62	80	11
4	56	16	62	36	30	29	39	21
5	60	37	68	50	57	25	65	25
6	61	43	52	43	49	17	73	18
7	45	47	31	21	68	67	59	12
8	31	38	70	51	35	15	32	68
9	53	88	30	23	78	73	64	24
10	14	48	21	35	66	86	20	57
11	8	22	9	63	59	87	7	47
12	64	57	69	42	79	80	69	15
13	92	91	18	17	11	3	88	50
14	75	77	85	15	62	24	82	52
15	41	49	59	41	61	83	50	16
16	87	61	58	64	53	42	91	45
17	67	39	43	29	74	64	61	64
18	79	29	47	53	46	12	63	76
19	18	30	64	34	15	54	26	13
20	40	41	35	25	25	47	51	8
21	10	58	27	40	17	13	14	47
22	81	5	73	65	19	6	76	57
23	69	11	24	37	55	71	40	88
24	51	8	16	11	75	47	45	85
25	77	26	79	54	23	7	78	53
26	91	62	58	67	86	44	92	46
27	66	14	41	9	21	4	71	56
28	33	27	56	28	51	28	31	87
29	47	23	40	18	54	56	44	57
30	44	32	76	55	63	49	57	49
31	55	63	44	68	12	33	27	32
32	82	35	75	76	43	26	87	28
33	16	90	6	2	1	20	1	57
34	26	9	49	44	13	14	30	73
35	6	6	3	15	89	58	13	74
36	59	45	37	61	9	9	29	70
37	30	31	25	66	14	81	34	51
38	3	19	20	38	69	85	3	91
39	13	17	32	33	84	89	11	57
40	22	53	10	9	4	1	18	84
41	28	85	61	5	38	27	36	20
42	24	3	2	1	3	72	16	80
43	65	81	71	57	73	57	84	7

44	36	25	60	77	40	18	47	30
45	76	50	81	75	26	79	72	17
46	57	59	19	4	48	11	68	9
47	54	12	45	71	39	65	53	14
48	52	76	33	52	33	84	35	65
49	4	4	7	3	91	59	2	92
50	49	56	29	23	67	22	42	57
51	88	34	66	59	85	88	89	22
52	23	64	8	79	6	31	48	34
53	63	21	88	60	60	21	75	31
54	78	65	46	80	36	36	66	37
55	90	66	15	81	90	46	37	33
56	46	44	78	48	42	19	58	66
57	62	79	17	82	2	30	19	79
58	35	24	72	45	32	23	43	75
59	83	67	83	83	24	35	86	44
60	42	83	26	7	28	51	38	77
61	19	1	63	39	22	10	25	89
62	2	80	86	74	83	55	10	54
63	71	20	91	73	10	4	55	78
64	12	54	42	69	29	16	17	67
65	29	15	12	13	5	2	33	71
66	7	10	1	58	70	76	6	29
67	43	46	77	56	34	77	46	6
68	39	68	54	84	37	37	56	36
69	68	69	90	85	44	39	70	39
70	15	13	38	49	82	61	21	10
71	38	28	67	32	20	70	24	72
72	11	82	5	7	76	50	8	2
73	27	89	23	47	50	74	54	3
74	85	92	80	70	45	40	77	4
75	32	52	82	78	71	90	22	19
76	9	7	13	72	81	91	9	1
77	1	55	22	20	77	78	4	57
78	86	70	51	86	18	34	81	41
79	5	86	53	13	64	69	5	90
80	17	78	36	24	87	68	23	5
81	84	84	89	87	58	60	90	27
82	25	18	14	17	8	53	15	85
83	20	87	28	31	72	82	28	26
84	34	2	50	19	92	92	12	82
85	72	40	65	46	47	75	60	55
86	70	33	55	62	27	66	62	69
87	73	71	74	88	52	41	83	42
88	37	72	84	89	88	45	67	38
89	48	73	4	90	80	43	85	43
90	58	36	87	11	16	8	49	81
91	89	74	11	91	7	32	52	35
92	74	75	92	92	41	38	79	40

Зведені показники конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Чернівецької області

Підприємства	Складові синтетичного показника				Синтетичний показник
	Ресурсний	Виробничий	Фінансовий	Ринковий	
1	52	33	56	51	47,1
2	75	39	45	54	51,6
3	37	43	71	28	42,2
4	28	52	32	46	38,3
5	54	64	50	59	56,5
6	60	53	29	42	44,4
7	53	20	72	24	36,8
8	36	66	28	65	45,6
9	76	23	85	60	54,6
10	24	25	82	36	36,5
11	11	18	80	26	25,3
12	72	59	89	43	63,5
13	92	14	12	80	33,3
14	86	42	40	81	58,5
15	49	55	78	32	50,9
16	82	68	48	82	68,4
17	59	41	76	68	59,5
18	55	57	24	88	50,7
19	20	51	13	25	24,0
20	44	29	25	31	31,5
21	21	37	15	23	22,8
22	15	79	7	90	29,4
23	25	30	66	48	39,3
24	16	10	54	37	23,8
25	48	74	4	64	30,9
26	85	70	68	86	76,8
27	31	16	16	47	24,7
28	27	45	51	39	39,4
29	34	24	58	62	41,4
30	40	73	59	70	58,9
31	69	61	8	45	35,1
32	65	82	34	76	60,9
33	42	2	2	2	4,3
34	14	50	20	44	28,0
35	3	5	75	6	9,1
36	62	54	10	63	38,1
37	32	46	9	8	18,0
38	5	26	81	13	19,2
39	13	36	90	27	32,7
40	35	8	6	10	11,4
41	57	13	30	33	29,3
42	9	1	33	4	5,9
43	81	72	74	38	63,6
44	29	78	22	67	42,7
45	73	83	44	66	64,8
46	68	7	26	12	19,6

47	23	62	53	50	44,1
48	74	47	61	71	62,3
49	1	3	77	22	8,4
50	64	21	43	57	42,6
51	67	71	92	58	71,0
52	43	19	17	35	26,4
53	38	80	35	75	53,1
54	79	67	39	78	63,3
55	87	40	62	41	54,5
56	50	69	31	74	53,0
57	78	44	5	16	22,9
58	26	63	37	77	46,5
59	84	88	14	92	55,5
60	70	11	42	73	39,2
61	2	56	18	18	13,8
62	10	84	70	40	39,2
63	41	87	3	87	31,1
64	22	58	21	49	33,9
65	18	9	1	14	6,9
66	8	6	73	5	11,5
67	47	75	55	21	44,9
68	61	77	36	72	59,1
69	77	90	47	84	72,3
70	12	48	79	19	30,5
71	33	49	46	34	39,9
72	30	4	64	3	12,3
73	58	38	60	11	34,7
74	91	81	38	17	46,7
75	45	85	87	29	55,7
76	6	31	91	1	11,4
77	4	17	84	15	17,1
78	88	76	19	83	57,0
79	17	22	67	9	21,8
80	39	27	86	7	28,2
81	90	91	57	79	77,9
82	19	12	23	30	19,9
83	46	28	83	20	38,2
84	7	32	88	61	33,1
85	66	60	63	53	60,3
86	56	65	49	56	56,2
87	80	86	52	89	75,1
88	63	89	69	52	67,0
89	71	15	65	69	46,7
90	51	34	11	85	35,7
91	89	35	27	55	46,4
92	83	92	41	91	73,1

Джерело: розраховано автором.

Прямі іноземні інвестиції* в економіці Чернівецької області з країн світу у сільське господарство

	Обсяги прямих інвестицій на початок року					На 31.12.2013
	2006	2010	2011	2012	2013	
Усього	73,0	2273,7	2469,9	2739,0	5876,7	8710,5
Велика Британія	-	-	-	128,4	3164,1	7301,5
Німеччина	73,0	1481,3	1379,8	1392,9	1339,4	1015,2
Кіпр	-	-	-	23,3	1189,5	199,6
Нідерланди	-	107,5	99,6	103,1	105,5	116,0
Росія	-	48,6	48,8	48,6	48,6	48,6
Польща	-	-	-	-	20,9	20,9
Китай	-	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0
Румунія	-	-	-	2,1	2,1	2,1
Ізраїль	-	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6
Швеція	-	625,0	935,1	1034,0	-	-
Франція	-	4,7	-	-	-	-

*Дані сформовано на підставі інформації юридичних осіб.

Джерело: розраховано за даними [47]

Рейтинг галузей (перший рейтинг – найвища зарплата)

Вид діяльності	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
По Україні								
Промисловість	3	3	3	3	3	3	2	2
Сільське господарство	7	7	7	7	7	6	7	7
Будівництво	4	4	4	5	5	4	5	4
Транспорт і зв'язок	2	2	2	2	2	2	3	3
Освіта	5	5	5	4	4	5	4	5
Охорона здоров'я	6	6	6	6	6	7	6	6
Фінансова діяльність	1	1	1	1	1	1	1	1
Чернівецька область								
Промисловість	3	4	4	5	4	2	4	3
Сільське господарство	7	7	7	7	7	7	7	5
Будівництво	4	2	2	2	5	5	5	7
Транспорт і зв'язок	2	3	3	3	2	3	3	4
Освіта	5	5	5	4	3	4	2	2
Охорона здоров'я	6	6	6	6	6	6	6	6
Фінансова діяльність	1	1	1	1	1	1	1	1

Джерело: розраховано автором.

**Зміна чисельності підприємств в частці ринку сільськогосподарської
продукції по Чернівецькій області**

Групи підприємств за часткою в ринку, %	2011	2013	2013 рік до 2011, %
I - до 0,1%	63	50	83,3
II - від 0,1 до 0,5%	40	50	125,0
III - від 0,5 до 1%	13	11	84,7
IV - від 1 до 5%	10	15	150,0
V - від 5 до 10%	7	7	100,0
Всього	133	133	100,0

Джерело: розраховано автором.